

Barcode : 4990010031621
Title - Vaisheshikadashanam
Author - Kanadmuni
Language - sanskrit
Pages - 261
Publication Year - 1888
Barcode EAN.UCC-13

[सूत्र १॥७]

श्रीः ।

वैशेषिकदर्शनम् ।

श्रीगणेशायनमः ।

अथातो धर्मं व्याख्यास्यामः ॥ १ ॥ यतो
भ्युदयनिःश्रेयससिद्धिः स धर्मः ॥ २ ॥ त-
द्वचनादान्नायस्य प्रामाण्यम् ॥ ३ ॥ धर्म-
विशेषप्रसूताद् द्रव्यगुणकर्मसामान्यविशे-
षसमवायानां पदार्थानां साधर्म्यवैधर्म्या-
म्यां तत्त्वज्ञानान्निःश्रेयसम् ॥ ४ ॥ पृ-
थिव्यापस्तेजो वायुराकाशं कालो दिगा-
त्मा मन इति द्रव्याणि ॥ ५ ॥ रूपरसगन्ध-
स्पर्शाः सङ्ख्याः परिमाणानि पृथक्त्वं सं-
योगविभागी परत्वापरत्वैबुद्ध्यः सुखदुःखे-
च्छाद्वेषौ प्रयत्नाश्च गुणाः ॥ ६ ॥ उत्क्षेप-
णमवक्षेपण माकुञ्चनं प्रसारणं गमन-

२ वैशेषिकदर्शनम् ।

मिति कर्माणि ॥ ७ ॥ सदनित्यं द्र-
व्यवत् कार्यं कारणं सामान्यविशेषव-
दिति द्रव्यगुणकर्मणामविशेषः ॥ ८ ॥ द्रव्य-
गुणयोः सजातीयारम्भकत्वं साधर्म्यम् ॥ ९ ॥
द्रव्याणि द्रव्यान्तरमारभन्ते गुणाश्च गुणा-
न्तरम् ॥ १० ॥ कर्म कर्मसाध्यं न विद्यते
॥ ११ ॥ न द्रव्यं कार्यं कारणं च बधति
॥ १२ ॥ उभयथा गुणाः ॥ १३ ॥ कार्यं वि-
रोधि कर्म ॥ १४ ॥ क्रियागुणवत् समवा-
यिकारणमिति द्रव्यलक्षणम् ॥ १५ ॥ द्रव्या-
श्रय्यगुणवान् संयोगविभागेष्वकारण मन-
पेक्ष इति गुणलक्षणम् ॥ १६ ॥ एकद्रव्य-
मगुणं संयोगविभागे ष्वनपेक्षकारणमि-
ति कर्मलक्षणम् ॥ १७ ॥ द्रव्यगुणकर्म-
णां द्रव्यं कार्यं सामान्यम् ॥ १८ ॥ तथा
गुणः ॥ १९ ॥ संयोगविभागवैगानां कर्म
समानम् ॥ २० ॥ न द्रव्याणां कर्म ॥ २१ ॥

व्यतिरेकात् ॥ २२ ॥ द्रव्याणां द्रव्यं कार्यं
सामान्यम् ॥ २३ ॥ गुणवैधर्म्यान्न कर्मणां
कर्म ॥ २४ ॥ द्वित्वप्रभृतयः संख्याः पृथक्-
त्वसंयोगविभागाश्च ॥ २५ ॥ असमवायात्
सामान्यकार्यं कर्म न विद्यते ॥ २६ ॥ सं-
योगानां द्रव्यम् ॥ २७ ॥ रूपाणां रूपम् ॥
२८ ॥ गुरुत्वप्रयत्नसंयोगानामुत्क्षेपणम् ॥
२९ ॥ संयोगविभागाश्च कर्मणाम् ॥ ३० ॥
कारणसामान्यं द्रव्यकर्मणां कर्माकारण मु-
क्तम् ॥ ३१ ॥

इति प्रथमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम्

कारणाभावात् कार्याभावः ॥ १ ॥

न तु कार्याभावात् कारणाभावः ॥ २ ॥

सामान्यं विशेष इति बुद्ध्यपेक्षम् ॥ ३ ॥

भावो नुवृत्तेरेव हेतुत्वात् सामान्यमेव ॥ ४ ॥

द्रव्यत्वं गुणत्वं कर्मत्वं च सामान्यानि वि-
शेषाश्च ॥ ५ ॥ अन्यत्रान्त्येभ्यो विशेषे

४ वैशेषिकदर्शनम् ।

भ्यः ॥ ६ ॥ सदिति यतो द्रव्यगुणकर्मसु सा
सत्ता ॥ ७ ॥ द्रव्यगुणकर्मभ्यो ऽर्थान्तरं स-
त्ता ॥ ८ ॥ गुणकर्मसु च भावान्न कर्म न
गुणः ॥ ९ ॥ सामान्यविशेषाभावेन च ॥ १० ॥
अनेकद्रव्यवत्त्वेन द्रव्यत्वमुक्तम् ॥ ११ ॥ सा-
मान्यविशेषाभावेन च ॥ १२ ॥ तथा गुणेषु
भावाद्गुणत्वमुक्तम् ॥ १३ ॥ सामान्यविशे-
षाभावेन च ॥ १४ ॥ कर्मसु भावात् कर्म-
त्वमुक्तम् ॥ १५ ॥ सामान्यविशेषाभावेन
च ॥ १६ ॥ सदितिलिङ्गाविशेषाद् विशेष-
लिङ्गाभावाच्चैकी भावः ॥ १७ ॥ इति प्र-
थमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

रूपरसगन्धरपर्शवती पृथिवी ॥ १ ॥
रूपरसरपर्शवत्य आपो द्वाः स्त्रियः ॥ २ ॥
तेजो रूपरपर्शवत् ॥ ३ ॥ रूपरश्वान् वा-
युः ॥ ४ ॥ न आकाशे न विद्यन्ते ॥ ५ ॥
सर्पिर्जंतुमधूच्छिष्टानामग्निसंयोगाद्वात्स-

वैशेषिकदर्शनम् ।

६

महिः सामान्यम् ॥ ६ ॥ त्रपुसीसलोहरजत-
सुवर्णानामग्निमयोगाद् वृत्त्वमहिः सामान्य-
म् ॥ ७ ॥ विषाणी ककुद्धान् प्रान्ते बालधिः
सास्त्रावान् इति गीत्वे दृष्टं लिङ्गम् ॥ ८ ॥
स्पर्शश्च वायोः ॥ ९ ॥ न च दृष्टानां स्पर्श
इत्यदृष्टलिङ्गो वायुः १० ॥ अद्वयवत्त्वेन
द्वयम् ॥ ११ ॥ क्रियावत्त्वाद् गुणवत्त्वाच्च
॥ १२ ॥ अद्वयत्वेन नित्यत्वमुक्तम् ॥ १३ ॥
वायोवायुसंभूक्तं न नानात्वं लिङ्गम् ॥ १४ ॥
वायुसन्निकर्षे प्रत्यक्षाभावाद्दृष्टं लिङ्गं वि-
द्यते ॥ १५ ॥ सामान्यतो दृष्टाच्चाविशे-
षः ॥ १६ ॥ तस्मादागमिकम् ॥ १७ ॥ सं-
ज्ञाकर्म त्वस्मद्विशिष्टानां लिङ्गम् ॥ १८ ॥
प्रत्यक्षप्रवृत्तत्वात् सज्ज्ञाकर्मणः ॥ १९ ॥
निष्क्रमणं प्रवेशनमित्येकाशस्य लिङ्गम् २०
तदलिङ्गमैकद्वयत्वात् कर्मणः ॥ २१ ॥ का-
रणान्तरानुक्रमिवैधर्म्याच्च ॥ २२ ॥ संयो-

गादभावः कर्मणः ॥ २३ ॥ कारणगुणपूर्व-
 कः कार्यगुणो दृष्टः ॥ २४ ॥ कार्यान्तरा-
 प्रादुर्भावोच्च शब्दः स्पर्शवतामगुणः ॥ २५ ॥
 परत्र समवायात् प्रत्यक्षत्वाच्च नात्मगुणो
 न मनोगुण ॥ २६ ॥ परिशेषा लिङ्गमांका-
 शस्य ॥ २७ ॥ द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्या-
 ख्याते ॥ २८ ॥ तत्त्वम्भावेन ॥ २९ ॥
 शब्दलिङ्गाविशेषाद्विशेषलिङ्गाभावाच्च ॥ ३० ॥
 तदनुविधानादेकपृथक्त्वं चेति ॥ ३१ ॥ इति
 द्वितीयाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

पुष्पवस्तयोः सति सन्निकर्षे गुणान्तरा-
 प्रादुर्भावोवस्तौ गन्धाभावलिङ्गम् ॥ १ ॥
 व्यवस्थितः पृथिव्यां गन्धः ॥ २ ॥ एतेनो-
 ष्णाता व्याख्याता ॥ ३ ॥ तेजस उष्णाता
 ॥ ४ ॥ अप्सु शीतता ॥ ५ ॥ अपरस्मि-
 न्नपरं युगपत् चिरं क्षिप्रमिति काललिङ्गा-
 नि ॥ ६ ॥ द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्या-

ख्याते ॥ ४९ ॥ तत्त्वम्भावेन ॥ ८ ॥ नित्ये-
 ष्वभावादनित्येषु भावात् कारणे कालाख्ये-
 ति ॥ ९ ॥ इत इदमिति यतस्तद्दिश्यं लि-
 ङ्गम् ॥ १० ॥ द्रव्यत्वनित्यत्वे वायुना व्या-
 ख्याते ॥ ११ ॥ तत्त्वम्भावेन ॥ १२ ॥ का-
 र्यविशेषेण नानात्वम् ॥ १३ ॥ आदित्य
 संयोगात् नपूर्वाद्विभ्यतो भूताच्च प्राची
 ॥ १४ ॥ तथा दक्षिणा प्रतीची उदीची च ॥
 १५ ॥ एतेन दिगन्तरोलानि व्याख्यातानि
 ॥ १६ ॥ सामान्यप्रत्यक्षाद्विशेषाप्रत्यक्षाद्वि-
 शेषसंभूतेश्च संशयः ॥ १७ ॥ दृष्टञ्च दृष्टव-
 त् ॥ १८ ॥ यथादृष्टमथवादृष्टत्वाच्च ॥ १९ ॥
 विद्याविद्यातश्च संशयः ॥ २० ॥ श्रीतृण-
 हणी योऽर्थः स शब्दः ॥ २१ ॥ तुल्यजाती-
 येष्वर्थान्तरभूतेषु विशेषस्य उभयथा दृष्ट-
 त्वात् ॥ २२ ॥ एकद्रव्यत्वान्नद्रव्यम् ॥ २३ ॥
 नापिकर्माच्चाक्षुषत्वात् ॥ २४ ॥ गुणस्य स-

८

वैशेषिकदर्शनम् ।

तोऽपवर्गः कर्मभिः साधम्यम् ॥ २५ ॥ स-

तो लिङ्गामावात् ॥ २६ ॥ नित्यवैधर्म्यात्

॥ २७ ॥ अनित्यश्रयं कारणतः ॥ २८ ॥

न चासिद्धं विकारात् ॥ २९ ॥ अभिव्य-

क्तौ दोषात् ॥ ३० ॥ संयोगाद्विभागाच्च श-

ब्दाच्च शब्दनिष्पत्तिः ॥ ३१ ॥ लिङ्गाच्चानि-

त्यः शब्दः ॥ ३२ ॥ द्वयोस्तु प्रवृत्त्योरजा-

वात् ॥ ३३ ॥ प्रथमाशब्दात् ॥ ३४ ॥ स-

म्प्रतिपत्तिभावाच्च ॥ ३५ ॥ सन्दिग्धाः स-

ति बहुत्वे ॥ ३६ ॥ संख्याभावः सामान्यतः

॥ ३७ ॥

इति द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

प्रसिद्धा इन्द्रियार्था ॥ १ ॥ इन्द्रियार्था

प्रसिद्धिरिन्द्रियार्थभयोऽर्थान्तरस्य हेतुः ॥ २ ॥

सोऽनपदेशः ॥ ३ ॥ कारणाज्ञानात् ॥ ४ ॥

कार्यपुञ्जानात् ॥ ५ ॥ अज्ञानाच्च ॥ ६ ॥

अन्यदेव हेतुरित्यनपदेशः ॥ ७ ॥ अर्था-

वैशेषिकदर्शनम् ।

९

न्तरं ह्यर्थान्तरस्याऽनपदेशः ॥ ८ ॥ संयो-

गिसमवाययेकार्थसमवायिविरोधि च ॥ ९ ॥

कार्यं कार्यान्तरस्य ॥ १० ॥ विरोध्यभूतं

भूतस्य ॥ ११ ॥ भूतमभूतस्य ॥ १२ ॥ भूतो-

भूतस्य ॥ १३ ॥ प्रसिद्धिपूर्वकत्वादपदेश

स्य ॥ १४ ॥ अप्रसिद्धोऽनपदेशोऽसन् स-

न्दिग्धश्चानपदेशः ॥ १५ ॥ यस्माद्विषाणी

तस्मादम्बः ॥ १६ ॥ यस्माद्विषाणी तस्मा-

द्वौरिति चानैकान्तिकस्यो दाहरणम् ॥ १७ ॥

आत्मेन्द्रियार्थसन्निकर्षादन्निष्पद्यते तद-

न्यत ॥ १८ ॥ प्रवृत्तिनिवृत्ती च प्रत्यगा-

त्मनि दृष्टे परत्र लिङ्गम् ॥ १९ ॥ इति तृ-

तीयाध्यायस्य प्रथमाह्निकम् ॥

आत्मेन्द्रियार्थसन्निकर्षं ज्ञानस्य भावोऽ-

भावश्च मनसो लिङ्गम् ॥ १ ॥ तस्य द्रव्य-

त्वनित्यत्वे वायुना व्याख्याते ॥ २ ॥ प्रय-

त्तायौगपद्भाजुज्ञानायौगपद्भाजु क्रमः ॥ ३ ॥

प्राणापाननिमेषीन्मे पर्जावनमनीगतीन्द्रि-
 यान्तरविकाराः सुखदुःखेच्छाद्वेषप्रयत्नाश्च
 तमनो लिङ्गानि ॥ ४ ॥ तस्य दृढ्यत्वनित्यत्वं वा-
 युना व्याख्याते ॥ ५ ॥ यज्ञदत्त इति मन्त्रि-
 कर्षे प्रत्यक्षाभावाद् दृष्टं लिङ्गं विज्ञते
 ॥ ६ ॥ सामान्यतो दृष्टाच्चाविशेषः ॥ ७ ॥
 तस्मादागमिकः ॥ ८ ॥ अहमिति शब्दस्य-
 व्यतिरेकान्नागमिकम् ॥ ९ ॥ यदि दृष्टम्
 न्वक्षमहं देवदत्तोऽहं यज्ञदत्त इति ॥ १० ॥
 दृष्टयात्मनि लिङ्गे एक एव दृढत्वात् प्र-
 त्यक्षवत् प्रत्ययः ॥ ११ ॥ देवदत्तो गच्छति
 यज्ञदत्तो गच्छतीत्युपचाराच्छरीरे प्रत्ययः
 ॥ १२ ॥ सन्दिग्धस्तूपचारः ॥ १३ ॥ अह-
 मिति प्रत्यगात्मनि भावात् परत्राभावाद्-
 र्थान्तरप्रत्यक्षः ॥ १४ ॥ देवदत्तो गच्छतीत्यु-
 पचारादभिमानात्तावच्छरीरे प्रत्यक्षोऽहङ्का-
 रः ॥ १५ ॥ सन्दिग्धस्तूपचारः ॥ १६ ॥ न

तु शरीरविशेषाद् यज्ञदत्ताविष्णुमित्तयो-
ज्ञान विषयः ॥ १७ ॥ अहमिति मुख्ययो-
ग्याभ्यां शब्दवद्व्यतिरेकाव्याभिचाराद्विशे-
षसिद्धेर्नागमिकः ॥ १८ ॥ सुखदुःखज्ञाननि-
ष्पत्त्यविशेषादैकात्म्यम् ॥ १९ ॥ व्यवस्था-
तो नाना ॥ २० ॥ शास्त्रसामर्थ्याच्च ॥ २१ ॥

इति तृतीयाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम्

सदकारणवन्नित्यम् ॥ १ ॥ तस्य कार्यं
लिङ्गम् ॥ २ ॥ कारणभावात् कार्यभावः ३ ॥
अनित्य इति विशेषतः प्रतिषेधभावः ॥ ४ ॥
अविद्या ॥ ५ ॥ महत्यनेकद्रव्यव-
त्त्वात् रूपाच्चोपलब्धिः ॥ ६ ॥ सत्यपि द्र-
व्यत्वे महत्त्वे रूपभङ्गाभावाद्वायोरनुप-
लब्धिः ॥ ७ ॥ अनेकद्रव्यसमवायात् रूप-
विशेषाच्च रूपोपलब्धिः ॥ ८ ॥ तेन रसग-
न्धस्पर्शेषुज्ञानं व्याख्यातम् ॥ ९ ॥ तस्या-
भावादव्यभिचारः ॥ १० ॥ सङ्ख्याः परिमा-

णानि पृथक्त्वं संयोगविभागौ परत्वा-
 परत्वे कर्म च रूपिद्रव्यसमवायात् चाक्षु-
 षाणि ॥ ११ ॥ अरूपिष्वचक्षुषाणि ॥ १२ ॥
 एतेन गुणत्वे भाव च सर्वेन्द्रियं ज्ञानं व्या-
 ख्यातम् ॥ १३ ॥ इति चतुर्थाध्यायस्य प्र-
 थमाह्निकम् ॥

तत्पुनः पृथिव्यादिकार्यद्रव्यं त्रिविधं
 शरीरेन्द्रियविषयसंज्ञकम् ॥ १ ॥ प्रत्य-
 क्षाप्रत्यक्षाणां संयोगस्याप्रत्यक्षत्वात् प-
 ज्ञात्मकं न विद्यते ॥ २ ॥ गुणान्तग्राहादु-
 भावाच्च न त्रात्मकम् ॥ ३ ॥ अणुसंयो-
 गस्त्वप्रतिषिद्धः ॥ ४ ॥ तत्र शरीरं द्विवि-
 धं योनिजमयोनिजञ्च ॥ ५ ॥ अनियतदि-
 ग्देशपूर्वकत्वात् ॥ ६ ॥ धर्मविशेषाच्च ॥ ७ ॥
 समाख्याभावाच्च ॥ ८ ॥ सञ्ज्ञाया आद-
 त्वात् ॥ ९ ॥ सन्त्ययोनिजाः ॥ १० ॥ वेद-
 लिङ्गाच्च ॥ ११ ॥

इति चतुर्भाष्यायस्य द्वितीयमाहिकम् ॥

आत्मसंयोगप्रयत्नाभ्यां हस्ते कर्म ॥१॥

तथा हस्तसंयोगाच्च मुषले कर्म ॥ २ ॥ अ-

भिधातजे मुषलादौ कर्मणि व्यतिरेकादका-

रणं हस्तसंयोगः ॥ ३ ॥ तथा आत्मसंयोगो

हस्तकर्मणि ॥ ४ ॥ अभिधाघान्मुषलसंयो-

गादुस्तेकर्म ॥ ५ ॥ आत्मकर्म हस्तसंयोगा-

च्च ॥ ६ ॥ संयोगाभावे गुरुत्वात् पतनम् ॥

७ ॥ नोदेनविशेषाभावान्नादुर्ध्वं न तिर्यग्ग-

मनम् ॥ ८ ॥ प्रयत्नविशेषान्नोदनविशेषः

९ ॥ नोदनविशेषादुदसनविशेषः ॥ १० ॥

हस्तकर्मणा दारककर्म व्याख्यातम् ॥ ११ ॥

तथा दग्धस्य विस्फोटने ॥ १२ ॥ यत्नाभा-

वे प्रसुप्तस्य चलनम् ॥ १३ ॥ तृणैकर्म वायु

संयोगात् ॥ १४ ॥ मणिगमणं सूच्यन्निसर्प-

णमदृष्ट कारणम् ॥ १५ ॥ इषावयुगपत सं-

योगविशेषाः कर्मान्यत्वे हेतुः ॥ १६ ॥ नो-

दनादादमिषोः कर्म तत्कर्मकारिताच्च सं-

स्कारादुत्तरं तथोत्तरमुत्तरं च ॥ १७ ॥ संस्का-

राभावे गुरुत्वात् पतनम् ॥ १८ ॥

इति पञ्चामाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

नोदनाभिघातात् संयुक्तसंयोगाच्च पृ-
थिव्यांकर्म ॥ १ ॥ तद्विशेषेणादृष्टकारितम्

॥ २ ॥ अपां संयोगाभावे गुरुत्वात् पतनम्

॥ ३ ॥ द्रवत्वात् स्थन्दनम् ॥ ४ ॥ नाड्यो-

वायुसंयोगा दारोहणम् ॥ ५ ॥ नोदनापीड-

नात् संयुक्तसंयोगाच्च ॥ ६ ॥ वृक्षाभिस-

र्पणमित्यदृष्टकारितम् ॥ ७ ॥ अपां संघातो

विलयनं च तेजः संयोगात् ॥ ८ ॥ तत्र वि-

स्फुर्जथु लिङ्गम् ॥ ९ ॥ वैदिकं च ॥ १० ॥

अपां संयोगाद्विभागाच्च स्तनयित्तोः ॥ ११ ॥

पृथिवीकर्मणा तेजःकर्म वायुकर्म च व्या-

ख्यातम् ॥ १२ ॥ अग्नेरुद्धध्वज्वलनं वायो

स्तिर्यकपवनमणूनां मनसश्चाद्यं कर्मादृष्ट-

कारितम् ॥ १३ ॥ हस्तकर्मणा मनसः कर्म

व्याख्यातम् ॥ १४ ॥ आत्मेन्द्रियमनोऽर्थ-

सन्निकर्षात् सुखदुःखे ॥ १५ ॥ तदनारम्भ

आत्मस्थे मनसि शरीरस्य दुखाभावः स

योगः ॥ १६ ॥ अपसर्पणमुपसर्पणमशितपी-

तसंयोगाः कार्यान्तरसंयोगाश्चेत्यदृष्टकारि-

तानि ॥ १७ ॥ तदभावे संयोगाभावोऽप्रा-
 दुर्भावश्च मोक्ष ॥ १८ ॥ द्रव्यगुणकर्मनि-
 पत्तिवैधर्म्यादभावस्तमः ॥ १९ ॥ तेजसो
 दव्यान्तरेणावरणाच्च ॥ २० ॥ दिक्कालावा-
 काशं च क्रियावद्द्वैधर्म्यान्निष्क्रियाणि ॥ २१ ॥
 एतेन कर्माणि गुणाश्च व्याख्याताः ॥ २२ ॥
 निष्क्रियाणां समवायः कर्मभ्यो निपटुः ॥
 २३ ॥ कारणं त्वसमवायिनो गुणाः ॥ २४ ॥
 गुणैर्दिग् व्याख्याता ॥ २५ ॥ कारणेन
 कालः ॥ २६ ॥

इति पञ्चमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥
 बुद्धिपूर्वा वाक्यकृतिर्वेदे ॥ १ ॥ ब्राह्म-
 णे संज्ञाकर्म सिद्धिलिङ्गम् ॥ २ ॥ बुद्धिपू-
 र्वा ददातिः ॥ ३ ॥ तथा प्रतिग्रहः ॥ ४ ॥
 आत्मान्तरगुणानामात्मान्तरे ऽकारणत्वा-
 त् ॥ ५ ॥ तद्दुष्टभोजने न विद्यते ॥ ६ ॥
 दुष्टं हिंसायाम् ॥ ७ ॥ तस्य समभिध्याहार-
 तो दीषः ॥ ८ ॥ तददुष्टे न विद्यते ॥ ९ ॥ पुन-
 र्विशिष्टे प्रवृत्तिः ॥ १० ॥ समेहीने वा प्रवृ-
 त्तिः ॥ ११ ॥ एतेन हीनसमविशिष्टधार्मिकेभ्यः

परस्वादानं व्याख्यातम् ॥१२॥ तथा विरु-
द्धानां त्यागः ॥१३॥ हीने परे त्यागः १४ स-
मे आत्मत्यागः परत्यागो वा ॥१५॥ विशि-
ष्टे आत्मात्याग इति

इति षष्ठाध्यायस्य प्रथमाह्निकम्

दृष्टादृष्टप्रयोजनानां दृष्टाभावे प्रयोजनम्-
भ्युदयाय ॥ १ ॥ अभिषेचनोपवासब्रह्म-
चर्यगुरुकुलवासवानप्रस्थयज्ञदानप्रोक्षणदि-
डनक्षत्रमन्त्रकालनियमाश्चादृष्टाय ॥ २ ॥
चातुराश्रम्यमुपधा अनुपधाश्च ॥ ३ ॥
भावदोष उपधादोषोऽनुपधा ॥ ४ ॥ य-
दिष्टरूपरसगन्धस्पर्शं प्रोक्षितमभ्युक्षितं च
तच्छुचि ॥ ५ ॥ अशुचोति शुचिप्रतिषेधः
६ अर्थान्तरं च ॥ ७ अयतस्य शुचि-
भोजनादभ्युदयो न विद्यते नियमाभा-
द्विद्यते वा ऽर्थान्तरत्वाद् यमस्य ॥ ८ ॥
असति चाभावात् ॥९॥ सुखादागः ॥१०॥
तन्मयत्वाच्च ॥११॥ अदृष्टाच्च ॥१२॥ जा-
तिविशेषाच्च ॥१३॥ इच्छाद्वेषपूर्विका ध-
र्माधर्म प्रवृत्तिः ॥१४॥ तत्स योगोविभागः

१५ आत्मकर्मसु मोक्षो व्याख्यातः ॥१६॥
 इति षष्ठाध्यायस्य द्वितीयमौहिनिकम्
 उक्ता गुणाः ॥ १ ॥ पृथिव्यादिरूपरसग-
 धरुपशां द्रव्यानित्यत्वादनित्याश्च ॥ २ ॥
 गुणेन नित्येषु नित्यत्वमुक्तम् ॥ ३ ॥ अपस-
 नेजसि वायौ च नित्यां द्रव्यानित्यत्वात् ॥ ४ ॥
 अनित्येष्वनित्या द्रव्यानित्यत्वात् ॥ ५ ॥
 कारणगुणपूर्वकाः पृथिव्यां पाकजाः ॥ ६ ॥
 एकद्रव्यत्वात् ॥ ७ ॥ अणोर्महतश्चोपलब्ध्य-
 नुपलब्धौ नित्ये व्याख्याते ॥ ८ ॥ कारण-
 बहुत्वाच्च ॥ ९ ॥ अतो विपरीतमणु ॥ १० ॥
 अणु महदिति तस्मिन् विशेषभावात् विशे-
 षाभावाच्च ॥ ११ ॥ एककालत्वात् ॥ १२ ॥ दृ-
 ष्णताच्च ॥ १३ ॥ अणुत्वमहत्त्वयोरणुत्वमह-
 त्वाभावः कर्मगुणैर्व्याख्यातः ॥ १४ ॥ कर्मभिः
 कर्माणि गुणैश्च गुणा व्याख्याताः ॥ १५ ॥ अणु-
 त्वमहत्त्वाभ्यां कर्मगुणाश्च व्याख्याताः १६ ॥ ए-
 तेन दीर्घत्वह्रस्वत्वे व्याख्याते ॥ १७ ॥ अनित्ये-
 नित्यम् ॥ १८ ॥ नित्ये नित्यम् ॥ १९ ॥
 नित्यं परिमण्डलम् ॥ २० ॥ अविद्या च

विद्यालिङ्गम् ॥ २१ ॥ विभवान्महानाकाशस्तथा
 चात्मा ॥ २२ ॥ तदभावाद्गुणमनः ॥ २३ ॥ गुणैर्दि-
 ग् व्याख्याता ॥ २४ ॥ कारणे कालः ॥ २५ ॥
 इति सप्तमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

रूपरसगन्धस्पर्शव्यतिरेकादर्थान्तरमे-
 कत्वम् ॥ १ ॥ तथा पृथक्त्वम् ॥ २ ॥ एकत्वैक-
 पृथक्त्वयोरेकत्वैकपृथक्त्वाभावोऽणुत्वमह-
 त्वाभ्यां व्याख्यातः ॥ ३ ॥ निःसंख्यत्वात् कर्म-
 गुणानां सर्वैकत्वं न विद्यते ॥ ४ ॥ भ्रान्तं तत् ॥
 ५ ॥ एकत्वाभावाद्भक्तिरतु न विद्यते ॥ ६ ॥ कार्य-
 कारणयोरेकत्वैकपृथक्त्वाभावादेकत्वैकपृथक्-
 त्वं न विद्यते ॥ ७ ॥ एतदनित्ययोर्व्याख्यातम् ८
 अन्यतरकर्मजउभयकर्मजः संयोगजश्च संयो-
 गः ॥ ९ ॥ एतेन विभागो व्याख्यातः ॥ १० ॥ संयो-
 गविभागयोः संयोगविभागाभावोऽणुत्वम-
 हत्वाभ्यां व्याख्यातः ॥ ११ ॥ कर्मभिः कर्मा-
 णि गुणैर्गुणा अणुत्वमहत्त्वाम्भ्यामिति ॥ १२ ॥
 युतसिद्धभावात् कार्यकारणयोः संयोग-
 विभागो न विद्यते ॥ १३ ॥ गुणत्वात् १४
 गुणोऽपि विभाव्यते ॥ १५ ॥ निष्क्रियत्वा-

त् ॥ १६ ॥ असति नास्तीति च प्रयोगात्
 ॥ १७ ॥ शब्दार्थावसम्बन्धौ ॥ १८ ॥ संयो-
 गिनी दण्डात् समवायिनो विशेषाच्च १९
 सामयिकः शब्दादर्थप्रत्ययः ॥ २० ॥ एक-
 दिक्काभ्यामेककालाभ्यां सन्निकृष्टविप्रकृष्टा-
 भ्यां परमपरञ्च ॥ २१ ॥ कारणपरत्वात् को-
 रणापरत्वाच्च ॥ २२ ॥ परत्वापरत्वयोः प-
 रत्वापरत्वाभावोऽणुत्वमहत्त्वाभ्यां व्याख्या-
 तः ॥ २३ ॥ कर्मभिः कर्माणि ॥ २४ ॥ गुणैर्गुणाः
 ॥ २५ ॥ इहेदमिति यतः कार्यं कारणयोः स-
 समवायः ॥ २६ ॥ द्रव्यत्वगुण- त्वप्रतिषेधो
 भावेन व्याख्यातः ॥ २७ ॥ तत्त्वमभावेन ॥

सप्तमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम्

द्रव्येषु ज्ञानं व्याख्यातम् ॥ १ ॥ तत्रात्मा
 मनश्चाप्रत्यक्षे ॥ २ ॥ ज्ञाननिर्देशे ज्ञाननि-
 ष्पत्तिविधिरुक्तः ॥ ३ ॥ गुणकर्मसु सन्नि-
 कृष्टेषु ज्ञाननिष्पत्तेर्द्रव्यं कारणम् ॥ ४ ॥
 सामान्यविशेषेषु सामान्यविशेषाभावात्तत्
 एव ज्ञानम् ॥ ५ ॥ सामान्यविशेषापेक्षं द्र-
 व्यगुणकर्मसु ॥ ६ ॥ द्रव्ये द्रव्यगुणकर्मापे-

क्षमम् ॥ ७ ॥ गुणकर्मसु गुणकर्माभावाद्गुण-
 कर्मापेक्षं न विद्यते ॥ ८ ॥ समवायिनः श्वै-
 त्याच्छ्रुत्यबुद्धेश्च श्वेते बुद्धिस्ते एते कार्य-
 कारणभूते ॥ ९ द्रव्येष्वनितरेतरकारणाः ॥ १०
 कारणयौगपद्यात् कारणक्रमाच्च घटपटा-
 दिबुद्धीनां क्रमो न हेतुफलभावात् ॥ ११ ॥
 इत्यष्टमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

अयमेष त्वया कृतं भोजयैनमिति बुद्धय-
 पेक्षम् ॥ १ ॥ दृष्टेषु भावाददृष्टेप्रभावात्
 ॥ २ ॥ अर्थ इति द्रव्यगुणकर्मसु ॥ ३ ॥ द्र-
 व्येषु पञ्चात्मकत्वं प्रतिषिद्धम् ॥ ४ ॥ भू-
 यस्त्वाद्गन्धवत्त्वाच्च पृथिवी गन्धज्ञाने
 प्रकृतिः ॥ ५ ॥ तथापस्तेजोवायुश्च रसरू-
 पस्पर्शाविशेषात् ॥ ६ ॥ इत्यष्टमाध्यायस्य
 द्वितीयमाह्निकम् ॥

क्रियागुणव्यपदेशाभावात् प्रागसत् ॥ १ ॥
 सदसत् ॥ २ ॥ असतः क्रियागुणव्यपदेशा-
 भावादर्थान्तरम् ॥ ३ ॥ सञ्चासत् ॥ ४ ॥
 यच्चान्यदसदतस्तदसत् ॥ ५ ॥ असदिति भूत-
 प्रत्यक्षाभावात् भूतस्मृतेर्विरोधिप्रत्यक्षव-

त् ॥ ६ ॥ तथाऽभावे भावप्रत्यक्षत्वाच्च
॥ ७ ॥ एतेनाघटोऽगौरधर्मश्च व्याख्यातः ॥ ८ ॥
अभूतं नास्तीत्यनर्थान्तरम् ॥ ९ ॥ नास्ति-
घटो गेहे इति सतो घटस्य गेहसंसर्गप्रति-
षेधः ॥ १० ॥ आत्मन्यात्ममनसोः संयोगवि-
शेषा दात्मप्रत्यक्षम् ॥ ११ ॥ तथा द्रव्या-
न्तरेषु प्रत्यक्षम् ॥ १२ ॥ असमाहितान्तः-
करणा उपसंहृतसमाधयस्तेषां च ॥ १३ ॥
तत्समवायात् कर्मगुणेषु ॥ १४ ॥ आत्म-
समवायादात्मगुणेषु ॥ १५ ॥ इति नवमा-
ध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

अस्येदं कार्यं कारणं संयोगि विरोधि
समवायि चेति लैङ्गिकम् ॥ १ ॥ अस्येदं
कार्यकारणसम्बन्धश्चावयवाद्भवति ॥ २ ॥
एतेन शाब्दं व्याख्यातम् ॥ ३ ॥ हेतुरपदेशो
लिङ्गं प्रमाणं कारणमित्यनर्थान्तरम् ॥ ४ ॥
अस्येदमिति बुद्ध्यपेक्षितत्वात् ॥ ५ ॥ आत्म-
नसोः संयोगविशेषात् संस्काराच्च स्मृतिः
॥ ६ ॥ तथा स्वप्नः ॥ ७ ॥ स्वप्ना न्तिकम् ॥ ८ ॥
धर्माच्च ॥ ९ ॥ इन्द्रियदो- षात् संस्कारदोषा-

चचाविद्या ॥११॥ तद्दृष्टज्ञानम् ॥१२॥ अदृष्टं
विद्या ॥१३॥ आर्षं सिद्धदर्शनं च धर्मभ्यः ॥

१३॥ इति नवमाध्यायस्य द्वितीयमाह्निकम् ॥

दृष्टानिष्टकारणविशेषाद्विरोधाच्च मि

थः सुखदुःखयोर्थान्तरभावः ॥ १ ॥ संशय-

निर्णयान्तराभावाश्च ज्ञानान्तरत्वे हेतुः ॥२॥

तयोर्निष्पत्तिः प्रत्यक्षलैङ्गिकाभ्याम् ॥ ३ ॥

अभूदित्यपि ॥ ४ सति च कार्यादर्शनात्

॥ ५ ॥ एकार्थसमवायिकारणान्तरेषु दृष्ट-

त्वात् ६। एकदेशे इत्येकस्मिन् शिरः पृष्ठ-

मुदरं मर्माणि तद्विशेषस्तद्विशेषेभ्यः ॥७॥

इति दशमाध्यायस्य प्रथममाह्निकम् ॥

कारणमिति द्रव्ये कार्यसमवायात् १।

संयोगाद्वा ॥ २ ॥ कारणे समवायात् कर्मा

णि ॥३॥ तथा रूपे कारणैकार्थसमवायाच्च-

॥४॥ कारणसमवायात् संयोगः पटस्य ॥५॥

कारणकारणसमवायाच्च ॥६॥ संयुक्तसमवा-

यादग्रे वैशेषिकम् ॥७॥ दृष्टानां दृष्टप्रयोज-

नानां दृष्टाभावे प्रयोगोऽभ्युदयाय ८ तद्वच-

नादान्नायस्य प्रामाण्यमिति ॥९॥ इति ॥

॥ श्रीः ॥

॥ न्यायदर्शनम् ॥

महर्षि गौतम प्रणीतम् ।

पण्डित कृपारामशर्मणा ।

श्रीकाश्याममरयन्त्रालये मुद्रयित्वा

प्रकाशितम् ।

सम्बत् १९४५

भाद्रपद कृष्ण ८

प्रथम बार १००० पुस्तक छपी

श्रीं नमः प्रमाणाय ॥

प्रमाणप्रमेयसंशयप्रयोजनदृष्टान्तसिद्धा-
न्तावयवतर्कनिर्णयवादजल्पवितण्डाहे-
त्वाभासच्छलजातिनिग्रहस्थानानां तत्त्व-
ज्ञानान्तिः श्रेयसाधिगमः ॥ १ ॥

दुःखजन्म प्रवृत्तिदोषमिथ्याज्ञानानामु-
त्तरीतरापाये तदनन्तरापायादपवर्गः ॥ २ ॥

प्रत्यक्षानुमानोपमानशब्दाः प्रमाणानि ३
इन्द्रियार्थसन्निकर्षोत्पन्नं ज्ञानमव्यपदे-
श्यमव्यभिचारि व्यवसायात्मकम् प्रत्यक्षम् ४
अथ तत्पूर्वकं त्रिविधमनुमानम् पूर्व-
वच्छेपवत् सामान्यतो दृष्टञ्च ॥ ५ ॥

प्रसिद्धसाधर्म्यात् साध्यसाधनमुपमानम् ६
आप्तोपदेशः शब्दः ॥ ७ ॥

स द्विविधो दृष्टोऽदृष्टार्थत्वात् ॥ ८ ॥

आत्मशरीरेन्द्रियार्थबुद्धिमनः प्रवृत्तिदो-
षमेत्यभावफलदुःखापवर्गास्तु प्रमेयम् ॥ ९ ॥

इच्छाद्वेषप्रयत्नसुखदुःखज्ञानान्यात्मनो
लिङ्गमिति ॥ १० ॥

चेष्टेन्द्रियार्थाश्रयः शरीरम् ॥ ११ ॥

घ्राणरसनचक्षुस्त्वक् श्रोत्राणीन्द्रियाणि
भूतेभ्यः ॥ १२ ॥

पृथिव्यापस्तेजो वायुराकाशमिति भू-
तानि ॥ १३ ॥

गन्धरसरूपस्पर्शशब्दाः पृथिव्यादिगुणा-
स्तदर्थः ॥ १४ ॥

बुद्धिरुपलब्धिर्ज्ञानमित्यनर्थान्तरम् ॥ १५ ॥

युगपज्ज्ञानानुत्पत्तिर्मनसो लिङ्गम् ॥ १६ ॥

प्रवृत्तिर्वाग्बुद्धिशरीरारम्भ इति ॥ १७ ॥

प्रवर्तनालक्षणा दोषाः ॥ १८ ॥

पुनरुत्पत्तिः प्रेत्यभावः ॥ १९ ॥

प्रवृत्तिदोषजनितोऽर्थः फलम् ॥ २० ॥

आधनालक्षणं दुःखमिति ॥ २१ ॥

तदत्यन्तविमोक्षोऽपवर्गः ॥ २२ ॥

समानानेकधर्मोपपत्ते विप्रतिपत्तेरुप-
लब्धग्रन्थपलदध्यव्यवस्थातश्च विशेषापेक्षो
विमर्शः संशयः ॥ २३ ॥

यमर्थमधिकृत्य प्रवर्तते तत् प्रयोजनम् २४
लौकिकपरीक्षकाणां यस्मिन्नर्थे बुद्धि-
साम्यं स दृष्टान्तः ॥ २५ ॥

तन्त्राधिकरणाभ्युपगमसंस्थितिः सिद्धान्तः ॥ २६ ॥

सर्वतन्त्र प्रतितन्त्राधिकरणाभ्युपगमसं-
स्थित्यर्थान्तरभावात् ॥ २७ ॥

सर्वतन्त्राविरुद्धस्तन्त्रेऽधिकृतोऽर्थः सर्व-
तन्त्रसिद्धान्तः ॥ २८ ॥

समानतन्त्रसिद्धः परतन्त्रासिद्धः प्रतित-
न्त्रसिद्धान्तः ॥ २९ ॥

यत्सिद्धावन्वयप्रकरणसिद्धिः सोऽधिकर-
णसिद्धान्तः ॥ ३० ॥

अपरीक्षिताभ्युपगमात् तद्विशेषपरीक्ष-
णमभ्युपगमसिद्धान्तः ॥ ३१ ॥

प्रतिज्ञाहेतूदाहरणोपनयनिगमनान्यव-
यवाः ॥ ३२ ॥

साध्यनिर्देशः प्रतिज्ञा ॥ ३३ ॥

उदाहरणसाधर्म्यात् साध्यसाधनं हेतुः ३४
तथावैधर्म्यात् ॥ ३५ ॥

साध्यसाधर्म्यात् तदुर्ममभावो दृष्टान्त
उदाहरणम् ॥ ३६ ॥

तद्विपर्ययाद्वा विप्ररीतम् ॥ ३७ ॥

उदाहरणापेक्षस्तथेत्युपसंहारो न तथे-
ति वा साध्यस्योपनयः ॥ ३८ ॥

हेत्वपदेशात् प्रतिज्ञायाः पुनर्वचनं नि-
गमनम् ॥ ३९ ॥

अविज्ञाततत्त्वैर्वा कारणोपपत्तितस्त-

न्यायदर्शनमूल ।

५

स्वज्ञानार्थमूहस्तर्कः ॥ ४० ॥

विमृश्य पक्षप्रतिपक्षाभ्यामर्थावधारणं
निर्णयः ॥ ४१ ॥

प्रमाणतर्कसाधनोपालम्भः सिद्धान्तावि-
रुद्धः पञ्चावयवोपपन्नः पक्षप्रतिपक्षपरिग्र-
हो वादः ॥ ४२ ॥

यथोक्तोपन्नशुद्धलजातिनिग्रहस्थानसा-
धनोपालम्भो जल्पः ॥ ४३ ॥

स प्रतिपक्षस्थापनाहीनो वितण्डा ॥ ४४ ॥
सव्यभिचारविरुद्धप्रकरणसमसाध्यसमाप्ती-
तकाला हेत्वाभासाः ॥ ४५ ॥

अनैकान्तिकः सव्यभिचारः ॥ ४६ ॥
सिद्धान्तमभ्युपेत्य तद्विरोधी विरुद्धः ॥ ४७ ॥

यस्मात्प्रकरणचिन्ता स निर्णयार्थमप-
दिष्टः प्रकरणसमः ॥ ४८ ॥

साध्याविशिष्टः साध्यत्वात् साध्यसमः ॥ ४९ ॥

कालात्ययापदिष्टः कालातीतः ॥ ५० ॥

वचनविधातोऽर्थविकल्पोपपत्त्या छलम् ॥ ५१ ॥

तत् त्रिविधं वाक्छलं सामान्यच्छलं-
मुपचारच्छलञ्चेति ॥ ५२ ॥

अविशेषाभिहितेऽर्थे वक्तुरभिप्रायाद-
र्थान्तरकल्पना वाक्छलम् ॥ ५३ ॥

सम्भवतोऽर्थस्यातिसामान्ययोगादसम्भू-
तार्थकल्पना सामान्यच्छलम् ॥ ५४ ॥

धर्मविकल्पनिर्देशेऽर्थसद्भावप्रतिषेध उ-
पचारच्छलम् ॥ ५५ ॥

वाक्छलमेवोपचारच्छलं तदविशेषात् ॥ ५६ ॥
न तदर्थान्तरभावान् ॥ ५७ ॥

अविशेषे वा किञ्चित्साधर्म्यादेकच्छलं-
प्रसङ्गः ॥ ५८ ॥

साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां प्रत्यवस्थानं जातिः ॥ ५९ ॥
विप्रतिपत्तिरप्रतिपत्तिश्च निग्रहस्थानम् ॥ ६० ॥
तद्विकल्पाज्जातिनिग्रहस्थानबहुत्वम् ॥ ६१ ॥

समाप्तोऽध्यायः

समानानेकधर्माध्यवसायादन्यतरधर्मा-
ध्यवसायाद्वा न संशयः ॥ १ ॥

विप्रतिपत्त्वव्यवस्थाध्यवसायाच्च ॥ २ ॥

विप्रतिपत्तौ च सम्प्रतिपत्तैः ॥ ३ ॥

अव्यवस्थात्मनि व्यवस्थितत्वाच्चाव्यव-
स्थायाः ॥ ४ ॥

तथाऽत्यन्तसंशयस्तदुद्गमसातत्योपपत्तैः ॥ ५ ॥

यथोक्ताध्यवसायादेव तद्विशेषापेक्षात् सं-
शयेनासंशयो नात्यन्तसंशयो वा ॥ ६ ॥

यत्र संशयस्तत्रैवमुत्तरोत्तरप्रसङ्गः ॥ ७ ॥

प्रत्यक्षादीनामप्रामाण्यं त्रैकाल्यासिद्धेः ॥ ८ ॥

पूर्वं हि प्रमाणसिद्धौ नेन्द्रियार्थसन्निक-
र्षात्प्रात्यक्षोत्पत्तिः ॥ ९ ॥

यश्चात् सिद्धौ न प्रमाणेभ्यः प्रमेयसिद्धिः ॥ १० ॥

युगपत्सिद्धौ प्रत्यर्थनियतत्वात् क्रमवृत्ति-
त्वाभावो बुद्धीनाम् ॥ ११ ॥

त्रैकाल्यासिद्धेः प्रतिषेधानुपपत्तिः ॥ १२ ॥

८

न्यायदर्शनमूल ।

सर्वप्रमाणप्रतिषेधाच्च प्रतिषेधानुपपत्तिः ॥ १३ ॥

तत्प्रामाण्ये वा न सर्वप्रमाणविप्रतिषेधः ॥ १४ ॥

त्रैकाल्याप्रतिषेधश्च शब्दादातोदासिद्धि-
वत्तत्सिद्धेः ॥ १५ ॥

प्रमेयता च तुलाप्रामाण्यवत् ॥ १६ ॥

प्रमाणतः सिद्धेः प्रमाणानां प्रमाणान्तर-
सिद्धिप्रसङ्गः ॥ १७ ॥

तद्विनिवृत्तेर्वा प्रमाणान्तरसिद्धिवत्
प्रमेयसिद्धिः ॥ १८ ॥

न प्रदीपप्रकाशवत् तत्सिद्धेः ॥ १९ ॥

प्रत्यक्षलक्षणानुपपत्तिरसमग्रवचनात् ॥ २० ॥

नात्ममनसोः सन्निकर्षाभावे प्रत्यक्षोत्पत्तिः २१

दिग्देशकालाकाशेष्वप्येवं प्रसङ्गः ॥ २२ ॥

ज्ञानलिङ्गत्वादात्मनो नानावरोधः ॥ २३ ॥

तदयौगपदालिङ्गत्वाच्च न मनसः ॥ २४ ॥

तैश्चापदेशो ज्ञानविशेषाणाम् ॥ २५ ॥

व्यावृत्तत्वाद्हेतुः ॥ २६ ॥

नार्थविशेषप्रावल्यात् ॥ २७ ॥

प्रत्यक्षमनुमानमेकदेशग्रहणादुपलब्धेः ॥ २८ ॥

न प्रत्यक्षेण यावत्तावदप्युपलम्भात् ॥ २९ ॥

न चैकदेशोपलब्धिरवयविसद्भावात् ॥ ३० ॥

साध्यत्वादवयविविनि सन्देहः ॥ ३१ ॥

सर्वाग्रहणमवयव्यसिद्धेः ॥ ३२ ॥

धारणाकर्षणोपपत्तेश्च ॥ ३३ ॥

सेनावनवद्ग्रहणमिति चेन्नातीन्द्रियत्वा-

दणूनाम् ॥ ३४ ॥

रोधोपघातसादृश्येभ्यो व्यभिचारादनुमा-
नमप्रमाणम् ॥ ३५ ॥

नैकदेशत्राससादृश्येभ्योऽर्थान्तरभावात् ॥ ३६ ॥

वर्त्तमानाभावः पततः पतितपतितव्य-
कालोपपत्तेः ॥ ३७ ॥

तयोरप्यभावो वर्त्तमानाभावे तदपेक्ष-
त्वात् ॥ ३८ ॥

नातीतानागतयोरितरेतरापेक्षा सिद्धिः ॥ ३९ ॥

वर्तमानाभावे सर्वग्रहणम्प्रत्यक्षानुप-
पत्तेः ॥ ४० ॥

कृतताकर्तव्यतोपपत्तेस्तूभयथाग्रहणम् ॥ ४१ ॥

अत्यन्तप्रायैकदेशसाधर्म्यादुपमानासिद्धिः ४२।

प्रसिद्धसाधर्म्यादुपमानसिद्धेर्यथोक्तदोषा-
नुपपत्तिः ॥ ४३ ॥

प्रत्यक्षेणाप्रत्यक्षसिद्धेः ॥ ४४ ॥

नाप्रत्यक्षे गवये प्रमाणार्थमुपमानस्य
पश्याम इति ॥ ४५ ॥

तथेत्युपसंहारादुपमानसिद्धेर्नाविशेषः ॥ ४६ ॥

शब्दोऽनुमानमर्थस्यानुपलब्धेरनुमेयत्वात् ४७

उपलब्धेरद्विप्रवृत्तित्वात् ॥ ४८ ॥

सम्बन्धाच्च ॥ ४९ ॥

आप्तोपदेशसामर्थ्याच्छब्दार्थवम्प्रत्ययः ॥ ५० ॥

प्रमाणतोऽनुपलब्धेः ॥ ५१ ॥

पूरणप्रदाहपाटनानुपलब्धेश्च सम्बन्धा-

भावः ॥ ५२ ॥

शब्दार्थव्यवस्थानादप्रतिषेधः ॥ ५३ ॥

न सामयिकत्वाच्छब्दार्थसम्प्रत्ययस्य ॥ ५४ ॥

जातिविशेषे चानियमात् ॥ ५५ ॥

तदप्रामाण्यमनृतव्याधातपुनरुक्त-

दोषेभ्यः ॥ ५६ ॥

न कर्मकर्तृसाधनवैगुण्यात् ॥ ५७ ॥

अभ्युपेत्य कालभेदे दोषवचनात् ॥ ५८ ॥

अनुवादोपपत्तेश्च ॥ ५९ ॥

वाक्यविभागस्य चार्थग्रहणात् ॥ ६० ॥

विध्यर्थवादानुवादवचनविनियोगात् ॥ ६१ ॥

विधिर्विधायकः ॥ ६२ ॥

स्तुतिर्निन्दा परकृतिः पुराकल्प इत्य-

र्थवादः ॥ ६३ ॥

विधिविहितस्यानुवचनमनुवादः ॥ ६४ ॥

नानुवादपुनरुक्तयोर्विशेषः शब्दाभ्यासो-

पपत्तेः ॥ ६५ ॥

शीघ्रतरगमनोपदेशवदभ्यासान्ना-

१२ न्यायदर्शनमूल ।

विशेषः ॥ ६६ ॥

मन्त्रायुर्वेदप्रामाण्यवच्च तत्प्रामाण्यमा-
प्रामाण्यात् ॥ ६७ ॥

रुमाप्नोऽध्यायस्यप्रथमाह्निकम्
न चतुष्टमैतिह्यार्थापत्तिसम्भवाभावात्प्रामा-
ण्यात् ॥ ७ ॥

शब्द ऐतिह्यानर्थान्तरभावादनुमानेऽर्था-
पत्तिसम्भवाभावानर्थान्तरभावाच्चाप्र-
तिषेधः ॥ २ ॥

अर्थापत्तिरप्रमाणमनैकान्तिकत्वात् ॥ ३ ॥
अनर्थापत्तावर्थापत्यभिमानात् ॥ ४ ॥
प्रतिषेधाप्रामाण्यच्छानैकान्तिकत्वात् ॥ ५ ॥
तत्प्रामाण्ये वा नार्थापत्यप्रामाण्यम् ॥ ६ ॥
नाभावप्रामाण्यमप्रमेयासिद्धेः ॥ ७ ॥
लक्षितेष्वलक्षणलक्षितत्वादलक्षितानां
तत्प्रमेयासिद्धेः ॥ ८ ॥

असत्यर्थे नाभाव इति चेन्नान्यलक्षणी-

पपत्तेः ॥ ९ ॥

तत्सिद्धेरलक्षितेष्वहेतुः ॥ १० ॥

न लक्षणावस्थितापेक्षसिद्धेः ॥ ११ ॥

प्रागुत्पत्तेरभावीपपत्तेश्च ॥ १२ ॥

विमर्शहेत्वनुयोगे च विप्रतिपत्तेः संशयः १३ ।

आदिमत्वादैन्द्रियकत्वात् कृतकवदुप-

चाराच्च ॥ १४ ॥

न घटाभावसामान्यनित्यत्वात् नित्येष्व-
प्यनित्यवदुपचाराच्च ॥ १५ ॥

तत्त्वभाक्तयोर्नानात्वविभागादव्य-
भिचारः ॥ १६ ॥

सन्तानानुमानविशेषणात् ॥ १७ ॥

कारणद्रव्यस्य प्रदेशशब्देनाभिधानान्वि-
त्येष्वप्यव्यभिचार इति ॥ १८ ॥

प्रागुच्चारणादनुपलब्धेरारवणादनुप-
लब्धेश्च ॥ १९ ॥

तदनुपलब्धेरनुपलम्भादावरणोपपत्तिः २० ।

अनुपलम्भादेऽप्यनुपलब्धिभद्राववन्नावर-
णानुपपत्तिरनुपलम्भात् ॥ २१ ॥

अनुपलम्भात्मकत्वादनूपलब्ध्यैरहेतुः ॥ २२ ॥
अस्पर्शत्वात् ॥ २३ ॥

न कर्मानित्यत्वात् ॥ २४ ॥

नाणुनित्यत्वात् ॥ २५ ॥

सम्प्रदानात् ॥ २६ ॥

तदन्तरालानुपलब्ध्यैरहेतुः ॥ २७ ॥

अध्यापनादप्रतिषेधः ॥ २८ ॥

उभयोः पक्षयोरन्यतरस्याध्यापनादप्र-
तिषेधः ॥ २९ ॥

अभ्यासात् ॥ ३० ॥

नान्यत्वेऽप्यभ्यासरूपोपचानात् ॥ ३१ ॥

अन्यदन्यस्मादनन्यत्वाद्देनन्यदित्यन्य-
ताऽभावः ॥ ३२ ॥

तदभावे नारह्य नन्यता तयोश्चितरेतरा-
पेक्षसिद्धेः ॥ ३३ ॥

विनाशकारणानुपलब्धेः ॥ ३४ ॥

अश्रवणकारणानुपलब्धेः सततश्रवण-
प्रसङ्गः ॥ ३५ ॥

उपलभ्यमाने चानुपलब्धेरसत्त्वादनप-
देशः ॥ ३६ ॥

पाणिनिमित्तप्रश्नेषाच्छब्दाभावेनानुप-
लब्धिः ॥ ३७ ॥

विनाशकारणानुपलब्धेः श्रावस्थाने तन्नि-
त्यत्वप्रसङ्गः ॥ ३८ ॥

अरुपर्शत्वादप्रतिषेधः ॥ ३९ ॥

विभक्त्यन्तरोपपत्तेश्च समासे ॥ ४० ॥

विकारादेशोपदेशात् संशयः ॥ ४१ ॥

प्रकृतिविवृद्धौ विकारविवृद्धेः ॥ ४२ ॥

न्यूनसमाधिकोपलब्धेः विकाराणाम-
हेतुः ॥ ४३ ॥

नातुल्यप्रकृतीनां विकारविकल्पात् ॥ ४४ ॥

द्रव्यविकारे वैषम्यवद्वर्णविकारविकल्पः ४५

न विकारधर्मानुपपत्तेः ॥ ४६ ॥

विकारप्राप्तानामपुनरावृत्तेः ॥ ४७ ॥

सुवर्णादीनां पुनरापत्तेरहेतुः ॥ ४८ ॥

तद्विकाराणां सुवर्णभावाव्यतिरेकात् ॥ ४९ ॥

वर्णत्वाव्यतिरेकाद्वर्णविकाराणामप्रति-

षेधः ॥ ५० ॥

सामान्यवतो धर्मयोगो न सामान्यस्य ५१

नित्यत्वे विकारादनित्यत्वे चानवस्था-

नात् ॥ ५२ ॥

नित्यानामतीन्द्रियत्वात्तदुर्मविकल्पाच्च

वर्णविकाराणामप्रतिषेधः ॥ ५३ ॥

अनवस्थायित्वे च वर्णोपलब्धिवत्ताद्वि-

कारोपपत्तिः ॥ ५४ ॥

विकारधर्मित्वे नित्यत्वाभावात्कालान्त-

रे विकारोपपत्तेश्चाप्रतिषेधः ॥ ५५ ॥

प्रकृत्यनियमाद्वर्णविकाराणाम् ॥ ५६ ॥

अनियमे नियमान्नानियमः ॥ ५७ ॥

नियमानियमविरोधादनियमे नियमाच्चा-
प्रतिषेधः ॥ ५८ ॥

गुणान्तरापत्त्युपमहंहासवृद्धिलेशश्चैवेभ्य-
स्तु विकारोपपत्तेर्वर्णविकारः ॥ ५९ ॥

ते विभक्त्यन्ताः पदम् ॥ ६० ॥

तदर्थे व्यक्त्याकृतिजातिसन्निधावुपचारात्
संशयः ॥ ६१ ॥

या शब्दसमूहत्यागपरिग्रहसंख्यावृद्ध्युप-
चयवर्णसमासानुबन्धानां व्यक्तावुपचारा-
द्व्यक्तिः ॥ ६२ ॥

न तदनवस्थानात् ॥ ६३ ॥

सहचरणस्थानतादर्थ्यवृत्तमानधारणसा-
मीप्ययोगसाधनाधिपत्येभ्यो ब्राह्मणमञ्जु-
कटराजशक्तुचन्दनगङ्गाशाटकाक्षपुरुषेष्वत-
द्वात्रेऽपि तदुपचारः ॥ ६४ ॥

आकृतिस्तदपेक्षत्वात् सत्त्वव्यवस्थानसि-
द्धेः ॥ ६५ ॥

व्यक्त्याकृतियुक्तेऽप्यप्रसङ्गात्प्रोक्षणादीनां
मृद्गवके जातिः ॥ ६६ ॥

नाकृतिव्यक्त्यपेक्षत्वाज्जात्यभिव्यक्तेः ॥ ६७ ॥

व्यक्त्याकृतिजातयस्तु पदार्थः ॥ ६८ ॥

व्यक्तिगुणविशेषाश्रयो मूर्तिः ॥ ६९ ॥

आकृतिर्जातिलिङ्गाख्या ॥ ७० ॥

समानप्रसवात्मिका जातिः ॥ ७१ ॥

समाप्नोऽध्यायः

दर्शनरुपर्शनाभ्यामेकार्थग्रहणात् ॥ १ ॥

न विषयव्यवस्थानात् ॥ २ ॥

तद्व्यवस्थानादेवात्मसद्भावादप्रतिषेधः ३

शरीरदाहे पातकाभावात् ॥ ४ ॥

तदभावः सात्मकप्रदाहेऽपि तन्नित्य-

त्वात् ॥ ५ ॥

न कार्यश्रयकर्तृवधात् ॥ ६ ॥

सव्यदृष्टस्येतरेण प्रत्यभिज्ञानात् ॥ ७ ॥

नैकस्मिन्नासास्थिव्यवहिते द्वित्वाभिमा-

नात् ॥ ८ ॥

एकविनाशे द्वितीयाविनाशान्नैकत्वम् ॥ ९ ॥

अवयवनाशेऽप्यवयव्युपलब्ध्ये रहेतु ॥ १० ॥

दृष्टान्तविरोधादप्रतिषेधः ॥ ११ ॥

इन्द्रियान्तर विकारात् ॥ १२ ॥

न स्मृतेः स्मर्तव्यविषयत्वात् ॥ १३ ॥

तदात्मगुणसद्भावादप्रतिषेधः ॥ १४ ॥

अपरिसङ्ख्यानाञ्च स्मृतिविषयस्य ॥ १५ ॥

नात्मप्रतिपत्तिहेतूनां मनसि रुम्भवात् ॥ १६ ॥

ज्ञातुर्ज्ञानसाधनोपपत्तेः संज्ञाभेदमात्रम् १७

नियमश्च निरनुमानः ॥ १८ ॥

पूर्वाभ्यस्तस्मृत्यनुबन्धात् जातस्य हर्ष-
अयशोकसम्प्रतिपत्तेः ॥ १९ ॥

प्रहमादिषु प्रबोधसंमीलनविकारवत्तद्वि-
कारः ॥ २० ॥

नोष्णशीतवर्षाकालनिमित्तत्वात् पञ्चा-
त्मकविकाराणाम् ॥ २१ ॥

प्रेत्याहाराभ्यासकृतात् स्तन्याभिलाषात् २२
 अयसोऽयस्कान्ताभिगमनवत्तदुपसर्पणम् २३
 नान्यत्र प्रवृत्त्यभावात् ॥ २४ ॥

वीतरागजन्मादर्शनात् ॥ २५ ॥

सगुणद्रव्योत्पत्तिवत्तदुत्पत्तिः ॥ २६ ॥

न सङ्कल्पनिमित्तत्वाद्वागादीनाम् ॥ २७ ॥

पार्थिवं गुणान्तरोपलब्धेः ॥ २८ ॥

श्रुतिप्रामाण्याच्च ॥ २९ ॥

कृष्णसारे सत्युपलम्भाद्व्यतिरिच्य चोप-
 लम्भात् संशयः ॥ ३० ॥

महदणुग्रहणात् ॥ ३१ ॥

रश्मयर्थसन्निकर्षविशेषात् तद्ग्रहणम् ३२

तदनुपलब्धेरहेतुः ॥ ३३ ॥

नानुमीयमानस्य प्रत्यक्षतोऽनुपलब्धिर-
 भावहेतुः ॥ ३४ ॥

द्रव्यगुणधर्मभेदाच्चोपलब्धि नियमः ॥ ३५ ॥

अनेकद्रव्यसमवायाद्रूपविशेषाच्चरूपो-

पलब्धिः ॥ ३६ ॥

कर्मकारितश्चेन्द्रियाणां व्यूहः पुरुषार्थ-
तन्त्रः ॥ ३७ ॥

अव्यभिचाराच्च प्रतीयाती भौतिकधर्मः ३८
मध्यन्दिनोत्काप्रकाशानुपलब्धिवत्तदनु-
पलब्धिः ॥ ३९ ॥

न रात्रावप्यनुपलब्धेः ॥ ४० ॥
वाह्यप्रकाशानुग्रहाद्विषयोपलब्धेरनभि-
व्यक्तितोऽनुपलब्धिः ॥ ४१ ॥

अभिव्यक्तौ चाभिभवात् ॥ ४२ ॥
नक्तञ्चुरनयनरश्मिदर्शनाच्च ॥ ४३ ॥
अप्राप्य ग्रहणम् काचाभ्रपटलस्फटिका-
न्तरितोऽपलब्धेः ॥ ४४ ॥

न कुड्यान्तरितानुपलब्धेरप्रतिषेधः ॥ ४५ ॥
अप्रतिघातात् सन्निकर्षोपपत्तिः ॥ ४६ ॥
आदित्यरश्मेः स्फटिकान्तरेऽपि दाह्योऽ-
विघातात् ॥ ४७ ॥

नेतरेतरधर्मप्रसङ्गात् ॥ ४८ ॥

आदर्शोदकयोः प्रसादस्वाभाव्यादुपोप-
लब्धिवत्तदुपलब्धिः ॥ ४९ ॥

दृष्टानुमितानां नियोगप्रतिषेधानुपपत्तिः
स्थानान्यत्वे नानात्वादवयविनानात्वा-
दवयविनानास्थानत्वाच्च संशयः ॥ ५१ ॥

त्वगव्यतिरेकात् ॥ ५२ ॥

नेन्द्रियान्तरार्थानुपलब्धेः ॥ ५३ ॥

त्वगवयवविशेषेण धूमोपलब्धिवत्तदुप-
लब्धिः ॥ ५४ ॥

आहतत्वादहेतुः ॥ ५५ ॥

न युगपदर्थानुपलब्धेः ॥ ५६ ॥

विप्रतिषेधाच्च नत्वगेका ॥ ५७ ॥

इन्द्रियार्थपञ्चत्वात् ॥ ५८ ॥

न तदर्थबहुत्वात् ॥ ५९ ॥

गन्धत्वादप्रत्यतिरेकाङ्गन्धादीनामप्रति-
षेधः ॥ ६० ॥

विषयत्वाव्यतिरेकादेकत्वम् ॥ ६१ ॥

न बुद्धिलक्षणाधिष्ठानगत्याकृतिजातिप-
ञ्चत्वेभ्यः ॥ ६२ ॥

भूतगुणविशेषोपलब्धेस्तादात्म्यम् ॥ ६३ ॥

गन्धरसरूपस्पर्शशब्दानां स्पर्शपर्यन्ताः
पृथिव्याः अप्रेजीवायूनां पूर्वं पूर्वमपो-
ह्याकाशस्योत्तरः ॥ ६४ ॥

न सर्वगुणानुपलब्धेः ॥ ६५ ॥

एकैकरयैवीत्तरीगुणसद्भावाहुत्तरीत्तराणां
तदनुपलब्धिः ॥ ६६ ॥

संज्ञगार्हानेकगुणग्रहणम् ॥ ६७ ॥

विष्टं ह्यपरम्परेण ॥ ६८ ॥

न पार्थिवाप्ययोः प्रत्यक्षत्वात् ॥ ६९ ॥

पूर्वं पूर्वंगुणोत्कर्षात्तत्प्रधानम् ॥ ७० ॥

तद्व्यवस्थानन्तु भूयस्त्वात् ॥ ७१ ॥

सगुणानामिन्द्रियभावात् ॥ ७२ ॥

तेनैव तस्याग्रहणाच्च ॥ ७३ ॥

२४ न्यायदर्शनमूल ।

न शब्दगुणोपलब्धेः ॥ ७४ ॥

तदुपलब्धिरितरेतरद्रव्यगुणवैधर्म्यात् ७५॥

समाप्तोऽध्यायः तृतीय

कर्माकाशसाधर्म्यात् संशयः ॥ १ ॥

विषयप्रत्यभिज्ञानात् ॥ २ ॥

साध्यसमत्वादहेतुः ॥ ३ ॥

न युगपदग्रहणात् ॥ ४ ॥

अप्रत्यभिज्ञाने च विनाशप्रसङ्गः ॥ ५ ॥

क्रमवृत्तित्वादयुगपदग्रहणम् ॥ ६ ॥

अप्रत्यभिज्ञानञ्च विषयान्तरव्यासङ्गात् ७॥

न गत्यभावात् ॥ ८ ॥

रूपटिकान्यत्वाभिमानवत्तदन्यत्वाभि-

मानः ॥ ९ ॥

न हेत्वभावात् ॥ १० ॥

रूपटिकेऽप्यपरोपरोत्पत्तेः क्षणिकत्वाद्व्य-
क्तीनामहेतुः ॥ ११ ॥

नियमहेत्वभावाद्व्यथादर्शनमभ्यनुज्ञा ॥ १२ ॥

नोत्पत्तिविनाशकारणोपलब्धेः ॥ १३ ॥

क्षीरविनाशे कारणानुपलब्धिवद्ध्युत्प-
त्तिवच्चतदुत्पत्तिः ॥ १४ ॥

लिङ्गतो ग्रहणान्नानुपलब्धिः ॥ १५ ॥

न पयसः परिणामगुणान्तरादुर्भावात् १६
व्यूहान्तराद्द्रव्यान्तरोत्पत्तिदर्शनं पूर्वद्र-
व्यनिवृत्तेरनुमानम् ॥ १७ ॥

क्वचिद्विनाशकारणानुपलब्धेः क्वचिच्चोप-
लब्धेरनेकान्तः ॥ १८ ॥

नेन्द्रियार्थयोस्तद्विनाशोऽपि ज्ञानावस्था-
नात् ॥ १९ ॥

युगपज्ज्ञेयानुपलब्धेः न मनसः ॥ २० ॥

तदात्मगुणत्वेऽपि तुल्यम् ॥ २१ ॥

इन्द्रियैर्मनसः सन्निकर्षाभावात् तदनु-
त्पत्तिः ॥ २२ ॥

नोत्पत्तिकारणानपदेशात् ॥ २३ ॥

विनाशकारणानुपलब्धेः श्लावस्थाने तन्नि-

२६ न्यायदर्शनमूल ।

त्यत्वप्रसङ्गः ॥ २४ ॥

अनित्यत्वग्रहाद्वृद्धेर्बुद्धयन्तराद्विनाशः
शब्दवत् ॥ २५ ॥

ज्ञानसमवेतात्मप्रदेशसन्निकर्षान्मनसः
स्मृत्युत्पत्तेर्न युगपदुत्पत्तिः ॥ २६ ॥

नान्तःशरीरवृत्तित्वान्मनसः ॥ २७ ॥

साध्यत्वादहेतुः ॥ २८ ॥

स्मरतः शरीरधारणोपपत्तेरप्रतिषेधः ॥ २९ ॥

न तदाशुगतित्वान्मनसः ॥ ३० ॥

न स्मरणकालानियमात् ॥ ३१ ॥

आत्माप्रेरणयदुच्छाज्ञताभिश्च न संयो-
गविशेषः ॥ ३२ ॥

व्यासक्तमनसः पादव्यथनेन संयोगविशे-
षेण समानम् ॥ ३३ ॥

प्रणिधानलिङ्गादिज्ञानानामयुगपद्वादाद्-
युगपदस्मरणम् ॥ ३४ ॥

प्रातिभवत्तु प्रणिधानाद्यनपेक्षे स्मार्त्ते
यौगपदप्रसङ्गः ॥ ३५ ॥

ज्ञस्येच्छाद्वेषनिमित्तत्वादारम्भनिवृत्त्योः ३६
सल्लिङ्गत्वादिच्छाद्वेषयोः पार्थिवाद्येष्वप्र-
तिषेधः ॥ ३७ ॥

परश्चादिष्वारम्भनिवृत्तिदर्शनात् ॥ ३८ ॥
कुम्भादिष्वनुपलब्धे रहेतुः ॥ ३९ ॥
नियमानियमौ तु तद्विशेषकौ ॥ ४० ॥
यथोक्तहेतुत्वात् पारतन्त्र्यादकृताभ्याग-
माच्च न मनसः ॥ ४१ ॥

परिशेषाद्यथोक्तहेतूपपत्तेश्च ॥ ४२ ॥
स्मरणन्त्वात्मनो ज्ञस्वाभाव्यात् ॥ ४३ ॥
प्रणिधाननिबन्धाभ्यासल्लिङ्गलक्षणसाह-
च्यपरिग्रहाश्रयाश्रितसम्बन्धानन्तर्यप्रवि-
योगैककार्यप्रविरोधातिशयप्राप्तिव्यवधान-
सुखदुःखेच्छाद्वेषभयाऽर्थित्वक्रियारागध-
र्माधर्मनिमित्तेभ्यः ॥ ४४ ॥

कर्मानवस्थायिग्रहणात् ॥ ४५ ॥

बुद्ध्यवस्थानात् प्रत्यक्षत्वे स्मृत्यभावः ४६ ॥

अव्यक्तग्रहणमनवस्थायित्वात् विद्यत्स-
म्पात्ते रूपाव्यक्तग्रहणवत् ॥ ४७ ॥

हेतूपादानात् प्रतिषेदुव्याभ्यनुज्ञा ॥ ४ ॥
प्रदीपाच्चि सन्तत्यभिव्यक्तग्रहणवत्तद्ग्र-
हणम् ॥ ४९ ॥

द्रव्ये स्वगुणपरगुणोपलब्धेः संशयः ॥ ५० ॥

यावच्छरीरभावित्वादूपादीनाम् ॥ ५१ ॥

न पाकजगुणान्तरोत्पत्तेः ॥ ५२ ॥

प्रतिद्वन्द्वसिद्धेः पाकजानामप्रतिषेधः ॥ ५३ ॥

शरीरव्यापित्वात् ॥ ५४ ॥

केशनखादिष्वनुपलब्धेः ॥ ५५ ॥

त्वक्पयस्यन्तत्वच्छरीरस्य केशनखादिष्व-
प्रसङ्गः ॥ ५६ ॥

शरीरगुणवैधर्म्यात् ॥ ५७ ॥

न रूपादीनामितरेतरवैधर्म्यात् ॥ ५८ ॥

ऐन्द्रियकत्वादूपादीनामप्रतिषेधः ॥ ५९ ॥

ज्ञानायौगपद्यादेकं मनः ॥ ६० ॥

न युगपदनेकक्रियोपलब्धेः ॥ ६१ ॥

अलातचक्रदर्शनवत्तदुपलब्धिराशुसञ्च-
रात् ॥ ६२ ॥

यथोक्तहेतुत्वाच्चाणु ॥ ६३ ॥

पूर्वकृतफलानुबन्धात्तदुत्पत्तिः ॥ ६४ ॥

भूतेभ्योमूर्त्युपादानवत् तदुपादानम् ॥ ६५ ॥

न साध्यसमत्वात् ॥ ६६ ॥

नोत्पत्तिनिमित्तत्वान्मातापित्रोः ॥ ६७ ॥

तथाहारस्य ॥ ६८ ॥

प्राप्तौ चानियमात् ॥ ६९ ॥

शरीरोत्पत्तिनिमित्तवत् संयोगोत्पत्तिनि-

मित्तं कर्म ॥ ७० ॥

एतेनानियम् प्रयुक्तः ॥ ७१ ॥

उपपन्नश्च तद्वियोगः कर्मक्षयोपपत्तैः ७२

तददृष्टकारितमिति चेत् पुनस्तत्प्रसङ्गो-

पवर्गः ॥ ७३ ॥

न करणाकरणयोरारम्भदर्शनात् ॥ ७४ ॥

मनःकर्मनिमित्तत्वाच्च संयोगानुच्छेदः ॥ ७५ ॥

नित्यत्वप्रसङ्गश्च प्रायणानुपपत्तेः ॥ ७६ ॥

अणुश्यामतानित्यत्ववदेतत् स्यात् ॥ ७७ ॥

नाकृताभ्यागमप्रसङ्गात् ॥ ७८ ॥

समाप्त अध्याय तृतीय ।

प्रवृत्तिर्यथोक्ता ॥ १ ॥

तथा दोषाः ॥ २ ॥

तत्त्रैराशयं रागद्वेषमोहार्थान्तरभावात् ॥ ३ ॥

नैकप्रत्यनीकभावात् ॥ ४ ॥

व्यभिचारादहेतुः ॥ ५ ॥

तेषां मोहः पापीयान्नामूढस्येतरोत्पत्तेः ६

प्राप्तस्तर्हि निमित्तनैमित्तिकभावादर्थान्तर-
रभावोदोषेभ्यः ॥ ७ ॥

न दोषलक्षणावरोधान्मोहस्य ॥ ८ ॥

निमित्तनैमित्तिकोपपत्तेश्च तुल्यजाती-
यानामप्रतिषेधः ॥ ९ ॥

आत्मनित्यत्वे प्रेत्यभावसिद्धिः ॥ १० ॥

अक्ताद्वक्तानां प्रत्यक्षप्रामाण्यात् ॥११॥

न घटाद्घटानिष्पत्तेः ॥ १२ ॥

अयक्ताद्घटनिष्पत्तेरप्रतिषेधः ॥ १३ ॥

अभावाद्भावोत्पत्तिर्नानुपमृद्वप्रादुर्भावात् १४।

अघातादप्रयोगः ॥ १५ ॥

नातीतानागतयोः कारकशब्दप्रयोगात् १६॥

न विनष्टेभ्योऽनिष्पत्तेः ॥ १७ ॥

क्रमनिर्देशादप्रतिषेधः ॥ १८ ॥

ईश्वरः कारणं पुरुषकर्मफल्यदर्शनात् १९॥

न पुरुषकर्मभावे फलानिष्पत्तेः ॥२०॥

सत्कारितत्वादहेतु ॥ २१ ॥

अनिमित्ततो भावोत्पत्तिः कण्टकतैक्षण्या-

दिदर्शनात् ॥ २२ ॥

अनिमित्तनिमित्तत्वान्नानिमित्ततः ॥ २३ ॥

निमित्तानिमित्तयोरर्थान्तरभावादप्रति-

षेधः ॥ २४ ॥

सर्वमनित्यमुत्पत्तिविनाशधर्मकत्वात् ॥२५॥

नानित्यतानित्यत्वात् ॥ २६ ॥

तदनित्यत्वमग्रे दाह्यं विनाशयानुविना-
शवत् ॥ २७ ॥

नित्यस्याप्रत्याख्यानं यथोपलब्धिव्यव-
स्थानात् ॥ २८ ॥

सर्वं नित्यं प्रब्रूभूतनित्यत्वात् ॥ २९ ॥

नोत्पत्तिविनाशकारणोपलब्धेः ॥ ३० ॥

तल्लक्षणावरोधादप्रतिषेधः ॥ ३१ ॥

नोत्पत्तितत्कारणोपलब्धेः ॥ ३२ ॥

न व्यवस्थानुपपत्तेः ॥ ३३ ॥

सर्वं पृथग्भावलक्षणपृथक्त्वात् ॥ ३४ ॥

नानेकलक्षणैरेकभावनिरूपत्तेः ॥ ३५ ॥

लक्षणव्यवस्थानादेवाप्रतिषेधः ॥ ३६ ॥

सर्वमभावो भावेष्वितरेतराभावसिद्धेः ॥ ३७ ॥

न स्वभावसिद्धे भावानाम् ॥ ३८ ॥

न स्वभावसिद्धिरपेक्षिकत्वात् ॥ ३९ ॥

व्याहतत्वादयुक्तम् ॥ ४० ॥

संख्यैकान्ता सिद्धिः कारणानुपपत्त्युपप-

तिभ्याम् ॥ ४१ ॥

न कारणावयवभावात् ॥ ४२ ॥

निरवयवत्वादहेतुः ॥ ४३ ॥

सद्यः कालान्तरे च फलनिष्पत्तेः संशयः ४४

न सद्यः कालान्तरोपभोग्यत्वात् ॥ ४५ ॥

कालान्तरेणानिष्पत्तिर्हेतुविनाशात् ॥ ४६ ॥

प्राङ्निष्पत्तैर्वृक्षफलवत्तत् स्यात् ॥ ४७ ॥

नासन्नसन्नसदसदत्सतोर्वैधर्म्यात् ॥ ४८ ॥

उत्पादव्ययदर्शनात् ॥ ४९ ॥

बुद्धिसिद्ध्यन्तु तदसत् ॥ ५० ॥

आश्रयव्यतिरेकाद्वृक्षफलोत्पत्तिवदित्य-

हेतुः ॥ ५१ ॥

प्रीतेरात्माश्रयत्वादप्रतिषेधः ॥ ५२ ॥

न पुत्रपशुस्त्रीपरिच्छदहिरण्यान्नादिफल-

निर्देशात् ॥ ५३ ॥

तत्सम्बन्धात् फलनिष्पत्तेरुत्तेषु फलबहुप-

ञ्चारः ॥ ५४ ॥

विविधबाधनायोगाद्दुःखमेव जन्मोत्प-
त्तिः ॥ ५५ ॥

न सुखस्यान्तरालनिष्पत्तेः ॥ ५६ ॥
बाधनाऽनिवृत्तेर्वेदयतः पर्येषणदोषाद-
प्रतिषेधः ॥ ५७ ॥

दुःखविकल्पे सुखाभिमानाच्च ॥ ५८ ॥
ऋणक्लेशप्रवृत्त्यनुबन्धादपवर्गाभावः ॥ ५९ ॥
प्रधानशब्दानुपपत्तेर्गुणशब्देनानुवादो नि-
न्दाप्रशंसोपपत्तौ ॥ ६० ॥

अधिकाराच्च विधानं विद्यान्तरवत् ॥ ६१ ॥
समारोपणादात्मन्यप्रतिषेधः ॥ ६३ ॥
सुषुप्तस्य स्वप्नादर्शने क्लेशाभावादपवर्गः ६३
न प्रवृत्तिः प्रतिसन्धानाय हीनक्लेशस्य ॥ ६४ ॥
न क्लेशसन्ततेः स्वाभाविकत्वात् ॥ ६४ ॥
प्रागुत्पत्तेरभावानित्यत्ववत्स्वाभाविके-
ऽप्यनित्यत्वम् ॥ ६६ ॥
अणुश्यामताऽनित्यत्ववद्वा ॥ ६७ ॥

न सङ्कल्पनिमित्तत्वाच्च रागादीनाम् ॥६८॥

समाप्त चतुर्थ अध्याय प्रथम द्विकम् ।

दोषनिमित्तानां तत्त्वज्ञानादहङ्कारनिवृत्तिः १

दोषनिमित्तं रूपादयो विषयाः सङ्कल्पकृताः २

तन्निमित्तन्त्ववयव्यभिमानः ॥ ३ ॥

विद्याऽविद्याद्वैविध्यात् संशयः ॥ ४ ॥

तदसंशयः पूर्व हेतुप्रसिद्धत्वात् ॥ ५ ॥

वृत्त्यनुपपत्तैरपि तर्हि न संशयः ॥ ६ ॥

कृत्स्नैकदेशावृत्तित्वादवयवानामवयव्य-

भावः ॥ ७ ॥

तेषु चावृत्तैरवयवप्रभावः ॥ ८ ॥

पृथक् चावयवेभ्योऽवृत्तेः ॥ ९ ॥

नचावयवप्रयवा ॥ १० ॥

एकस्मिन् भेदाभावाद्भेदशब्दप्रयोगानुप-

पत्तैरप्रश्नः ॥ ११ ॥

अवयवान्तराभावेऽप्यवृत्तैरहेतुः ॥ १२ ॥

केशसमूहे तैमिरिकोपलब्धिवत्तदुपलब्धिः १३

स्वविषयानतिक्रमेणेन्द्रियस्य पटुमन्दभावा-
द्विषयग्रहणस्य तथाभावो नाविषयेप्रवृत्तिः १४

अवयवावयविप्रसङ्गश्चैवमाप्रलयात् ॥ १५ ॥

न प्रलयोऽणुसद्भावात् ॥ १६ ॥

परं वा त्रुटेः ॥ १७ ॥

आकाशव्यतिभेदात् तदनुपपत्तिः ॥ १८ ॥

आकाशासर्वगतत्वं वा ॥ १९ ॥

अन्तर्वहिश्च कार्यद्रव्यस्य कारणान्तर-
वचनादकार्ये तदभावः ॥ २० ॥

सर्वसंयोगशब्दविभवाच्च सर्वगतम् ॥ २१ ॥

अव्यूहाविष्टसमविभुत्वानि चाकाशधर्मा र-
मूर्त्तिभक्ताञ्च संस्थानोपपत्तेरवयवसद्भावः २३
संयोगोपपत्तेश्च ॥ २४ ॥

अनवरथाकारित्वादनवरस्थानुपपत्तेश्चाप्र-
तिषेधः ॥ २५ ॥

बुद्ध्याविवेचनात् भावानां याथात्म्यानु-
पलब्धिस्तन्त्वपकर्षणे पटसद्भावानुपलब्धि-

वत् तदनुपलब्धिः ॥ २६ ॥

व्याहतत्वादहेतुः ॥ २७ ॥

तदाश्रयत्वादेपृथग्ग्रहणम् ॥ २८ ॥

प्रमाणतश्चाऽर्थप्रतिपत्तेः ॥ २९ ॥

प्रमाणानुपपत्तुरपपत्तिभ्याम् ॥ ३० ॥

स्वप्नविषयाभिमानवदयं प्रमाणप्रमेया-
भिमानः ॥ ३१ ॥

मायागन्धर्वनगरमृगतृष्णिकावहुः ॥ ३२ ॥

हेत्वभावादसिद्धिः ॥ ३३ ॥

स्मृतिसङ्कल्पवच्च स्वप्नविषयाभिमानः ॥ ३४ ॥

मिथ्योपलब्धिविनाशस्तत्त्वज्ञानात् स्वप्न-
विषयाभिमानप्रणाशवत् प्रतिबोधे ॥ ३५ ॥

बुद्धे श्रैवं निमित्तसद्भावोपलम्भात् ॥ ३६ ॥

तत्त्वप्रधानभेदाच्च मिथ्याबुद्धे द्वैविध्योप-
पत्तिः ॥ ३७ ॥

समाधिविशेषाभ्यासात् ॥ ३८ ॥

नार्थविशेषप्रावल्यात् ॥ ३९ ॥

क्षुदादिभिः प्रवर्त्तनाच्च ॥ ४० ॥

पूर्वकृतफलानुबन्धात् तदुत्पत्तिः ॥ ४१ ॥

अरण्यगुहापुलिनादिषु योगाभ्यासोपदेशः ४२

अपवर्गोऽप्येवं प्रसङ्गः ॥ ४३ ॥

न निष्पन्नावश्यम्भावित्वात् ॥ ४४ ॥

तदभावश्चापवर्गे ॥ ४५ ॥

तदर्थं यमनियमाभ्यामात्मसंस्कारो यो-

गाच्चाध्यात्मविध्युपायैः ॥ ४६ ॥

ज्ञानग्रहणाभ्यासस्तद्विदैश्च सह संवादः ४७

तं शिष्यगुरुसब्रह्मचारिविशिष्टम्नो योऽर्थि-

भिरनसूयिभिरभ्युपेयात् ॥ ४८ ॥

प्रतिपक्षहीनमपि वा प्रयोजनार्थमर्थित्वे ४९

तत्त्वाध्यवसायसंरक्षणार्थं जल्पवितण्डे

बीजप्ररोहसंरक्षणार्थं कण्ठकशाखावरण-

घत् ॥ ५० ॥

समाप्तश्चतुर्थोऽध्यायः

साधर्म्यवैधर्म्यौत्कर्षापकर्षवर्णनावर्ण-

विकल्पसाध्यप्राप्तिप्रसङ्गप्रतिदुष्टान्ता-
नुत्पत्तिसंशयप्रकरणहेत्वर्थापत्त्यविशेषोपप-
त्त्युपलब्ध्यनुपलब्धिनित्यानित्यकार्यसमाः १

साधम्मर्त्यवैधम्मर्त्याभ्यामुपसंहारे तदुम्म-
विपर्ययोपपत्तेः साधम्मर्त्यवैधम्मर्त्यसमौ ॥ २ ॥

गौत्वादुगोसिद्धिर्न तत्सिद्धिः ॥ ३ ॥

साध्यदृष्टान्तयोर्धम्मविकल्पादुभयसाध्य-
त्वाच्चोत्कर्षापकर्षवर्ण्यवर्ण्यविकल्पसाध्य-
समाः ॥ ४ ॥

किञ्चित्साधम्मर्त्यादुपसंहारसिद्धौ वैधम्मर्त्याद-
प्रतिषेधः ॥ ५ ॥

साध्यातिदेशाच्च दृष्टान्तोपपत्तेः ॥ ६ ॥

प्राप्य साध्यमप्राप्य वा हेतोः प्राप्या अ-
विशिष्टत्वादप्राप्या असाधकत्वाच्च प्राप्या-
प्राप्तिसमौ ॥ ७ ॥

घटादिनिष्पत्तिदर्शनात् पीडने चाभिचा-
रादप्रतिषेधः ॥ ८ ॥

दृष्टान्तस्य करणानपदेशात् प्रत्यवस्था-
नाञ्च प्रतिदृष्टान्तेन प्रसङ्गप्रतिदृष्टान्तसमी ९॥

प्रदीपादानप्रसङ्गनिवृत्तिवत्तद्विनिवृत्तिः ॥१०॥

प्रतिदृष्टान्तहेतुत्वे च नाहेतुदृष्टान्तः ॥ ११॥

प्रागुत्पत्तेः करणाभावादनुत्पत्तिसमः ॥१२॥

तथाभावादुत्पन्नस्य कारणोपपत्तेर्नकारण-
प्रतिषेधः ॥ १३ ॥

सामान्यदृष्टान्तयोरैन्द्रियकत्वे समाने नि-
त्यानित्यसाधर्म्यात् संशयसमः ॥ १४ ॥

साधर्म्यात्संशयै न संशयो वैधर्म्यादुभ-
यथा वा संशयो इत्यन्तसंशयप्रसङ्गो नित्य-
त्वान्नाभ्युपगमाच्च सामान्यस्याप्रतिषेधः ॥१५॥

उभयसाधर्म्यात् प्रक्रियासिद्धेः प्रकरण-
समः ॥ १६ ॥

प्रतिपक्षात् प्रकरणसिद्धेः प्रतिषेधानुपप-
त्तिः प्रतिपक्षोपपत्तेः ॥ १७ ॥

त्रैकात्म्यासिद्धेर्हेतोरहेतुसमः ॥ १८ ॥

न हेतुतः साध्यसिद्धे स्तैकात्म्यासिद्धिः ॥१९॥

प्रतिषेधानुपपत्तेः प्रतिषेदुव्याप्रतिषेधः ॥२०॥

अर्थापत्तितः प्रतिपक्षसिद्धेरर्थापत्तिसमः ॥२१॥

अनुक्तस्यार्थापत्तेः पक्षहानेरुपपत्तिरनु-

क्तत्वादनेकान्तिकत्वाच्चार्थापत्तेः ॥ २२ ॥

एकधर्मापपत्तेरविशेषे सर्वाविशेषप्रसङ्गा-

त् सद्विभावोपपत्तेरविशेषसमः ॥ २३ ॥

क्वचिदुर्मानुपपत्तेः क्वचिच्चोपपत्तेः प्रतिषे-

धाभावः ॥ २४ ॥

उभयकारणोपपत्तेरुपपत्तिसमः ॥ २५ ॥

उपपत्तिकारणाभ्यनुज्ञानादप्रतिषेधः ॥२६॥

मिहि षंकारणाभावेऽप्युपलम्भादुपलब्धि-

समः ॥ २७ ॥

कारणान्तरादपि तदुर्मापपत्तेरप्रतिषेधः २८

तदेनुपलब्धेरनुपलम्भादभावसिद्धौ तद्वि-

परीतोपपत्तेरनुपलब्धिसमः ॥ २९ ॥

अनुपलम्भात्मकत्वादनुपलब्धेरहेतुः ॥३०॥

४४ न्यायदर्शनमूल ।

देशः प्रतिज्ञान्तरम् ॥ ३ ॥

प्रतिज्ञाहेत्वोर्विरोधः प्रतिज्ञाविरोधः ॥ ४ ॥

पक्षप्रतिषेधे प्रतिज्ञातार्थापनयनं प्रतिज्ञा
सन्नपासः । ५ ॥

अविशेषोक्ते हेतौ प्रतिषिद्धे विशेषमिच्छ
तोहेत्वन्तरम् ॥ ६ ॥

पृक्तादर्थोदपतिसम्बद्धार्थमर्थान्तरम् ॥ ७ ॥

वर्णक्रमनिर्देशवन्निरर्थकम् ॥ ८ ॥

परिषत्प्रतिवादिभ्यां त्रिरभिहितमप्यवि
ज्ञातमविज्ञातार्थम् ॥ ९ ॥

पौर्वापर्यायोगादपतिसम्बद्धार्थमपार्थकम् १०

अवयवविपर्ययसवचनमप्राप्तकालम् ॥ ११ ॥

हीनमन्यतमेनाप्यवयवेन न्यूनम् ॥ १२ ॥

हेतूदाहरणाधिकमधिकम् ॥ १३ ॥

शब्दार्थयोः पुनर्वचनं पुनरुक्तमन्यत्रानु-
वादात् ॥ १४ ॥

अनुवादे त्वपुनरुक्तं शब्दाभ्यासादर्थवि-

शेषोपपत्तेः ॥ १५ ॥

अर्थादापन्नस्य स्वशब्देन पुनर्व्वचनम् ॥ १६ ॥
विज्ञातस्य परिषदा त्रिरभिहितस्याप्यनु-

च्चारणमननुभाषणम् ॥ १७ ॥

अविज्ञातञ्चाज्ञानम् ॥ १८ ॥

उत्तरस्याप्रतिपत्तिरप्रतिभा ॥ १९ ॥

कार्यव्यासङ्गात् कथाविच्छेदो विक्षेपः ॥ २० ॥

स्वपक्षदोषाभ्युपगमात् परपक्षदोषप्रसङ्गो
मतानुज्ञा ॥ २१ ॥

निग्रहस्थानप्राप्तस्यानिग्रहः पर्यनुयोज्यो-
पेक्षणम् ॥ २२ ॥

अनिग्रहस्थाने निग्रहस्थानाभियोगो निर-
नुयोज्यानुयोगः ॥ २३ ॥

सिद्धान्तमभ्युपेत्यानियमात्कथाप्रसङ्गोऽप-
सिद्धान्तः । २४ ॥

हेत्वाभासाश्च यथोक्ताः ॥ २५ ॥

॥ समाप्तञ्चेदं शास्त्रम् ॥

॥ श्री ॥

॥ साङ्ख्यसूत्रम् ॥

श्रीकपिलाचार्यविरचितम् ।

प्रसिद्धत कृपारामशर्मा

श्रीकाश्यां

भारतजीवन यन्त्रालये मुद्रयित्वा प्रकाशितम् ।

संवत् १९४५ ।

यह पुस्तक कचौड़ीगली में मिलेगी ।

साङ्ख्यप्रवचनसूत्रम् ।

अथ त्रिविधदुःखात्यन्तनिवृत्तिरत्यन्तपुरुषा-
र्थः ॥ १ ॥ न दृष्टात् तत्सिद्धिर्निवृत्तेऽप्यनुवृत्तिद-
र्शनात् ॥ २ ॥ प्रात्यहिकश्रुत्यतीकारवत् तत्प्रती-
कारचेष्टनात् पुरुषार्थत्वम् ॥ ३ ॥ सर्वासम्भवात्
सम्भवेऽपि सत्त्वासम्भवाद्देयः प्रमाणकुशलैः ॥ ४ ॥
उत्कर्षादपि मोक्षस्य सर्वोत्कर्षश्रुतेः ॥ ५ ॥ अवि-
शेषशोभयोः ॥ ६ ॥ न स्वभावतो बद्धस्य मोक्षसा-
धनोपदेशविधिः ॥ ७ ॥ स्वभावस्थानपायित्वाद्-
ननुष्ठानलक्षणमप्रामाण्यम् ॥ ८ ॥ नाशक्योपदेश-
विधिरुपदिष्टेऽप्यनुपदेशः ॥ ९ ॥ शुक्लपटवद्बीजव-
च्चेत् ॥ १० ॥ शतयुञ्जवानुञ्जवाभ्यां नाशक्योपदेशः ॥ ११ ॥
न कालयोगतो व्यापिनो नित्यस्य 'सर्वसम्बन्धात्'
॥ १२ ॥ न दिशयोगतोऽप्यस्यात् ॥ १३ ॥ नावस्थातो
देहधर्मत्वात् तस्याः ॥ १४ ॥ असङ्गीडयं पुनश्च ह्यसि
॥ १५ ॥ न कर्मणान्यधर्मत्वादतिप्रसक्तेश्च ॥ १६ ॥

(२)

विचित्रभोगानुपपत्तिरन्यधर्मत्वे ॥ १७ ॥ प्रकृति-
निबंधधनाच्चेन्न तस्या अपि पारतन्त्र्यम् ॥ १८ ॥ न
नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभावस्य तद्योगस्तद्योगादृते १९
नाविद्यातोऽप्यवस्तुना बन्धायोगात् ॥ २० ॥
वस्तुत्वे सिद्धान्तहानिः ॥ २१ ॥ विज्ञातीयद्वैताप-
त्तिश्च ॥ २२ ॥ विरुद्धोभयरूपा चेत् ॥ २३ ॥ न तादृक्
पदार्थाप्रतीतिः ॥ २४ ॥ न वयं षट्पदार्थवादिनो
वैशेषिकादिवत् ॥ २५ ॥ अनियतत्वेऽपि नायौ-
क्तिकस्य संग्रहोऽन्यथा बालोन्मत्तादिसमत्वम् २६
नानादिविषयोपरागनिमित्तकोऽप्यस्य ॥ २७ ॥ न
वाह्याभ्यन्तरयोरुपरञ्जोपरञ्जकभावोऽपि देशव्य-
वधानात् सुप्तस्य पाटलिपुत्रस्थयोरिव ॥ २८ ॥ द्व-
योरेकदेशलब्धोपरागान्न व्यवस्था ॥ २९ ॥ अदृष्टव-
शाच्चेत् ॥ ३० ॥ न द्वयोरेककालायोगादुपकार्यी-
पकारकभावः ॥ ३१ ॥ पुनर्कर्मवदिति चेत् ॥ ३२ ॥
नास्ति हि तत्र स्थिर एकात्मा यो गर्भाधानादि-
ना संस्कृत्यते ॥ ३३ ॥ स्थिरकार्यासिद्धेः क्षणिक-
त्वम् ॥ ३४ ॥ न प्रत्यभिज्ञाबाधात् ॥ ३५ ॥ श्रुति-

न्यायविरोधाच्च ॥३६॥ दृष्टान्तासिद्धेश्च ॥३७॥ युग-
 पज्जायमानयोर्न कार्यकारणभावः ॥ ३८ ॥ पूर्वा-
 पाये उत्तरायोगात् ॥३९॥ तद्भावे तदयोगादुभ-
 यव्यभिचारादपि न ॥४०॥ पूर्वभावमात्रे न नि-
 यमः ॥४१॥ न विज्ञानमात्रं बाह्यप्रतीतिः ॥४२॥
 तदभावे तदभावाच्छून्यं तर्हि ॥४३॥ शून्यं तत्त्व-
 भावो विनश्यति वस्तुधर्मत्वाद्विनाशस्य ॥ ४४ ॥
 अपवादमात्रमबुद्धानाम् ॥४५॥ उभयपक्षसमान-
 क्षेप्तत्वादयमपि ॥४६॥ अपुरुषार्थत्वमुभयथा ॥४७॥
 न गतिविशेषात् ॥ ४८ ॥ निष्क्रियस्य तदसम्भ-
 वात् ॥ ४९ ॥ मूर्तत्वादघटादिवत् समानधर्मा-
 पत्तावपसिद्धान्तः ॥ ५० ॥ गतिश्रुतिरप्युपाधियो-
 गादाकाशवत् ॥५१॥ न कर्मणाप्यतद्धर्मत्वात् ५२
 अपिसत्तिरन्यधर्मत्वे ॥५३॥ निर्गुणादिश्रुतिवि-
 रोधश्चेति ॥५४॥ तद्योगोऽप्यविवेकान्न समान-
 त्वम् ॥५५॥ नियतकारणात् तदुच्छित्तिर्ध्वान्त-
 वत् ॥५६॥ प्रधानाविवेकादन्याविवेकस्य तद्धाने
 हानम् ॥५७॥ बाह्यमात्रं न तु तत्त्वं चित्तस्थि-

तेः ॥५८॥ युक्तितोऽपि न बाध्यते दिङ्मृदवद-
परोक्षाद्वे ॥५९॥ अचाक्षुषाणामनुमानेन बोधो
धूमादिभिरिव वक्त्रेः ॥ ६० ॥

सत्त्वरजस्तमसां साम्यावस्था प्रकृतिः प्रकृतेर्महान्
महतीऽहङ्कारोऽहङ्कारात् पञ्च नन्मात्राण्युभय-
मिन्द्रियं तन्मात्रेभ्यः स्थूलभूतानि पुरुष इति प-
ञ्चविंशतिर्गणः ॥६१॥ स्थूलात् पञ्चतन्मात्रस्य ६२

बाह्याभ्यान्तराभ्यां तैश्चाहङ्कारस्य ॥ ६३ ॥
तेनान्तःकरणस्य ॥ ६४ ॥ ततः प्रकृतेः ॥ ६५ ॥

संहतपरार्थत्वात् पुरुषस्य ॥६६॥ मूले मूलाभा-
वाद्मूलं मूलम् ॥६७॥ पारम्पर्येऽप्येकत्र परिनि-

ष्ठेति संज्ञामात्रम् ॥६८॥ समानः प्रकृतेर्द्वयोः ६९

अधिकारित्रैविध्यान नियमः ॥७०॥ मष्टदास्य-

माद्यं कार्यं तन्मनः ॥७१॥ चरमोऽहङ्कारः ॥७२॥

तत्कार्यत्वमुत्तरेषाम् ॥७३॥ आद्यहेतुता तद्द्वारा

पारम्पर्येऽप्यणुवत् ॥७४॥ पूर्वभावित्वे द्वयोरिक-

तरस्य हानेऽन्यतरयोगः ॥ ७५ ॥ परिच्छिन्नं न

सर्वोपादानम् ॥ ७६ ॥ तदुत्पत्तिश्रुतिश्च ॥ ७७ ॥

नावस्तुनो वस्तुसिद्धिः ॥७८॥ अवाधाददुष्टकारण
 जन्यत्वाच्च नावस्तुत्वम् ॥७९॥ भावे तद्योगेन त-
 त्सिद्धिरभावे तदभावात् कुतस्तरांतत्सिद्धिः ८०॥
 न कर्मण उपपादानत्वायोगात् ॥८१॥ नानुश्रवि-
 कादपि तत्सिद्धिः साध्यत्वे नावृत्तियोगादपुरुषा-
 र्थत्वम् ॥८२॥ तत्र प्राप्तविवेकस्यानावृत्तिश्रुतिः ८३
 दुःखादुःखं जलाभिषेकवन्न जाड्यविमोहः ॥८४॥
 काव्येऽकाव्येऽपि साध्यत्वाविशेषात् ॥८५॥ नि-
 जमुक्तस्य बन्धध्वंसमात्रं परं न समानत्वम् ॥८६॥
 द्वन्द्वैकतरस्य वाच्यसन्निकृष्टार्थपरिच्छिन्नः प्रमा
 तत्साधकतमं यत् तत् त्रिविधं प्रमाणम् ॥८७॥
 तत्सिद्धौ सर्वसिद्धेर्नाधिक्यसिद्धिः ॥८८॥ यत् स-
 न्नं सत् तदाकारोल्लेखि विज्ञानं तत् प्रत्यक्षम् ८९
 योगिनामवाह्यप्रत्यक्षत्वान्न दोषः ॥९०॥ लीनव-
 स्तुलव्यातिशयसम्बन्धाद्दोषः ॥९१॥ ईश्वरा-
 सिद्धेः ॥ ९२ ॥ सुक्तवद्वयोरन्यतराभावान्न त-
 त्सिद्धिः ॥ ९३ ॥ उभयथाप्यसत्त्वरत्वम् ॥ ९४ ॥
 सुक्तात्मनः प्रशंसा उपासासिद्धस्य वा ॥ ९५ ॥

तत्सन्निधानादधिष्ठातृत्व' मणिवत् ॥ ८६ ॥

विशेषकार्येऽपि जीवानाम् ॥ ८७ ॥ सिद्धरूपवी-

डृत्वाद्वाक्यार्थोपदेशः ॥ ८८ ॥ अन्तःकरणस्य तदु-

ज्जूलितत्वाल्लोहवदधिष्ठातृत्वम् ॥ ८९ ॥ प्रतिबन्ध-

दृशः प्रतिबद्धज्ञानमनुमानम् ॥ ९० ॥ आप्तोप-

देशः शब्दः ॥ ९१ ॥ उभयसिद्धिः प्रमाणात् त-

दुपदेशः ॥ ९२ ॥ सामान्यतो दृष्टादुभयसिद्धिः १०३

चिदवसानो भोगः ॥ ९४ ॥ अकर्तुरपि फलोप-

भोगोऽन्नाद्यवत् ॥ ९५ ॥ अविवेकाद्वा तत्सिद्धेः

कर्तुः फलावगमः १०६ नोभयं च तत्त्वाख्याने १०७

विषयोऽविषयोऽप्यतिदूरादेर्हीनोपादानाभ्या मि-

न्द्रियस्य ॥ १०८ ॥ सौक्ष्मात् तदनुपलब्धिः ॥ १०९ ॥

कार्यदर्शनात् तदुपलब्धिः ॥ ११० ॥ वाद्विप्रति-

पत्तेस्तदसिद्धिरिति चेत् ॥ १११ ॥ तथाप्येकतरदृ-

ष्ट्या एकतरसिद्धेर्नापलापः ॥ ११२ ॥ त्रिविधविरो-

धापत्तेश्च ॥ ११३ ॥ नासदुत्पादो नृशृङ्गवत् ॥ ११४ ॥

उपादाननियमात् ॥ ११५ ॥ सर्वत्र सर्वदा सर्वासम्भ-

वात् ॥ ११६ ॥ शक्तस्य शक्यकरणात् ॥ ११७ ॥

कारणभावाच्च ॥११८॥ न भावे भावयोगश्चेत् ११९
 नाशिव्यक्तिनिबन्धनौ व्यवहाराव्यवहारौ ॥१२०॥
 नाशः कारणलयः ॥१२१॥ पारम्यर्थतोऽन्वेषणा
 बीजाङ्गरवत् ॥१२२॥ उत्पत्तिवद्वादोषः ॥१२३॥
 लिङ्गम् ॥१२४॥ आञ्जस्यादमेदतो वा गुणसा-
 मान्यादेस्तत्सिद्धिः प्रधानव्यपदेशाद्वा ॥ १२५ ॥
 त्रिगुणाचेतनत्वादि द्वयोः ॥१२६॥ प्रीत्यप्रीति-
 विषादाद्यैर्गुणानामन्योऽन्यं वैधर्म्यम् ॥ १२७ ॥
 लब्धादिधर्मैः साधर्म्यं वैधर्म्यं च गुणानाम् १२८
 उभयान्यत्वात् कार्यत्वं महदादेर्घटादिवत् १२९
 परिमाणात् ॥ १३० ॥ समन्वयात् ॥ १३१ ॥
 शक्तितश्चेति ॥१३२॥ तद्वाने प्रकृतिः पुद्गली वा
 १३३॥ तयोरन्यत्वे तुच्छत्वम् । १३४॥ कार्यात्
 कारणानुमानं तत्साहित्यात् ॥१३५॥ अव्यक्तं
 त्रिगुणाल्लिङ्गात् ॥१३६॥ तत्कार्यतस्तत्सिद्धेर्नापि-
 लापः ॥१३७॥ सामान्येन विवादाभावाद्धर्मवन्न
 साधनम् ॥१३८॥ शरीरादिव्यतिरिक्तः पुमान् १३९
 संहतपरार्थत्वात् ॥ १४० ॥ त्रिगुणादिविपर्ययात् १४१

अधिष्ठानाच्चेति ॥ १४२ ॥ भोक्तृभावात् ॥ १४३ ॥
 कैवल्यार्थं प्रवृत्तेश्च ॥ १४४ ॥ जडप्रकाशयोगात्
 प्रकाशः ॥ १४५ ॥ निर्गुणत्वान्न चिदमी ॥ १४६ ॥
 श्रुत्या सिद्धस्य नापलापस्तत्पत्यक्षदाधात् ॥ १४७ ॥
 सुषुप्ताद्यमाक्षित्वम् ॥ १४८ ॥ जन्मादिव्यवस्थातः
 पुरुषबहुत्वम् ॥ १४९ ॥ उपाधिभेदेऽप्येकस्य ना-
 नायोग आशयेव घटादिभिः ॥ १५० ॥
 उपाधिभिर्भेद्यतेन तु तद्वान् ॥ १५१ ॥ एवमेकत्वेन
 परिवर्त्तमानस्य न विरुद्धधर्माध्यासः ॥ १५२ ॥
 अन्यधर्मत्वेऽपि नारोपात् तत्सिद्धिरेकत्वात् १५३
 नाद्वैतश्रुतिविरोधो जातिपरत्वात् ॥ १५४ ॥
 विदितबन्धकारणस्य दृष्ट्यातद्रूपम् ॥ १५५ ॥
 नाम्नादृष्ट्या चक्षुष्मतातनुपलम्भः ॥ १५६ ॥
 वामदेवादिर्मुक्तो नाद्वैम् ॥ १५७ ॥ अनादावद्य
 यावदभावाद्भविष्यदप्येवम् ॥ १५८ ॥ इदानीमिव
 सर्वत्र नात्यन्तोच्छेदः १५९ व्यावृत्तोभयरूपः १६०
 साक्षात्सम्बन्धात् साक्षित्वम् ॥ १६१ ॥ नित्यमुक्त-
 त्वम् ॥ १६२ ॥ औदासीन्यं चेति ॥ १६३ ॥

चित्स्थानिध्यादिति द्विःपाठोऽध्यायसमाप्तिसूच-
नार्थः ॥ १६४ ॥

विमुक्तमोक्षार्थं स्वार्थं वा प्रधानस्य ॥१॥ वि-
रक्तस्य तत्सिद्धिः ॥२॥ न श्रवणमात्रात् तत्स्मिरना-
दिवासनाया बलवत्त्वात् ॥३॥ बहुभृत्यवद्वा प्रत्ये-
कम् ॥४॥ प्रकृतिवास्तवे च पुरुषस्याध्याससिद्धिः ५
कार्यतस्तत्सिद्धिः ॥६॥ चेतनोद्देशान्नियमः कण्टक
मोक्षवत् ॥७॥ अन्यथीमेऽपि तत्सिद्धिर्नाञ्जस्येनायो
दाहवत् ॥८॥ रागविरागयोर्थीगः सृष्टिः ॥९॥ सहदा-
दिक्रमेण पञ्चभूतानाम् ॥१०॥ आत्मार्थत्वात् सृष्टे-
र्नैषामात्मार्थ आरम्भः ॥११॥ द्विकालावाकाशा-
दिभ्यः ॥१२॥ अध्यवसायो बुद्धिः ॥१३॥ तत्कार्यं
धर्मादि ॥१४॥ सहदुपरागाद्विपरीतम् ॥१५॥ अभि-
मानोऽहङ्कारः ॥१६॥ एकादशपञ्चतन्मानं यत्का-
र्यम् ॥१७॥ सार्वत्रिकमेकादशकं प्रवर्तते वैकृताद-
हङ्कारात् ॥१८॥ कर्मेन्द्रियबुद्धीन्द्रियैरान्तरमेकाद-
शकम् ॥१९॥ आहङ्कारिकत्वश्रुतेर्न भौतिकानि २०

देवतालयश्रुतिर्निरम्भकस्य ॥ २१ ॥ तदुत्पत्तिश्रुतेर्वि-
 नाशदर्शनाच्च ॥ २२ ॥ अतीन्द्रियमिन्द्रियं भ्रान्ता-
 नामधिष्ठाने ॥ २३ ॥ शक्तिभेदेऽपि भेदसिद्धौ नैक-
 त्वम् ॥ २४ ॥ न कल्पनाविरोधः प्रमाणादृष्टस्य ॥ २५ ॥
 उभयात्मकं मनः ॥ २६ ॥ गुणपरिणामभेदान्नाना-
 त्वमवस्थावत् ॥ २७ ॥ रूपादिरसमलान्त उभयोः २८
 द्रष्टृत्वादिरात्मनः करणत्वमिन्द्रियाणाम् ॥ २९ ॥
 त्रयाणां स्वालक्षण्याम् ॥ ३० ॥ सामान्यकरणवृत्तिः
 प्राणायामा वायवः पञ्च ॥ ३१ ॥ क्रमशोऽक्रमशश्चेन्द्रि-
 यवृत्तिः ॥ ३२ ॥ वृत्तयः पञ्चतय्यः क्लिष्टाक्लिष्टाः ३३
 तन्निवृत्तावुपशान्तोपरागः स्वस्थः ॥ ३४ ॥ कुसुमवच्च
 मणिः ३५ पुरुषार्थं करणोद्भवोऽप्यदृष्टोक्तादात् ३६
 धेनुवदत्साय ॥ ३७ ॥ करणं त्रयोदशविधमज्ञान्तर-
 भेदात् ॥ ३८ ॥ इन्द्रियेषु साधकतमत्वगुणयोगात्
 कुठारवत् ॥ ३९ ॥ द्वयोः प्रधानं मनो लोकवद्भूत्य-
 वर्गेषु ॥ ४० ॥ अव्यभिचारात् ॥ ४१ ॥ तथाशेषसंस्का-
 राधारत्वात् ॥ ४२ ॥ स्मृत्यानुमानाच्च ॥ ४३ ॥ सम्भवेन्न
 स्वतः ॥ ४४ ॥ आपेक्षिको गुणप्रधानभावः क्रियाः

विशेषात् ॥४५॥ तत्कर्मार्जितत्वात् तदर्थमभिचेष्टा
 लोकवत् ॥४६॥ समानकर्मयोगे बुद्धेः प्राधान्यं लो-
 कवल्लीकवत् ॥ ४७ ॥ समाप्तायद्विध्याध्यायः ॥

अविशेषाद्विशेषारम्भः ॥१॥ तस्माच्छरीरस्य ॥२॥
 तद्बीजात् संसृतिः ॥३॥ आविवेकाच्च प्रवर्त्तनमवि-
 शेषाणाम् ॥४॥ उपभोगादितरस्य ॥५॥ सम्प्रति प-
 रिमुक्तो द्वाभ्याम् ॥६॥ मातापितृर्जं स्थूलं प्रायश
 इतरन्न तथा ॥७॥ पूर्वोत्पत्तेस्तत्कार्यत्वं भोगादेकस्य
 नेतरस्य ॥८॥ सप्तदशैकं लिङ्गम् ॥९॥ व्यक्तिभेदः कर्म
 विशेषात् ॥१०॥ तदधिष्ठानाश्रये देहे तद्वादात्
 तद्वादः ॥११॥ न स्वातन्त्र्यात् तद्वत्ते क्वायावच्छिन्न-
 वच्च ॥१२॥ मूर्तत्वेऽपि न सङ्घातयोगात् तरणि-
 वत् ॥१३॥ अणुपरिमाणं तत् कृतिश्रुतेः ॥१४॥
 तदन्नमयत्वश्रुतेश्च ॥१५॥ पुरुषार्थं संसृतिर्लिङ्गानां
 सूपकारवद्राजः ॥१६॥ पाञ्चभौतिको देहः ॥१७॥
 चातुर्भौतिकमित्येके १८ ऐकभौतिकमित्यपरे १९
 न सांसिद्धिकं चैतन्यं प्रत्येकादृष्टेः ॥२०॥ प्रपञ्चम-

रणाद्यभावश्च ॥२१॥ मदशक्तिवच्चेत् प्रत्येकपरिदृष्टे
 सांख्ये तदुक्तं ॥२२॥ ज्ञानान्मुक्तिः ॥२३॥ बन्धो
 विपर्ययात् ॥२४॥ नियतकारणत्वान्न समुच्चयवि-
 कल्पो ॥२५॥ स्वप्नजागराभ्यामिव मायिकामायि-
 काभ्यां नोभयोर्मुक्तिः पुरुषस्य ॥२६॥ इतरस्यापि
 नात्यन्तिकम् ॥२७॥ सङ्कल्पितेऽप्येवम् ॥२८॥ भाव-
 नोपचयाच्छब्दस्य सर्वं प्रकृतिवत् ॥२९॥ रागोपह-
 तिर्ध्यानम् ॥३०॥ वृत्तिनिरोधात् तत्सिद्धिः ॥३१॥
 धारणासनस्वकर्मणा तत्सिद्धिः ॥३२॥ निरोधश्छ-
 र्दिविधारणाभ्याम् ॥३३॥ स्थिरसुखमासनम् ॥३४॥
 स्वकर्म स्वाश्रमविहितकर्मानुष्ठानम् ॥३५॥ वैरा-
 ग्यादभ्यासाच्च ॥३६॥ विपर्ययभेदाः पञ्च ॥३७॥
 अशक्तिरष्टाविंशतिधा तु ॥३८॥ तुष्टिर्नवधा ॥३९॥
 सिद्धिरष्टधा ॥४०॥ अवान्तरभेदाः पूर्ववत् ॥४१॥
 एवमितरस्याः ॥४२॥ आध्यात्मिकादिभेदान्नवधा
 तुष्टिः ॥४३॥ जहादिभिः सिद्धिः ॥४४॥ नेतरादि-
 तरहानेन विना ॥४५॥ दैवादिप्रभेदाः ॥४६॥
 आब्रह्मस्तम्भपर्यन्तं तत्कृते सृष्टिर्नाविवेकात् ॥४७॥

ऊर्ध्वः सत्त्वविशाला ॥४८॥ तमोविशाला मूलतः ४९
 मध्ये रजोविशाला ॥५०॥ कर्मवैचित्र्यात् प्रधान-
 चेष्टा गर्भदासवत् ॥५१॥ आहृतिस्तत्राप्युत्तरोत्तर-
 योनियोगाद्धेयः ॥५२॥ समानं जरामरणादिजं
 दुःखम् ॥५३॥ न कारणलयात् कृतकृत्यता म-
 नवदुल्यानात् ॥५४॥ अकार्यत्वेऽपि तद्योगः पा-
 रवश्यात् ॥५५॥ स हि सर्ववित् सर्वकर्ता ॥५६॥
 ब्रह्मेश्वरसिद्धिः सिद्धा ॥५७॥ प्रधानसृष्टिः परार्थं
 स्वतोऽप्यभोक्तृत्वादुष्टकुङ्कुमवहनवत् ॥ ५८ ॥
 अचेतनत्वेऽपि क्षीरवच्चेष्टितं प्रधानस्य ॥ ५९ ॥
 कर्मवद्दृष्टेर्वा कालादेः ॥६०॥ स्वाभावाच्चेष्टित-
 मनभिसम्मानाङ्गुल्यवत् ॥ ६१ ॥ कर्माहृष्टेर्वाना-
 दितः ॥६२॥ विविक्तबोधात् सृष्टिनिवृत्तिः प्रधा-
 नस्य सूक्ष्मवत् पाक् ॥६३॥ दूतर दूतरवत् तद्वो-
 षात् ॥६४॥ द्वयोरेकतरस्य वीदासीन्यमपवर्गः ६५
 अन्यसृष्ट्यपरागेऽपि न विरज्यते प्रबुद्धरज्जुतत्त्व-
 स्यैवोरगः ॥ ६६ ॥ कर्मनिमित्तयोगाच्च ॥ ६७ ॥
 नैरपेक्ष्येऽपि प्रकृत्युपकारेऽविवेकी निमित्तम् ६८

नर्तकीवत् प्रवृत्तस्यापि निवृत्तिश्च। रिताध्यात् ६६
 दोषबोधेऽपि नोपसर्पणं प्रधानस्य कुलबधूवत् ७०
 नैकान्ततो बन्धमोक्षौ पुरुषस्याविवेकादृते ॥ ७१ ॥
 प्रकृतेराज्जस्यात् ससङ्गत्वात् पशुवत् ॥ ७२ ॥
 रूपैः सप्तभिरात्मानं बध्नाति प्रधानं कोशकार-
 वद्विमोचयत्येकरूपेण ॥ ७३ ॥ निमित्तत्वमविवे-
 कस्य न दृष्टहानिः ॥ ७४ ॥ तत्त्वाभ्यासान्नेति ने-
 तीति त्यागादिवेकसिद्धिः ॥ ७५ ॥ अधिकारिप्र-
 भेदान्न नियमः ॥ ७६ ॥ बाधितानुवृत्त्या मध्यवि-
 वेकतोऽप्यपभोगः ॥ ७७ ॥ जीवन्मुक्तश्च ॥ ७८ ॥ उ-
 पदेश्योपदेष्टृत्वात् तत्सिद्धिः ॥ ७९ ॥ श्रुतिश्च ॥ ८० ॥
 इतरथान्धपरम्परा ८१ चक्रभ्रमणवद्धृतशरीरः ८२
 संस्कारलेशतस्तत्सिद्धिः ॥ ८३ ॥ विवेकान्निशेषदुः-
 खनिवृत्तौ कृतकृत्यता नेतरान्नेतरात् ॥ ८४ ॥

अयं तृतीयाध्यायोसमाप्तः ॥

राजपुत्रवत् तत्त्वोपदेशात् ॥ १ ॥ पिशाचवदन्या-
 र्थोपदेशेऽपि ॥ २ ॥ आवृत्तिरसकृदुपदेशात् ॥ ३ ॥

पितापुत्रवदुभयोर्दृष्टत्वात् ॥४॥ श्येनवत् सुख-
 दुःखी त्यागवियोगाभ्याम् ॥५॥ अहिनिर्ल्वयि-
 नीवत् ॥६॥ छिन्नहस्तवदा ॥७॥ असाधनानुचि-
 न्तनं बन्धाय भरतवत् ॥८॥ बहुभिर्योगे विरोधो
 रागादिभिः कुमारीशङ्खवत् ॥९॥ दाभ्यामपि त-
 थैव ॥१०॥ निराशः सुखी पिङ्गलावत् ॥ ११ ॥
 अनारम्भेऽपि परगृहे सुखी सर्पवत् ॥१२॥ बहु-
 शास्त्रगुरुरासनेऽपि सारादानं षट्पदवत् ॥१३॥
 दूषुकारवन्नैकचित्तस्य समाधिहानिः ॥ १४ ॥
 कृतनियमलङ्घनादानर्थक्यं लोकवत् ॥ १५ ॥
 तद्विस्मरणेऽपि भेकोवत् ॥१६॥ नोपदेशश्रवणेऽपि
 कृतकृत्यता परामर्शाद्विरोचनवत् ॥ १७ ॥
 दृष्टस्तयोरिन्द्रस्य ॥१८॥ प्रणतिब्रह्मचर्योपसर्पणानि
 कृत्वा सिद्धिर्बहुकालात् तद्वत् ॥१९॥ न काल-
 नियमो वामदेववत् ॥२०॥ अध्यस्तरूपोपासनात्
 पारम्पर्येण यज्ञोपासकानामिव ॥२१॥ दूतरत्ना-
 भेऽप्यावृत्तिः पञ्चाग्नियोगतो जन्मश्रुतेः ॥ २२ ॥
 विरक्तस्य हेमवानमुपादेयोपादनं हंसजीरवत् २३

सुखातिशययोगाद्वा तद्वत् ॥२४॥ न कामचा-
 रित्वं रागोपहते शुकवत् ॥२५॥ गुणयोगाद्वदः
 शुकवत् ॥२६॥ न भोगाद्वागशान्तिर्मुनिवत् ॥२७॥
 दोषदर्शनादुभयोः ॥२८॥ न मलिनचेतस्युपदेश-
 बीजप्ररोहोऽजवत् ॥२९॥ नाभासमानमपि मलि-
 नदर्पणवत् ॥३०॥ न तज्जस्यापि तद्रूपता पङ्क-
 जवत् ॥३१॥ न श्रुतियोगेऽपि कृतकृत्यतोपास्या-
 सिद्धिवदुपास्यसिद्धिवत् ॥ ३२ ॥

चतुर्थअध्यायोसमाप्तः ॥

मङ्गलाचरणं शिष्टाचारात् फलदर्शनात् श्रु-
 तितश्चेति ॥ १ ॥ नेष्ट्वराधिष्ठिते फलनिष्पत्तिः
 कर्मणा तत्सिद्धेः ॥२॥ स्तोपकारादधिष्ठानं लो-
 कवत् ॥३॥ लौकिकेष्ट्वरवदितरथा ॥४॥ पारि-
 भाषिको वा ॥५॥ न रागाद्वते तत्सिद्धिः प्रति-
 नियतकारणत्वात् ॥ ६ ॥ तद्योगेऽपि न नित्य-
 मुक्तः ॥७॥ प्रधानशक्तियोगाच्चेत् सङ्गापत्तिः ॥८॥
 सत्तामानाच्चेत् सर्वैश्वर्यम् ॥९॥ प्रमाणाभावान्न

तत्सिद्धिः ॥१०॥ सम्बन्धाभावान्नानुमानम् ॥११॥
 श्रुतिरपि प्रधानकार्यत्वस्य ॥१२॥ नाविद्याशक्ति-
 योगो निःसङ्गस्य ॥१३॥ तद्योगे तत्सिद्धावन्येऽ-
 न्याश्रयत्वम् ॥१४॥ न बीजाङ्गरवत् साद्विसंसार-
 श्रुतेः ॥१५॥ विद्यातोऽन्यत्वे ब्रह्मबाधप्रसङ्गः १६
 अबाधे नैष्कल्यम् ॥१७॥ विद्याबाध्यत्वे जगतो-
 ऽप्येवम् ॥ १८ ॥ तद्रूपत्वे साद्वित्वम् ॥ १९ ॥
 न धर्मापलापः प्रकृतिकार्यवैचित्र्यात् ॥ २० ॥
 श्रुतिलिङ्गादिभिस्तत्सिद्धिः ॥२१॥ न नियमः प्र-
 माणान्तरावकाशात् ॥२२॥ उभयत्राप्येवम् ॥२३॥
 अर्थात् सिद्धिश्चेत् समानमुभयोः ॥२४॥ अन्तः-
 करणधर्मत्वं धर्मादीनाम् ॥२५॥ गुणादीनां च
 नात्यन्तबाधः ॥ २६ ॥ पञ्चावयवयोगात् सुखसं-
 वित्तिः ॥२७॥ न सकृद्ग्रहणात् सम्बन्धसिद्धिः २८
 नियतधर्मसाहित्यमुभयोरेकतरस्य वा व्याप्तिः २९
 न तत्त्वान्तरं वस्तुकल्पनाप्रसक्तेः ॥३०॥ निज-
 शक्त्युद्भवमित्याचार्याः ॥ ३१ ॥ आधेयशक्तियोग
 इति पञ्चशिखः ॥ ३२ ॥ न स्वरूपशक्तिर्नियमः

पुनर्वादिप्रसक्तेः ॥३३॥ विशेषणानर्थक्यप्रसक्तेः ३४
 पल्लवादिष्वनुपपत्तेश्च ॥३५॥ आधेयशक्तिसिद्धौ
 निजशक्तियोगः समानन्यायात् ॥३६॥ वाच्य-
 वाचकभावः सम्बन्धः शब्दार्थयोः ॥३७॥ त्रिभिः
 सम्बन्धसिद्धिः ॥३८॥ न कार्ये नियम उभयथा
 दर्शनात् ॥३९॥ लोके व्युत्पन्नस्य वेदार्थप्रतीतिः ४०
 न त्रितिरपौरुषेयत्वाद्देहस्य तदर्थस्यातीन्द्रिय-
 त्वात् ॥ ४१ ॥ न यज्ञादेः स्वरूपतो धर्मत्वं वै-
 शिष्ट्यात् ॥ ४२ ॥ निजशक्तिर्व्युत्पत्त्या व्यवच्छि-
 द्यते ॥ ४३ ॥ योग्यायोग्येषु प्रतीतिजनकत्वात्
 तत्सिद्धिः ॥४४॥ न नित्यत्वं वेदानां कार्यत्व-
 श्रुतेः ॥४५॥ न पौरुषेयत्वं तत्कर्तुः पुरुषस्या-
 भावात् ॥४६॥ मुक्तामुक्तयोरयोग्यत्वात् ॥४७॥
 नापौरुषेयत्वान्नित्यत्वमङ्कुरादिवत् ॥४८॥ तेषा-
 मपि तद्योगे दृष्टबाधादिप्रसक्तिः ॥४९॥ यस्मि-
 न्नदृष्टेऽपि कृतबुद्धिरुपजायते तत्पौरुषेयम् ॥५०॥
 निजशक्त्यभिव्यक्तेः स्वतः प्रामाण्यम् ॥ ५१ ॥
 नासतः ह्यानं नृशृङ्गवत् ॥५२॥ न सती बाध-

दर्शनात् ॥५३॥ नानिर्वचनीयस्य तदभावात् ५४
 नान्यथाख्यातिः स्ववचोव्याघातात् ॥५५॥
 सदसत्ख्यातिर्बाधावाधात् ॥५६॥ प्रतीत्यप्रती-
 तिभ्यां न स्फोटोत्पत्तिकः शब्दः ॥५७॥ न शब्द-
 नित्यत्वं कार्यताप्रतीतिः ॥५८॥ पूर्वसिद्धसत्त्वस्या-
 भिव्यक्तिर्दीपेनेव घटस्य ॥५९॥ सत्कार्यसिद्धान्त-
 श्चेत् सिद्धसाधनम् ॥६०॥ नाद्वैतमात्मनो लि-
 ङ्गात् तद्भेदप्रतीतिः ॥६१॥ नानात्मनापि प्रत्यक्ष-
 बाधात् ॥६२॥ नोभाभ्यां तेनैव ॥६३॥ अन्यप-
 रत्वमविवेकानां तत्र ॥६४॥ नात्माविद्या नोभयं
 जगदुपादानकारणं निःसङ्गत्वात् ॥६५॥ नैक-
 स्यानन्दचिद्रूपत्वे द्वयोर्भेदात् ॥६६॥ दुःखनिवृत्ते-
 र्गौणः ॥६७॥ विमुक्तिप्रशंसा मन्दानाम् ॥६८॥
 न व्यापकत्वं मनसः करणत्वादिन्द्रियत्वाद्वा ६९
 सक्रियत्वाद्गतिश्रुतेः ॥७०॥ न निर्भागत्वं त-
 द्योगाद्घटवत् ॥७१॥ प्रकृतिपुरुषयोरन्यत् सर्व-
 मनित्यम् ॥७२॥ न भागलाभो भोगिनो निर्भा-
 गत्वश्रुतेः ॥७३॥ नानन्दाभिव्यक्तिर्मुक्तिर्निर्धर्म-

त्वात् ॥७४॥ न विशेषगुणोच्छित्तिस्तद्वत् ॥७५॥
 न विशेषगतिर्निष्क्रियस्य ॥७६॥ नाकारोपरा-
 गोच्छित्तिः क्षणिकत्वादिदोषात् ॥७७॥ न सर्वो-
 च्छित्तिरपुरुषार्थत्वादिदोषात् ॥७८॥ एवं शून्य-
 मपि ॥७९॥ संयोगाश्च वियोगान्ता इति न दे-
 शादिलाभोऽपि ॥८०॥ न भागियोगो भागस्य ८१
 नाणिमादियोगोऽप्यवश्यं भावित्वात् तदुच्छित्ते-
 रितरयोगवत् ॥८२॥ नेन्द्रादिपदयोगोऽपि त-
 द्वत् ॥८३॥ न भूताप्रकृतित्वमिन्द्रियाणामाह-
 ङ्कारिकत्वश्रुतेः ॥८४॥ न षट्पदार्थनियमस्तद्वो-
 धान्मुक्तिः ॥८५॥ षोडशादिष्वप्येवम् ॥ ८६ ॥
 नाणुनित्यता तत्कार्यत्वश्रुतेः ॥८७॥ न निर्भागत्वं
 कार्यत्वात् ॥८८॥ न रूपनिबन्धनात् प्रत्यक्षनि-
 यमः ॥ ८९ ॥ न परिमाणचातुर्विध्यं द्वाभ्यां त-
 द्योगात् ॥९०॥ अनित्यत्वेऽपि स्थिरताद्योगात्
 प्रत्यभिज्ञानं सामान्यस्य ॥९१॥ न तदपलापस्त-
 स्मात् ॥९२॥ नान्यनिवृत्तिरूपत्वं भावप्रतीतेः ९३
 न तत्त्वान्तरं सादृश्यं प्रत्यक्षोपलब्धेः ॥९४॥ निज-

शक्त्यभिव्यक्तिर्वा वैशिष्ट्यात् तदुपलब्धेः ॥८५॥ न
 संज्ञासंज्ञिसम्बन्धोऽपि ॥८६॥ न सम्बन्धनित्यतो-
 भयानित्यत्वात् ॥८७॥ नातः सम्बन्धो धर्मिग्रा-
 हकमानवाधात् ॥८८॥ न समवायोऽस्ति प्रमाणा-
 भावात् ॥८९॥ उभयत्राप्यन्यथासिद्धेर्न प्रत्यक्षमनु-
 मानं वा ॥९०॥ नानुमेयत्वमेव क्रियाया नेदि-
 ष्टस्य तत्तद्वतोरेवापरोक्षप्रतीतिः ॥९०॥ न पाञ्च-
 भौतिकं शरीरं बहूनामुपादानायोगात् ॥९०॥
 न स्थूलमिति नियम आतिवाहिकस्यापि विद्य-
 मानत्वात् ॥९०॥ नाप्राप्तप्रकाशकत्वमिन्द्रिया-
 णामप्राप्तेः सर्वप्राप्तेर्वा ॥९०॥ न तेजोऽपसर्पणात्
 तेजसं चक्षुर्वृत्तितस्तत्सिद्धेः ॥९०॥ प्राप्तार्थप्रकाश-
 लिङ्गावृत्तिसिद्धिः ॥९०॥ भागगुणाभ्यां तत्त्वा-
 न्तरं वृत्तिः सम्बन्धार्थं सर्पतीति ॥९०॥ न द्रव्य-
 नियमस्तद्योगात् ॥९०॥ न देशभेदेऽप्यन्योपादान-
 तास्मदादिवन्नियमः ॥९०॥ निमित्तव्यपदेशात्
 तद्व्यपदेशः ॥९१॥ ऊष्णजालजजरायुजोक्लिज-
 साङ्गल्लिखसांसिद्धिकं चेति न नियमः ॥९१॥

सर्वेषु पृथिव्युपादानममाधारण्यात् तद्व्यपदेशः
 पूर्ववत् ॥११२॥ न देहारम्भकस्य प्राणत्वमिन्द्रिय-
 शक्तितस्तत्सिद्धे ॥११३॥ भोक्तुरधिष्ठानाङ्गीगाय-
 तननिर्माणमन्यथा पूतिभावप्रसङ्गात् ॥११४॥
 मृत्युद्वारा स्वाम्यधिष्ठितिर्नैक्रान्तात् ॥११५॥ स-
 माधिसुषुप्तिमोक्षेषु ब्रह्मरूपता ॥११६॥ द्वयोः स-
 बीजमन्यत्र तद्वतिः ॥११७॥ द्वयोरिव तयस्यापि
 दृष्टत्वान्न तु द्वौ ॥११८॥ वासनयानर्थख्यापनं दो-
 षयोगेऽपि न निमित्तस्य प्रधानबाधकत्वम् ॥११९॥
 एकः संस्कारः क्रियानिर्वर्तको न तु प्रतिक्रियं
 संस्कारभेदा बहुकल्पनाप्रसक्तेः ॥१२०॥ न बाह्य-
 बुद्धिनियमो वृक्षगुल्मलतौषधिवनस्पतितृणवीरु-
 धादीनामपि भोक्तृभोगायतनत्वं पूर्ववत् ॥१२१॥
 स्मृतेश्च ॥१२२॥ न देहमात्रतः कर्माधिकारित्वं
 वैशिष्ट्यश्रुतेः ॥१२३॥ विधा तयाणां व्यवस्था कर्म-
 देहोपभोगदेहोभयदेहाः ॥१२४॥ न किञ्चिदप्यनु-
 शयिनः ॥१२५॥ न बुद्ध्यादिनित्यत्वमाश्रयविशेषे
 ऽपि बह्विवत् ॥१२६॥ आश्रयासिद्धेश्च ॥१२७॥ योग-

सिद्धयोऽप्युषधादिसिद्धिवन्नापलपनीयाः ॥ १२८ ॥
 न भूतचैतन्यं प्रत्येकादृष्टेः सांहत्येऽपि च सांहत्ये-
 ऽपि च ॥ १२९ ॥

पञ्चमोऽध्यायसमाप्तः ॥

अस्यात्मा नास्तित्वसाधनाभावात् ॥ १ ॥ दे-
 हादिव्यतिरिक्तोऽसौ वैचित्र्यात् ॥ २ ॥ षष्ठीव्यप-
 देशादपि ॥ ३ ॥ न शिलापुत्रवद्वर्मिग्राहकमानवा-
 धात् ॥ ४ ॥ अत्यन्तदुःखनिवृत्त्या कृतकृत्यता ॥ ५ ॥
 यथा दुःखात् क्लेशः पुरुषस्य न तथा सुखादभि-
 लाषः ॥ ६ ॥ कुत्रापि कोऽपि सुखीति ॥ ७ ॥ तदपि
 दुःखशबलमिति दुःखपक्षे निःक्षिपन्ते विवेचका ८
 सुखलाभाभावादपुरुषार्थत्वमिति चेन्न द्वैविध्या-
 त् ॥ ९ ॥ निर्गुणत्वमात्मनोऽसङ्गत्वादिश्रुतेः ॥ १० ॥
 परधर्मत्वेऽपि तत्सिद्धिरविवेकात् ॥ ११ ॥ अनादि-
 रविवेकोऽन्यथा दोषद्वयप्रसक्तेः ॥ १२ ॥ न नित्यः
 स्यादात्मवदन्यथानुच्छित्तिः ॥ १३ ॥ प्रतिनियत-
 कारणनाश्रयत्वमस्य ध्वान्तवत् ॥ १४ ॥ अत्रापि प्र-

पुर्ववत् ५७ पारम्पर्येण तत्सिद्धौ विमुक्तिश्रु-
 तिः ५८ गतिश्रुतेश्च व्यापकत्वे ऽप्युपाधियोगा-
 द्वागदेशकाललाभो व्योमवत् ५९ अनधिष्ठि-
 तस्य प्रतिभावप्रसङ्गान्न तत्सिद्धिः ६० अदृष्टः-
 द्वावा चेदसम्बद्धस्य तदसम्भवाज्जलादिवदंकुरे ६१
 निर्गुणत्वात् तदसम्भवादहङ्कारधर्मा ह्येते ६२
 विशिष्टस्य जीवत्वमन्वयव्यतिरेकात् ॥ ६३ ॥

अहङ्कारकर्त्रधीना कार्यसिद्धिर्नेश्वराधीना प्र-
 माणाभावात् ६४ अदृष्टोद्भूतिवत् समानत्वम् ६५
 महतोऽन्यत् ६६ कर्मनिमित्तः प्रकृतेः स्वस्वा-
 मिभावीऽप्यनादिबीजांकुरवत् ६७ अविवेक-
 निमित्तो वा पञ्चशिखः ६८ लिङ्गशरीरनिमि-
 त्तक इति सनन्दनाचार्यः ६९ यद्वा तद्वा त-
 दुच्छित्तिः पुरुषार्थस्तदुच्छित्तिः पुरुषार्थः ७०

इति श्रीकपिलाचार्यविरचितं

साङ्ख्यसूत्रम् समाप्तः ॥

॥ पातञ्जलयोगसूत्रम् ॥

श्रीमद्भगवत्पतञ्जलिना निर्मितम् ॥

पण्डित कृपारामस्याह्नानुसङ्ग

काश्यां विक्टोरियारुज्य मुद्र

ठाकर विष्णुदत्तेन मुद्र

वैक्रमानन्दे १९४५

मूल्य ५ पैसा ।

॥ श्रीगणेशाय नमः ॥

॥ अथ पातञ्जलयोगसूत्रम् ॥

अथ योगानुशासनम् ॥ १ ॥ योगश्चि
तवृत्तिनिरोधः ॥२॥ तदाद्रष्टुः स्वरूपेऽ
वस्थानम् ॥ ३ ॥ वृत्तिसारूप्यमितरत्र
॥४॥ वृत्तयः पञ्चतयः छिष्टा छिष्टाः ॥५॥
प्रमाणविपर्ययविकल्पनिर्द्वन्द्वतयः ॥६॥
तत्र प्रत्यक्षानुमानागमाः प्रमाणानि ॥७॥
विपर्ययो मिथ्याज्ञानमतद्रूपप्रतिष्ठम्
॥८॥ शब्दज्ञानाद्युपातीवस्तु शून्यो वि
कल्पः ॥ ९ ॥ अभावप्रत्ययान्वेनाह
तिनिर्द्रा ॥ १० ॥ अनुवृत्तविषयास
प्रमोषः स्मृतिः ॥ अज्ञासवेग
ग्याभ्यान्तनिरोधः ११ तत्रस्थितौ
यत्नोभ्यासः ॥ १२ संवृद्धिर्ध्या
न्तर्ह्यसत्कारासेवितो दृढभूति

सं
वृ
द्धि
र्ध्या
न्त

दृष्टानुश्रविकविषयावितृष्णस्य वशीकार-
 संज्ञावैग्यम् ॥ १५ ॥ तत्परम्पुरुषरूपा-
 तेर्गुणवैतृष्ण्यम् ॥ १६ ॥ वितर्कविचा-
 रानन्दास्मितारूपातुगमात्समप्रज्ञातः ॥
 १७ ॥ विरामप्रत्ययाभ्यासपूर्वः संस्का-
 रशेषोन्यः ॥ १८ ॥ भवप्रत्ययो विदेहप्र-
 कृतिलयानाम् ॥ १९ ॥ श्रद्धावीर्यस्मृति-
 समाधिप्रज्ञापूर्वक इतरेषां ॥ २० ॥ तीव्र-
 संवेगानामासन्नः ॥ २१ ॥ मृदुमध्याधि-
 यात्रत्वान्ततोपि विशेषः ॥ २२ ॥ ईश्वर-
 शक्तिर्नास्ति ॥ २३ ॥ क्लेशकर्मविपाका-
 शपैरपराष्टःपुरुष विशेष ईश्वरः ॥ २४ ॥
 तत्र निरतिशयं सर्वज्ञबीजम् ॥ २५ ॥ स-
 एष पूर्वशक्तिगुरुः कालेनानवच्छेदात् ॥
 २६ ॥ तस्य वाचकः प्रणवः ॥ २७ ॥ त-
 तज्जपस्तदर्थभावनं ॥ २८ ॥ ततः प्रत्यक्-
 चेतनाधिगमोऽप्यंतरायाभावश्च २९ व्या-
 यानसंशयप्रमादालस्याविरतिश्चा-
 शनालब्धभूमिकत्वानवस्थितानि ॥

चित्तविक्षेपास्तेऽन्तरायाः ॥ ३० ॥ दुः
 खदौर्मनस्याङ्गमेजयत्वश्वासप्रश्वासा वि
 क्षेपसहभुवः ॥ ३१ ॥ तत्प्रतिषेधार्थमे-
 कतत्त्वाभ्यासः ॥ ३२ ॥ मैत्रीकरुणामु-
 दितोपेक्षाणां सुखदुःखपुण्यापुण्यविषया-
 णां भावनातश्चित्तप्रसादनम् ॥ ३३ ॥
 प्रच्छर्दनविधारणाभ्यां वा प्राणस्य ॥ ३४ ॥
 विषयवती वा प्रवृत्तिरुत्पन्ना मनसः स्थि-
 तिनिबन्धनी ॥ ३५ ॥ विशोका वा ज्योति-
 ष्मती ॥ ३६ ॥ स्वप्ननिद्राज्ञानलंबुनं
 वा ॥ ३७ ॥ यथानिमित्तध्यानाद्वा ॥ ३८ ॥
 परमाणुपरममहत्त्वांतोऽस्य बन्धीकारः ॥ ३९ ॥
 क्षीणवृत्तेरभिजातस्यैव मणेरुद्गीतग्रहण-
 ग्राह्येषु तत्स्थितदञ्जुः जनतासमायत्तिः ॥ ४० ॥
 तत्रशब्दार्थज्ञानविकल्पैः संकीर्णसंवित-
 का समापत्तिः ॥ ४१ ॥ स्मृतिपरीक्षणे
 स्वरूपशून्ये वार्थमात्रनिर्भासानिर्वितक्का-
 ॥ ४२ ॥ एतयैव सविचारा निर्विचारा च
 सूक्ष्मविषया व्याख्याता ॥ ४३ ॥ सूक्ष्म

विषयत्वं चालिङ्गपर्यवसानम् ॥ ४४ ॥

ता एव सर्वाजः समाधिः ॥ ४५ ॥ निर्वि-

चारवैशारद्ये अध्यात्मप्रसादः ॥ ४६ ॥

ऋतम्भरा तत्र प्रज्ञा ॥ ४७ ॥ श्रुतानु-

मानप्रज्ञाभ्यामन्यविषयविशेषार्थत्वात्

॥ ४८ ॥ तज्जः संस्कारोऽन्यसंस्कारप्रति

बन्धी ॥ ४९ ॥ तस्यापि निरोधे सर्वनि-

रोधान्निर्वर्जः समाधिः ॥ ५० ॥

इति पातञ्जले सांख्यप्रवचने योगशा

स्त्रे समाधिपादः प्रथमः ॥ १ ॥

तपःस्वाध्यायेश्वरप्रणिधानानि क्रिया-

योगः समं हि क्रियायोगः समाधि-

भावनाऽप्यैकानुकरणार्थश्च ॥ २ ॥ अ

विद्याः स्मृता राग द्वेषाभिनिवेशाः पञ्च हे

शाः उग्रविद्याश्चैत्रं क्षेत्रमुत्तरेषाम् प्रसु

प्ततनुविहितोदाहरणम् ॥ ३ ॥ अनि-

त्याशुचिदुःखानात्मसु नित्यशुचिसुखात्म

स्यातिरविद्या ॥ ४ ॥ दृग्दर्शनशक्तयो-

रेणान्मता वास्मिता ॥ ५ ॥ सुखान्नायी

रागः ॥ ७ ॥ दुःखानुशयीद्वेषः ॥ ८ ॥ स्व
 रसवाही विदुषोपि तथा रूढोभिनिवेशः
 ॥ ९ ॥ ते प्रातिप्रसवहेयाः सूक्ष्माः ॥ १० ॥
 ध्यानहेयास्तद्वृत्तयः ॥ ११ ॥ क्लेश
 मूलः कर्माशया दृष्टादृष्टजन्मवेदनीयः
 ॥ १२ ॥ सस्मिन्मूले तद्विपाको जात्यायुर्भो
 गाः ॥ १३ ॥ ते ह्यदपरितापफलाः पुण्या
 पुण्यहेतुत्वात् ॥ १४ ॥ परिणामतापसं
 स्कारदुःखैर्गुणवृत्तिविरोधाच्च दुःखमेव
 सर्वविवेकिनः ॥ १५ ॥ हेयं दुःखमना
 गतम् ॥ १६ ॥ द्रष्टुं दृश्ययोः संयोगो हे
 यहेतुः ॥ १७ ॥ प्रकाशक्रियस्थिति
 शीलभूतेन्द्रियात्मकं ज्ञेयमायमायं दृ
 श्यम् ॥ १८ ॥ विशिष्टाविशेषकलिंगमात्राति
 ङ्गानि गुणपर्वणि ॥ १९ ॥ द्रष्टुं दृशिमा
 त्रः शुद्धोपि प्रत्ययानुपश्यः ॥ २० ॥ त-
 दर्थएव दृश्यस्यात्मा ॥ २१ ॥ कृतार्थमश्नु
 ति नष्टमप्यनष्टन्तदन्यसाधारणत्वात्
 ॥ २२ ॥ स्वस्वामिशक्तयोः रूपोपलब्धि

हेतुः संयोगः ॥ २३ ॥ तस्य हेतुरविद्या
 ॥ २४ ॥ तदभावात्संयोगाभावो हानन्त
 दृष्टोः कैवल्यम् ॥ २५ ॥ विवेकरूप्याति
 रविप्लवाहानोपायः ॥ २६ ॥ तस्य सप्त-
 धाप्रान्तभूमिः प्रज्ञा ॥ २७ ॥ योगाङ्गानु-
 ष्ठानादशुद्धिक्षये ज्ञानदीप्तिराविवेकरूप्या
 तेः ॥ २८ ॥ यमनियमासनप्राणायाम-
 प्रत्याहारधारणाध्यानसमाधयोऽष्टावङ्गा-
 नि ॥ २९ ॥ तत्राहिंसासत्यास्तेयब्रह्म
 चर्यापरिग्रहा यमाः ॥ ३० ॥ जातिदेश
 कालसमयानुवर्तिनाः सार्वभौमा महा
 व्रतं ३१ शौचसन्तोषतपःस्वा
 ध्यायश्चर्याणि क्षान्ति नियमाः ॥ ३२ ॥
 एतेषां यमनियमानां वितर्कबाधने प्रति
 पक्षजावनं ३३ वितर्काहिंसादयः कृ-
 तकारितानुमोदितालोभक्रोधमोहपूर्वका
 मृदुमध्याधिमात्रा दुःखाज्ञानानन्तफला
 इति प्रतिपक्षभावनम् ॥ ३४ ॥ अहिंसा
 प्रतिष्ठायां तत्सन्निधौ वैरत्यागः ॥ ३५ ॥

सत्यप्रतिष्ठायां क्रियाफलाश्रयत्वम् ॥३६॥
 अस्तेयप्रतिष्ठायां सर्वरत्नोपस्थानम् ३७
 ब्रह्मचर्यप्रतिष्ठायां वीर्यलाभः ॥३८॥ अ-
 परिग्रहस्थैर्ये जन्म कथन्तासम्बोधः ॥३९॥
 शौचात्स्वाङ्गजुगुप्सापरेरसंसर्गः ॥४०॥
 सत्त्वशुद्धिसौमनस्यैकाग्र्येन्द्रियजयात्मकद-
 र्शनयोग्यत्वानि च ॥४१॥ सन्तोषादनुत्तम
 सुखलाभः ॥ ४२ ॥ कायेन्द्रियसिद्धिरशु-
 द्विक्षयात्तपसः ॥ ४३ ॥ स्वाध्यायादिष्टदे-
 वतासम्प्रयोगः ॥ ४४ ॥ सम्यक्सिद्धि-
 रीश्वरप्रणिधानात् ॥ ४५ ॥ तत्र स्थिर
 सुखमासनम् ॥ ४६ ॥ प्रयत्नशैथिल्या-
 नन्तसमापत्तिभ्याम् ॥४७॥ तस्मिन्
 सतिश्वासप्रश्वासयोगतिविच्छेदः प्रसा-
 यामः ॥४८॥ स तु बाह्यज्येष्ठसंस्कार-
 वृत्तिर्देशकालसंख्याभिः परिदृष्टो दीर्घः
 सूक्ष्मः ॥ ४९ ॥ बाह्याभ्यन्तरविषया-
 क्षेपी चतुर्थः ॥ ५० ॥ ततः क्षीयते प्रका-
 शावरणम् ॥५१॥ धारणासु च योग्यता

ध्रुवेतद्भूतिज्ञानम् ॥ २८ ॥ नाभिचक्रे का-
 यव्यूहज्ञानम् ॥ २९ ॥ कण्ठकूपे क्षुत्पिपा-
 सानिवृत्तिः ॥ ३० ॥ कूर्मनाड्यां स्थैर्यम्
 ॥ ३१ ॥ मूर्धज्यातिषि सिद्धदर्शनम् ३२
 प्रातिभाद्वा सर्वम् ॥ ३३ ॥ हृदये चित्तस-
 म्वित् ॥ ३४ ॥ सत्त्वपुरुषयोरत्यन्तासङ्-
 कीर्णयोः प्रत्ययाविशेषो भोगः परार्थत्वा-
 त्स्वार्थसंयमात्पुरुषज्ञानम् ॥ ३५ ॥ ततः
 प्रातिभश्रावणवेदनादर्शास्वादवार्ता जा-
 यन्ते ॥ ३६ ॥ ते समाधावुपसर्गाव्युत्था-
 ने सिद्धयः ॥ ३७ ॥ बन्धकारणशैथिल्या-
 त्स्वार्थसंवेदनाच्चित्तस्य परशरीरविश-
 ३८ । उदानजया जलपङ्कककण्टकादिष्व-
 संगनुक्तांतिश्च ॥ ३९ ॥ समानजया
 ज्वलनं ॥ ४० ॥ श्रोत्राकाशयोः सम्ब-
 धसंयमादित्यं श्रोत्रम् ॥ ४१ ॥ कायाका-
 शयोः सम्बन्धसंयमाल्लघुतूलसमापत्ते-
 श्चाकाशगमनम् ॥ ४२ ॥ बहिरकल्पिता-
 वृत्तिर्महाविदेहा ततः प्रकाशावरणक्षयः

॥ ४३ ॥ स्थूलस्वरूपसूक्ष्मान्वयार्थवत्त्व-
 संयमाद्भूतजयः ॥ ४४ ॥ ततोऽणिमादि
 प्रादुर्भावः कायसम्पत्तद्वर्मानभिघातश्च
 ॥ ४५ ॥ रूपलावण्यबलवज्रसंहननत्वा
 निकायसंपत् ॥ ४६ ॥ ग्रहणस्वरूपास्मि
 तान्वयार्थवत्त्वसंयमादिन्द्रियजयः ॥ ४७ ॥
 ततो मनोजवित्वं विकरणभावः प्रधानज
 यश्च ॥ ४८ ॥ सत्त्वपुरुषान्यतारूपातिमात्र
 स्य सर्वभावाधिष्ठातृत्वं सर्वज्ञातृत्वं च ॥ ४९ ॥
 तद्वैराग्यादपि दोषबीजक्षये कैवल्यसुखे ॥
 स्थान्युपनिमन्त्रणे सङ्गात्समयाह्वये पुनरु-
 निष्टप्रसङ्गात् ॥ ५० ॥ इ एतत्क मयोः
 संयमाद्विवेकजं ज्ञानं ५१ जातिजं
 क्षणदेशैरन्यतानवच्छेदौ तु लभ्ये स्ततः ५
 तिपत्तिः ॥ ५३ ॥ तारकं सर्वविषयसर्व
 थाविषयमक्रमं चेति विवेकजं ज्ञानं ५४
 सत्त्वपुरुषयोः शुद्धिसाम्ये कैवल्यमिति ५५
 इति पातञ्जलभाष्यप्रवचने विभूति
 पादस्तृतीयः ॥ ३ ॥

तत्र काये द्विधाणामन्यजातीयपरिणतानां

जन्मौषधिमन्त्रतपःसमाधिजाः सिद्धयः
 ॥ १ ॥ जात्यन्तरपरिणामः प्रकृत्यापूरा
 त् ॥ २ ॥ निमित्तमप्रयोजकम्प्रकृतीनां
 वरणभेदस्तु ततः क्षेत्रिकवत् ॥ ३ ॥ नि
 र्माणचित्तान्यस्मितामात्रात् ॥ ४ ॥ प्रवृ
 त्तिभेदे प्रयोजकञ्चित्तमेकमनेकेषाम् ५
 तत्र ध्यानजमनाशयम् ॥ ६ ॥ कर्माशुक्ला
 कृष्णं योगिनस्त्रिविधमितरेषां ॥ ७ ॥ त-
 तस्ताद्विपाकानुगुणानामेवाभिव्यक्तिर्वास
 नानाम् ॥ ८ ॥ जातिदेशकालव्यवहिता
 नामाख्यातन्तर्यस्मृतिसंकारयोरेकरूपत्वा-
 त् ॥ ९ ॥ सामानादित्वं चाशिषो नित्य
 वात् ॥ १० ॥ हेतुकक्षाश्रयालम्बनैः सङ्-
 गृहीतत्वविशेषमत्रादभावः ॥ ११ ॥
 न गतस्वरूप तौस्त्यध्वभेदाद्धर्मा
 णा ॥ १२ ॥ तैश्च तत्त सूक्ष्मागुणात्मानः
 ॥ १३ ॥ परिणामैकत्वाद्वस्तुतत्त्वम् १४
 वस्तुसाम्यं चित्तेभेदात्तयोर्विभक्तः पन्था
 १५ ॥ न वैकचित्ततन्त्रं वस्तु तदप्रमाण

कं तदा किं स्यात् ॥ १६ ॥ तदुपरागापेक्षि
 त्वाच्चित्तस्य वस्तुज्ञाताज्ञातम् ॥ १७ ॥
 सदाज्ञाताश्चित्तवृत्तयस्तत्प्रभोः पुरुष
 स्यापरिणामित्वात् ॥ १८ ॥ न तत्स्वाभासं
 दृश्यत्वात् ॥ १९ ॥ एकसमये चोभयानव
 धारणम् ॥ २० ॥ चित्तान्तरदृश्ये बुद्धेरति
 प्रसङ्गः स्मृतिसङ्करश्च ॥ २१ ॥ कथं चि
 त्तेरप्रतिसङ्क्रमायास्तदाकारापत्तौ स्वबु
 द्धिसंवेदनम् ॥ २२ ॥ दृष्टदृश्योपरक्तं
 चित्तं सर्वार्थम् ॥ २३ ॥ तदसंख्येयवास
 नाभिश्चित्तमपि परार्थं संहतकारित्वात्
 ॥ २४ ॥ विशेषद्विनिश्चात्मना वृत्तावेना
 निवृत्तिः ॥ २५ ॥ तदाविवेकनिमित्तकेव
 ल्यप्राग्भारं चित्तं गृह्यतच्चिदेव
 त्ययान्तराणि संस्कारश्च ॥ २६ ॥ हेतु
 मेषां क्लेशवदुक्तम् ॥ २७ ॥ प्रसंख्यानै-
 प्यकुसीदस्य सर्वथा विवेकरव्याते धर्ममे
 घः समाधिः ॥ २८ ॥ ततः क्लेशकर्मनिवृत्तिः
 ॥ २९ ॥ तदा सर्वाविरणमलापेतस्य द्वा-

नस्यात् इयमल्पम् ॥ ३१ ॥ ततः कृ-
 तार्थानां परिणामक्रमसमाप्तिर्गुणानाम्
 ॥ ३२ ॥ क्षणप्रतियोगीपरिणामापरान्त
 निर्ग्राह्यक्रमः ॥ ३३ ॥ पुरुषार्थशून्यानां
 गुणानां प्रतिप्रसवः कैवल्यं स्वरूपप्राप्ति
 ष्टा वा चितिशक्तिरिति ॥ ३४ ॥
 इति श्रीपातञ्जले योगशास्त्रे सांख्यप्र
 वचने कैवल्योपादश्वतुर्थः सम्पूर्णः ॥

ॐ नमः परमात्मने

मीमांसादर्शनम् ॥

महर्षिजैमिनिप्रणीतं

परिणत छापारामशर्मणा काश्यां स्वकीयतिमि-
रनाशकयन्त्रालये सुद्रवित्वा प्रकाशितम् ॥

यह पुस्तक तिमिरनाशक प्रेस या परिणत छापाराम शर्मा की
दूकान पर लाइब्रेरी के सामने मिलेगी ॥

स० १८४६

प्रथमवार १००० जिल्द

मूल्य ॥)

॥ सीमांसादर्शनम् ॥

प्रथमाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

—

अथातो धर्मजिज्ञासा ॥१॥ चोदनाल-
क्षणोऽर्थो धर्मः ॥२॥ तस्य निमित्तपरीष्टिः-
॥३॥ सत्संप्रयोगे पुरुषस्येन्द्रियाणांबुद्धिज-
न्म तत् प्रत्यक्षम् अनिमित्तं विद्वमानो-
पलम्भनत्वात् ॥४॥ औत्पत्तिकस्तु शब्द-
स्यार्थेन सम्बन्धस्तस्य ज्ञानमुपदेशोऽव्य-
तिरेकश्चार्थानुपलब्धे तत्प्रमाणं वादरा-
यणस्यानपेक्षत्वात् ॥५॥ कर्मैके तत्र दर्श-
नात् ॥६॥ अस्थानात् ॥७॥ करोतिशब्दात्
॥८॥ सत्त्वान्तरे च यौगपद्यात् ॥९॥ प्रकृ-
तिविकृत्योश्च ॥१०॥ वृद्धिश्च कर्तृभूम्नाऽ-
स्य ॥११॥ समन्तु तत्र दर्शनम् ॥१२॥ सतः
परम् अदर्शनं विषयानागमात् ॥१३॥ प्र-

योगस्य परम् ॥१४॥ आदि त्यवद्यौगप-
 दम् ॥१५॥ वर्णान्तरमविकारः ॥१६॥ नाद-
 वृद्धिपरा ॥१७॥ नित्यस्तु स्याद्दर्शनस्य
 परार्थत्वात् ॥१८॥ सर्वत्र यौगपदत्वात् ॥
 १९॥ संख्याभावात् ॥२०॥ अनपेक्षत्वात् ॥
 २१॥ प्रख्याभावाच्च योगस्य ॥२२॥ लिङ्गद-
 र्शनाच्च ॥२३॥ उत्पत्तौवाच्यवचनाः स्युरर्थ-
 स्यात्तन्निमित्तत्वात् ॥२४॥ तद्गतानां क्रि-
 यार्थेन समाप्ता योऽर्थस्य तन्निमित्तत्वात्
 ॥२५॥ लोके सन्नियमात्प्रयोगसन्निकर्षः-
 स्यात् ॥२६॥ वेदांश्चैके सन्निकर्षे पुरुषा-
 ख्याः ॥२७॥ अनित्यदर्शनाच्च ॥२८॥ उक्त-
 न्तु शब्दपू र्वत्वम् ॥२९॥ आख्या प्रवच-
 नात् ॥३०॥ परन्तु श्रुतिसामान्यमात्रम् ॥
 ३१॥ प्रथमाध्यायस्य प्रथमपादः आम्ना-
 यस्य क्रियार्थत्वादानर्थक्यमतदर्थानां त-
 स्मादनित्यमुच्यते ॥१॥ शास्त्रदृष्ट-विरोधा-
 च्च ॥२॥ तथा फलाभावात् ॥३॥ अन्यानर्थ-

क्वात् ॥४॥ अभाभि-प्रतिषेधाच्च ॥५॥ अनि-
 त्यसंयोगात् ॥६॥ विधिना त्वेकवोक्तत्वा-
 त् स्तुत्यर्थेन विधीनांस्युः ॥७॥ तुल्यं च
 साम्प्रदायिकम् ॥८॥ अप्राप्ता चानुपपत्तिः
 प्रयोगे हि विरोधः स्याच्छब्दार्थ स्त्वप्रयो-
 गभूतस्तस्मादुपपद्येत ॥९॥ गुणवादस्तु ॥
 १०॥ रूपात्प्रायात् ॥११॥ दूरभूयस्त्वात् ॥
 १२॥ अपराधात् कर्तुंश्चपुत्रदर्शनम् ॥१३॥
 आकालिकेप्सा ॥१४॥ विद्याप्रशंसा ॥१५॥
 सर्वत्वमाधिकारिकम् ॥१६॥ फलस्य क-
 र्मनिष्पत्तेस्तेषां लोकवत्परिमाणतः फल-
 विशेषः स्यात् ॥१७॥ अन्त्ययोर्यथोक्तम्
 ॥१८॥ विधिर्वा स्यादपूर्वत्वाद्वादमात्रं ह्य-
 नर्थकम् ॥१९॥ लोकवादिति चेत् ॥२०॥ न
 पूर्वत्वात् ॥२१॥ उक्तन्तु वाक्यशेषत्वम्
 ॥२२॥ विधिश्चानर्थकः क्वचित्, तस्मात्-
 स्तुतिः प्रतीयेत, तत्सामान्यादिनरेषु तथा-
 त्वम् ॥२३॥ प्रकरणे सम्भवन् अपकर्षो

न कल्पेयत, विध्यानर्थक्यं हि तं प्रति ॥२४॥
 विधौ च वाक्य भेदः स्यात् ॥२५॥ हेतुर्वा
 स्यादर्थवत्त्वोपपत्तिभ्याम् ॥२६॥ स्तुतिस्तु
 शब्दपूर्वत्वात्, अचोदना च तस्य ॥२७॥
 व्यर्थस्तुतिरन्याय्येति चेत् ॥२८॥ अर्थ-
 स्तु, विधिशेषत्वात्, यथा लोके ॥२९॥
 यदि च हेतुः, अवतिष्ठेत निर्देशात्, सा-
 मान्यादिति चेत्, अव्यवस्था विधीनां
 स्यात् ॥३०॥ तदर्थशास्त्रात् ॥३१॥ वा-
 क्यनियमात् ॥३२॥ बुद्धशास्त्रात् ॥३३॥ अ-
 विद्यमान वचनात् ॥३४॥ अचेतनेर्थ व-
 न्धनात् ॥३५॥ अर्थविप्रतिषेधात् ॥३६॥
 रुवाध्यायबदवचनत् ॥३७॥ अविज्ञेयात्
 ॥३८॥ अनित्यसंयोगान्मन्त्रानर्थक्यम् ॥३९॥
 अविशिष्टस्तु वाक्यार्थः ॥४०॥ गुणार्थेन
 पुनः श्रुतिः ॥४१॥ परिसंख्या ॥४२॥ अर्थ-
 वादो वा ॥४३॥ अविरुद्धं परम् ॥४४॥ संप्रैषे
 कर्मगर्हानुपालम्भः संस्कारत्वात् ॥४५॥

अभिधानेऽर्थवादः ॥४६॥ गुणादविप्रतिषे-
 धः स्यात् ॥४७॥ विद्यावचनसंयोगात्
 ॥४८॥ सतः परमविज्ञानम् ॥४९॥ उक्त-
 श्चानित्यसंयोगः ॥५०॥ लिङ्गोपदेशश्चत-
 दर्थवत् ॥५१॥ ऊहः ॥५२॥ विधिशब्दा-
 श्च ॥५३॥ प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादः
 धर्मस्य शब्दमूलत्वात् अशब्दमनपेक्षं-
 स्यात् ॥१॥ अपि वाकृत्सामान्यात्प्रमा-
 णमनुमानं स्यात् ॥२॥ विरोधे त्वनपेक्ष्यं
 स्यात्, असति ह्यनुमानम् ॥३॥ हेतु-दर्श-
 नाच्च ॥४॥ शिष्टाकोपेऽविरुद्धमिति ॥५॥
 न, शास्त्रपरिमाण त्वात् ॥६॥ अपि वा
 कारणाग्रहणे प्रयुक्तानि प्रतीयेरन् ॥७॥
 तेष्वदर्शनाद्विरोधस्य समाविप्रतिपत्तिः
 स्यात् ॥८॥ शास्त्रस्था वा तन्निमित्तत्वात्
 ॥९॥ चोदितन्तु प्रतीयेताविरोधात् प्र-
 माणेन ॥१०॥ प्रयोगशास्त्रमिति चेत् ॥११॥
 न, असन्नियमात् ॥१२॥ अवाक्यशेषाच्च

॥१३॥ सर्वत्र च प्रयोगात् सन्निधौ न शा-
 स्त्राच्च ॥१४॥ अनुमानव्यवस्थानात्तत्संयु-
 क्तं प्रमाणं स्यात् ॥१५॥ अपि वा सर्व-
 धर्मः स्यात्, तन्नयायत्वद्विधानस्य ॥१६॥
 दर्शना द्विनियोगः स्यात् ॥१७॥ लिङ्गा भा-
 वाच्च नित्यस्य ॥१८॥ आख्या हि देश-
 संयोगात् ॥१९॥ न स्याद्देशान्तरेष्विति
 चेत् ॥२०॥ स्यादयोगाख्या हि मथुरावत्
 ॥२१॥ कर्मधर्मो वा प्रवणवत् ॥२२॥ तु-
 ल्यन्तु कर्तृधर्मेण ॥२३॥ प्रयोगोत्पत्त्यशा-
 स्त्रत्वाच्छब्देषु न व्यवस्थास्यात् ॥२४॥
 शब्दे प्रयत्ननिष्पत्ते रपराधस्य भागेत्वम्
 ॥२५॥ अन्या यश्चानेकशब्दत्वम् ॥२६॥
 तत्र तत्तम भियोगविशेषात् स्यात् ॥२७॥
 तदशक्तिश्चानुरूपत्वात् ॥२८॥ प्रयोगचोद-
 नाभावादर्थैकत्वमविभागात् ॥२९॥ अद्रव्य-
 शब्दत्वात् ॥३०॥ अन्यदर्शनाच्च ॥३१॥
 आकृतिस्तु क्रियार्थत्वात् ॥३२॥ न कि-

या स्यादिति चेदर्थान्तरे विधानं न द्रव्यमि-
 ति चेत् ॥३३॥ तदर्थत्वात् प्रयोगस्यावि-
 भागः ॥३४॥ प्रथमा अध्यायस्य तृतीय-
 पादः उक्तं समास्नायैदमर्थं तस्मात् सर्वं
 तदर्थं स्यात् ॥१॥ अपि वा नामधेयं-
 स्यात् यदुत्पत्तावपूर्वमविधायकत्वात् ॥२॥
 यस्मिन् गुणोपदेशः प्राधानतोऽभिसम्बन्धः
 ॥३॥ तत्प्रख्यञ्चा न्यशास्त्रम् ॥४॥ तद्व्य-
 पदेशं च ॥५॥ नामधेये गुणश्रुतेः स्याद्वि-
 धानम् इति चेत् ॥६॥ तुल्यत्वात् क्रिय-
 योर्न ॥७॥ ऐकशब्दो परार्थवत् ॥८॥ तद्गु-
 णास्तु विधीयेरन्नविभागाद्विधानार्थेन चे-
 दन्येन शिष्टाः ॥९॥ बहिर्राज्ययोरसंस्कारे
 शब्दलाभादतच्छब्द ॥१०॥ प्रोक्षणीष्वर्थ-
 संयोगात् ॥११॥ तथा निर्मन्थो ॥१२॥ वै-
 श्वदेवे विकल्प इति चेत् ॥१३॥ न वा,
 प्रकरणात् प्रत्यक्षविधानाच्च नहि प्रकरणं
 द्रव्यस्य ॥१४॥ मिथश्चानर्थसम्बन्धः ॥१५॥

परार्थत्वात् गुणानाम् ॥१६॥ पूर्वन्तोऽ-
 विधानार्थास्तत्सामर्थ्यं समाम्नाये ॥१७॥
 गुणस्य तु विधानार्थैतद्गुणाः प्रयोगे स्युर-
 नर्थका न हि तं प्रत्यर्थवत्ताऽस्ति ॥१८॥
 तच्छेषोनोपपद्यते ॥१९॥ आभासः अवि-
 भागाद्विधानार्थं स्तुत्यर्थेनोपपद्येरन् ॥२०॥
 कारणं स्यात् ? इति चेत् ॥२१॥ आनर्थ-
 क्यादकारणं कर्तुर्हि कारणानि गुणार्थो हि
 विधीयते ॥२२॥ तत्सिद्धिः ॥२३॥ जातिः
 ॥२४॥ सारूप्यात् ॥२५॥ प्रशंसा ॥२६॥ भू-
 मा ॥२७॥ लिङ्गसमवायात् ॥२८॥ सन्दि-
 ग्धेषु वाक्य शेषात् ॥२९॥ अर्थाद्वा कल्प-
 नैकदेशत्वात् ॥३०॥ द्वितीय अध्याये ॥१॥
 पादः भावार्थाः कर्मशब्दास्तेभ्यः क्रियां प्र-
 तीयेतेषह्यर्थो विधीयते ॥१॥ सर्वेषां भा-
 वार्थ इति चेत् ॥२॥ येषामुत्पत्तौ स्वप्र-
 योगे रूपोपलब्धिस्तानि नामानि, तस्मा-
 त्तेभ्यः पराकाङ्क्षा भूतत्वात् स्वप्रयोगे ॥३॥

येषां तूत्पत्तावर्थे स्वप्रयोगो न विद्यते,
 तान्याख्यातानि । तस्मात्तेभ्यः प्रतीयेता-
 श्रितत्वात् प्रयोगस्य ॥४॥ चोदना पुनरा-
 रम्भः ॥५॥ तानिद्वैधं गुणप्रधानभूतानि
 ॥६॥ यैर्द्रव्यं न चिकीर्ष्यते, तानि प्रधानभू-
 तानि, द्रव्यस्य गुणभूतत्वात् ॥७॥ यैस्तु द्र-
 व्यं चिकीर्ष्यते गुणस्तत्र प्रतीयेत, तस्य द्र-
 व्यप्रधानत्वात् ॥८॥ धर्ममात्रे तु कर्म स्या-
 दनिवृत्तेः प्रयोजवत् ॥९॥ तुल्यश्रुतित्वाद्वा
 इतरैः सधर्मः स्यात् ॥१०॥ द्रव्योपदेश-
 इति चेत् ॥११॥ न, तदर्थत्वात् लोकवत्त-
 स्यच शेषभूतत्वात् ॥१२॥ स्तुतशस्त्रयोस्तु
 संस्कारो याज्यावद्देवतानिधानत्वात् ॥
 १३॥ अर्थेन त्वपकृष्येत देवतानामचोद-
 नार्थस्य गुणभूतत्वात् ॥१४॥ वशावद्वा
 गुणार्थं स्यात् ॥१५॥ न, श्रुतिसमवायि-
 त्वात् ॥१६॥ वयपदेशमेदाच्च ॥१७॥ गु-
 णश्चानर्थकः स्यात् ॥१८॥ तथा याज्यापु-

॥१३॥ संज्ञोपबन्धात् ॥१४॥ अप्रकृतत्वाच्च

॥१५॥ चोदना वा शब्दार्थस्य प्रयोगभूत-

त्वात्, तत्सन्निधेर्गुणार्थेन पुनःश्रुतिः ॥१६॥

द्रव्यसंयोगाच्चोदना पशुसोमयोः, प्रकरणे

ह्यनर्थको द्रव्यसंयोगो न हि तस्य गुणार्थे-

न ॥१७॥ अचोदकाश्च संस्काराः ॥१८॥ त-

द्देदात्कर्मणोऽभ्यासो द्रव्यपृथक्कादनर्थकं

हि स्याद्देदो द्रव्यगुणीभावात् ॥१९॥ सं-

स्कारस्तु न भिद्येत, परार्थत्वात् द्रव्यस्य

गुणभूतत्वात् ॥२०॥ पृथक्कानिवेशात् सं-

ख्याया कर्मभेदः स्यात् ॥२१॥ संज्ञा चोत्प-

त्तिसंयोगात् ॥२२॥ गुणश्चापूर्वसंयोगे वा

क्ययोः समत्वात् ॥२३॥ अगुणे तु कर्मशब्दे

गुणस्तत्र प्रतीयेत ॥२४॥ फलश्रुतेस्तु कर्म

स्यात्, फलस्य कर्मयोगित्वात् ॥२५॥ अतु-

ल्यत्वात् तु वाक्ययोगुणे तस्य प्रतीयेत २६

समेषु कर्मयुक्तं स्यात् ॥२७॥ सौमरे पुरुष

श्रुतेर्निधनं कामसंयोगः ॥२८॥ सर्वस्य उ-

क्तकामत्वात् तस्मिन् कामश्रुतिः स्यात्
 निधनार्था पुनःश्रुतिः ॥२९॥ गुणस्तु क्रतुसं-
 योगात् कर्मान्तरं प्रयोजयेत्संयोगस्याशे-
 षभूत्वात् ॥१॥ एकस्य तु लिङ्गभेदात्प्रयोज-
 नार्थमुच्यते क्रतुसंगुणवाक्यत्वात् ॥२॥ अ-
 वेष्टौ यज्ञसंयोगात् क्रतुप्रधानमुच्यते ॥३॥
 अधाने सर्वशेषत्वात् ॥४॥ अयनेषु चोद-
 नान्तरं संज्ञोपबन्धात् ॥५॥ अगुणाच्च कर्म-
 चोदना ॥६॥ समाप्तं च फले वाक्यम् ॥७॥
 विकारो वा प्रकरणात् ॥८॥ लिङ्गदर्शनाच्च
 ॥९॥ गुणात्संज्ञोपबन्धः ॥१०॥ समाप्तिरवि-
 शिष्टा ॥११॥ संस्कारश्चाप्रकरणेऽकर्मशब्द-
 त्वात् ॥१२॥ यावदुक्तं वा, कर्मणः श्रुति-
 मूलत्वात् ॥१३॥ यजतिस्तु द्रव्यफलभोक्तृ-
 संयोगादेतेषां कर्मसम्बन्धात् ॥१४॥ लिङ्ग-
 दर्शनाच्च ॥१५॥ विशये प्रायदर्शनान् ॥१६॥
 अर्थवादोपपत्तेश्च ॥१७॥ संयुक्तस्त्वर्थश-
 ब्देन तदर्थः श्रुतिसंयोगात् ॥१८॥ पात्तो-

वते तु पूर्वत्वादवच्छेदः ॥१९॥ अद्रव्यतात्
 केवले कर्मशेषः स्यात् ॥२०॥ अग्निस्तु लि-
 ङ्गदर्शनात् क्रतुशब्दः प्रतीयेत ॥२१॥ द्रव्यं
 वा स्यात् चोदनायास्तदर्थत्वात् ॥२२॥
 तत्संयोगात् क्रतुस्तदाख्यः स्यात्तेन धर्मवि-
 धानानि ॥२३॥ प्रकरणान्तरे प्रयोजनान्यत्व-
 म् ॥२४॥ फलं चाकर्मसन्निधौ ॥२५॥ सन्नि-
 धौ त्वविभागात् फलार्थेन पुनःश्रुतिः ॥२६॥
 आग्नेयसूक्तहेतुत्वादभ्यासेन प्रतीयेत ॥२७॥
 अविभागात्तु कर्मणा द्विरुक्तेन विधीयते
 ॥२८॥ अन्यार्था वा पुनःश्रुतिः ॥२९॥ याव-
 ज्जीविकोऽभ्यासः कर्मधर्मः प्रकरणात् ॥३०॥
 कर्तुर्वा श्रुतिसंयोगात् ॥३१॥ लिङ्गदर्शनाच्च,
 कर्मधर्मै हि प्रक्रमेण नियम्येत तत्रान-
 र्थकमन्यत् स्यात् ॥३२॥ व्यपवर्गञ्च दर्शय-
 ति, कालश्चेत्कर्मभेदः स्यात् ॥३३॥ अनि-
 त्यत्वात् तु नैवं स्यात् ॥३४॥ विरोधश्चा-
 पि पूर्ववत् ॥३५॥ कर्तुस्तु धर्मनियमात् का-

लशास्त्रं निमित्तं स्यात् ॥७॥ नाम, रूप
धर्मविशेष, पुनरुक्ति, निन्दा, शक्ति, स-
माप्ति, वचन, प्रायश्चित्तान्यार्थदर्शनात्
शाखान्तरेषु कर्मभेदः स्यात् ॥८॥ एकं वा
संयोगरूपचोदनाख्याविशेषात् ॥९॥ न ना-
म्ना स्यादचोदनाभिधानत्वात् ॥१०॥ सर्व्व-
पाञ्चैककर्म्यं स्यात् ॥११॥ कृतकं चाभिधा-
नम् ॥१२॥ एकत्वेऽपि परम् ॥१३॥ विद्या-
यां धर्मशास्त्रम् ॥१४॥ आग्नेयवत्पुनर्वच-
नम् ॥१५॥ अद्विर्वचनं वा श्रुतिसंयोगावि-
शेषात् ॥१६॥ अर्थासन्निधेश्च ॥१७॥ न चै-
कं प्रति शिष्यते ॥१८॥ समाप्तिवच्च संप्रेक्षा
॥१९॥ एकत्वेऽपि पराणि निन्दाशक्तिसमा-
प्तिवचनानि ॥२०॥ प्रायश्चित्तं निमित्तेन
॥२१॥ प्रक्रमाद्वा नियोगेन ॥२२॥ समाप्तिः
पूर्व्ववत्त्वात् यथाज्ञाने प्रतीयेत ॥२३॥ लि-
ङ्गमविशिष्टं सर्व्वशेषत्वान्नहि तत्र कर्मचो-
दना तस्मात् द्वादशाहस्याहारव्यपदेश

स्यात् ॥२४॥ द्रव्ये चाचोदितत्वात् विधी-
 नामव्यवस्था स्यात् निर्देशाद्रव्यवतिष्ठेत
 तस्मात् नित्यानुवादः स्यात् ॥२५॥ विहि-
 तप्रतिषेधात्पक्षेऽतिरेकः स्यात् ॥२६॥ सार-
 स्वते विप्रतिषेधात् यदेति स्यात् ॥२७॥
 उपह्वयेऽप्रतिप्रसवः ॥२८॥ गुणार्था वा पु-
 नःश्रुतिः ॥२९॥ प्रत्ययञ्चापि दर्शयति ॥३०॥
 अपि वा क्रमसंयोगाद्विधिपृथक्कमेकस्यां
 व्यवतिष्ठेत ॥३१॥ विरोधिना त्वसंयोगादैक-
 कर्म्यं तत्संयोगाद्विधीनां सर्वकर्मप्रत्ययः
 स्यात् ॥३२॥ अथातः शेषलक्षणम् ॥३॥
 शेषः परार्थत्वात् ॥२॥ द्रव्यगुणंस्कारेषु
 वादरिः ॥३॥ कर्माण्यपि जैमिनिः, फलार्थ-
 त्वात् ॥४॥ फलं च पुरुषार्थत्वात् ॥५॥ पु-
 रुषश्च कर्मार्थत्वात् ॥६॥ तेषामर्थेन स-
 बन्धः ॥७॥ विहितस्तु सर्वधर्मः स्यात्संयो-
 गतोऽविशेषात् प्रकरणाविशेषाच्च ॥८॥ अ-
 र्थलोपादकर्म स्यात् ॥९॥ फलन्तु सहचेषु-

या शब्दार्थोभावादिप्रयोगे स्यात् ॥१०॥
 द्रव्यं चोत्पत्तिसंयोगात्तदर्थमेव चोद्येत ॥११॥
 अर्थैकत्वे द्रव्यगुणयोरेककर्म्यान्नियमः
 स्यात् ॥१२॥ एकत्वयुक्तमेकस्य श्रुतिसंयो-
 गात् ॥१३॥ सर्वेषां वा लक्षणत्वाद्विशि-
 ष्टं हि लक्षणम् ॥१४॥ चोदिते तु परार्थत्वा-
 दथवा श्रुति प्रतीयेत ॥१५॥ संस्काराद्वागु-
 णानामव्यवस्था स्यात् ॥१६॥ व्यवस्था वा
 अर्थस्य श्रुतिसंयोगात्, तस्य शब्दप्रमाण-
 त्वात् ॥१७॥ आनर्थक्यात्तदङ्गेषु ॥१८॥ क-
 र्तृगुणे तु कर्मासमवायात् वाक्यभेदः स्या-
 त् ॥१९॥ साकाङ्क्षन्त्वेकवाक्यं स्यादसमाप्तं
 हि पूर्व्वेण ॥२०॥ सन्दिग्धे तु व्यवस्थाद्वा-
 क्यभेदः स्यात् ॥२१॥ गुणानाञ्च परार्थत्वा-
 दसम्बन्धः समत्वात्स्यात् ॥२२॥ मिथश्चान-
 र्थसम्बन्धात् ॥२३॥ आनन्तर्यमचोदना २४
 वाक्यानाञ्च समाप्तत्वात् ॥२५॥ शेषस्तु गु-
 णसंयुक्तः साधारणः प्रतीयेत मिथस्तत्वा-

मसम्बन्धात् ॥२६॥ व्यवस्था वा अर्थसं-
 योगात् लिङ्गस्यार्थेन सम्बन्धात् लक्षणार्था
 गुणश्रुतिः ॥२७॥ अथ तृतीये अध्याये द्वि-
 तीयः पादः अर्थाभिधानसामर्थ्यान्मन्त्रेषु
 शेषभावः स्यात्समादुत्पत्तिससम्बन्धोर्थेन
 नित्यसंयोगात् ॥१॥ संस्कारकत्वादचोदिते
 न स्यात् ॥२॥ वचनात्त्वयथार्थमैन्द्रो स्यात्
 ॥३॥ गुणाद्वाप्यभिधानं स्यात् सम्बन्धस्या-
 शास्त्रहेतुत्वात् ॥४॥ तथाह्वानमपीति चेत्
 ॥५॥ न कालविधिश्चोदितत्वात् ॥६॥ गु-
 णाभावात् ॥७॥ लिङ्गाच्च ॥८॥ विधिको-
 पश्चोपदेशे स्यात् ॥९॥ तथोत्थानविसर्जने
 ॥१०॥ सूक्तवाके च कालविधिः परार्थत्वा-
 त् ॥११॥ उपदेशो वा याज्याशब्दोहि ना-
 कस्मात् ॥१२॥ स देवतार्थस्तत्संयोगात् १३
 प्रतिपत्तिरिति चेत्, खिण्टकृद्बुभयसंस्कार
 स्यात् ॥१४॥ कृत्स्नोपदेशादुभयत्र सर्ववच-
 नम् ॥१५॥ यथार्थं वा शेषभूतसंस्कारत् १६

वचनादिति चेत् ॥१७॥ प्रकरणाविभागादु-
 भे प्रति कृतस्त्रशब्दः ॥१८॥ लिङ्गक्रमसमा-
 ख्यानात्काम्ययुक्तं समाम्नानम् ॥१९॥ अ-
 धिकारे च मन्त्रविधिरतदाख्येषु शिष्टत्वा-
 त् ॥२०॥ तदाख्यो वा प्रकरणोपपत्तिर्या-
 म् ॥२१॥ अनर्थकश्चोपदेशः स्यादसम्ब-
 न्धात् फलवता नह्युपस्थानं फलवत् ॥२२॥
 सर्वेषां चोपदिष्टत्वात् ॥२६॥ लिङ्गसमाख्या-
 नाम्यां भक्षार्थत्वाऽनुवाकस्य ॥२४॥ तस्य
 रूपोपदेशाभ्यामपकर्षोऽर्थस्त चोदितत्वा-
 त् ॥२५॥ गुणाभिधानान्मन्त्रादिरेकमन्त्रः
 स्यात् तयोरेकार्थसंयोगात् ॥३६॥ लिङ्गवि-
 शेपनिर्देशात् समानविधानेऽत्रनैन्द्राणाम-
 मन्त्रत्वम् ॥२७३ यथादेवतं वा तत्प्रकृ-
 तित्वं हि दर्शयति ॥२८॥ पुनरभ्युन्नी-
 तेषु सर्वेषामुपलक्षणं द्विशेषत्वात् ॥२९॥
 अपनयाद्वा पूर्वस्य अनुपलक्षणम् ॥३०॥
 ग्रहणाद्वापनयः स्यात् ॥३१॥ पात्नीवते

तु पूर्ववत् ॥३२॥ ग्रहणाद्वापनीतं स्यात्
 ॥६३॥ त्वाष्टारन्तूपलक्षयेत्पानात् ॥३४॥
 अतुल्यात्वात् नैवं स्यात् ॥३५॥ त्रिंश-
 च्च परार्थत्वात् ॥३६॥ वषट्कारश्च
 कर्तव्यत् ॥३७॥ छन्दःप्रतिषेजस्तु सर्वगा-
 मित्वात् ॥३८॥ ऐन्द्राग्ने तु लिङ्गभावात्
 स्यात् ॥३९॥ एकस्मिन् वा देवतान्तराद्वि-
 भागवत् ॥४०॥ छन्दश्च देवतावत् ॥४१॥
 सर्वेषु वा भावादेकछन्दसः ॥४२॥ सर्वेषां
 वैक्रमन्त्रामैतिशायनस्य भक्तिपानत्वात्
 सवनाधिकारो हि ॥४३॥ श्रुतेर्जाताधिका-
 रः स्यात् ॥१॥ वेदो वा प्रापदर्शनात् ॥२॥
 लिङ्गाच्च ॥३॥ धर्मोपदेशाच्च न हि द्रव्ये
 ण सम्यन्धः ॥४॥ त्रयोविद्याख्या च तद्वि-
 दि ॥५॥ व्यतिक्रमे यथाश्रुतीति चेत् ॥६॥
 न सर्वस्मिन्निवैशात् ॥७॥ वेदसंयोगाच्च
 प्रकरणेन बोध्येन ॥८॥ गुणमुख्यव्यतिक्रमे
 तदर्थत्वान्मुख्येन वेदसंयोगः ॥९॥ भूयस्त्वे-

न उभयश्रुति ॥१०॥ असंयुक्तं प्रकरणादि-
 तिकर्तव्यतार्थित्वात् ॥११॥ क्रमश्च देशसा-
 मान्यात् ॥१२॥ आख्या चैवं तदर्थत्वात् ॥१३॥
 श्रुति, लिङ्ग, वाक्य, प्रकरण, स्थान, समा-
 ख्यानां समवाये पारदौर्बल्यमर्थविप्रकर्षा-
 त् ॥१४॥ अलीनो वा प्रकरणाद्गौणः ॥१५॥
 असंयोगात् मुख्यस्य तस्मादपकृष्येत ॥१६॥
 द्वित्वबहुयुक्त वा चोदनात्तस्य ॥१७॥ पक्षे-
 णार्थकृतस्येति चेत् ॥१८॥ न प्रकृतेरेकसं-
 योगात् ॥१९॥ जाघनी चैकदेशत्वात् ॥२०॥
 चोदना वाऽपूर्वत्वात् ॥२१॥ एकदेश इति
 चेत् ॥२२॥ न प्रकृतेरशास्त्रनिष्पत्तेः ॥२३॥
 सन्तदनं प्रकृतौ क्रयणवदनर्थलोपात्
 स्यात् ॥२४॥ उत्कर्षो वा, ग्रहणाद्विशेष-
 स्य ॥२५॥ कर्तृत्वं वा विशेषस्य तन्निमि-
 त्तत्वात् ॥२६॥ क्रतुत्वं वार्थवादानुपपत्तेः
 स्यात् ॥२७॥ संस्थाश्च कर्तृबहुवारणार्था-
 विशेषात् ॥२८॥ उक्त्यादिषु वार्थस्य

॥२१॥ वेदसंयोगात् ॥२२॥ द्रव्यसंयोगाच्च
 ॥२३॥ स्याद्द्रव्यस्य संयोगवत् फलेन सम्बन्ध-
 न्यस्तस्मात् कर्मेति शायनः ॥२४॥ शेषोऽ-
 प्रकरणेऽविशेषात् सर्वकर्मणाम् ॥२५॥ हो-
 मास्तु व्यवतिष्ठेरन्नावनीयसंयोगात् ॥२६॥
 शेषश्च समाख्यानात् ॥२७॥ दोषात्त्विति-
 लौकिके स्याच्छस्त्रादि वैदिके न दोषः
 स्यात् ॥२८॥ अर्थवादो वा अनुपपातात्
 तस्मादज्ञे प्रतीयेत ॥२९॥ अचोदितं च क-
 र्मभेदात् ॥३०॥ सा लिङ्गादात्विर्जते स्यात्
 ॥३१॥ पान, व्यापञ्च तद्वत् ॥३२॥ दोषास्तु
 वैदिके स्यादथादि लौकिके न दोषः स्यात्
 ॥३३॥ तत्सर्वत्राविशेषात् ॥३४॥ स्वामिनो
 वा तदर्थत्वात् ॥३५॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥३६॥
 सर्वप्रदानं हविषस्तदर्थत्वात् ॥३७॥ निरव-
 दानात्तु शेषः स्यात् ॥३८॥ उपार्यो वा
 तदर्थत्वात् ॥३९॥ कृतत्वात्तु कर्मणः स-
 कृत्स्यात् द्रव्यस्य गुणभूतत्वात् ॥४०॥ शे-

षददर्शनाच्च ॥४१॥ अप्रयोजकत्वादेकस्मात्
 क्रियेरन् शेषस्य गुणभूतत्वात् ॥४२॥ सं-
 स्कृतत्वाच्च ॥४३॥ सर्वेभ्यो वा कारणाविशे-
 षात् संस्कार रूपतदर्थत्वात् ॥४४॥ लिङ्गद-
 र्शनाच्च ॥४५॥ एकस्माच्चैत् यथाकाष्ठवि-
 शेष्टात् ॥४६॥ मुख्यत्वाद्वा पूर्वकालत्वात् ॥४७॥
 भक्षाश्रवणाद्वानशब्दः परिक्रिये ॥४८॥ तत्सं-
 स्तवाच्च ॥४९॥ भक्षार्थो वा द्रव्ये समत्वात्
 ॥५०॥ व्यादेशाद्वानसंस्तुतिः ॥५१॥ इति जै-
 मिनोये तृतीयाध्याये चतुर्थः पदः ॥ आज्या
 च्च सर्वसंयोगात् ॥१॥ कारणाच्च ॥२॥ एकस्मि-
 न् समवत्तशब्दात् ॥३॥ आज्ये च दर्शनात्
 स्विष्टकृदर्थवादस्य ॥४॥ अशेषत्वात् नैव
 स्यात्सर्वादानाद शेषता ॥५॥ साधार-
 ण्यान् ध्रुवायां स्यात् ॥६॥ अवत्तत्वा-
 च्च जुह्वां, तस्य च होमसंयोगात् ॥७॥
 चमसवदिति चेत् ॥८॥ न चोदनाविरो-
 धादुविः प्रकल्पनत्वाच्च ॥९॥ उत्पन्नाधि-

कारात्सति सर्ववचनम् ॥१०॥ जातिवि-
 शेषात् परम् ॥११॥ अन्त्यमरेकार्थं ॥१२॥
 साकं प्रस्थाय्ये स्विष्टकृदिडंञ्च तद्वत् ॥१३॥
 सौत्रामण्याञ्च ग्रहेषु ॥१४॥ तद्वच्च शेषवच-
 नम् ॥१५॥ द्रव्यैकत्वे कर्मभेदात्प्रतिकर्म
 क्रियेऽन् ॥१६॥ अविभागाच्च शेषस्य, स-
 र्वान् प्रति अविशिष्टत्वात् ॥१७॥ ऐन्द्रवा-
 यवे तु वचनात्प्रतिकर्म षक्षः स्तात् ॥१८॥
 सोमेऽवचनाद्भक्षो न विद्यते ॥१९॥ स्याद्
 वा अन्यार्थदर्शनात् ॥२०॥ वचनानि तु
 अपूर्वत्वात्तस्मात् यथोपदेशं स्युः ॥२१॥ च-
 मसेषु समाख्यानात्संयोगस्य तन्निमित्त-
 त्वात् ॥२२॥ उद्गातृचमसमेकः श्रुतिसंयो-
 गात् ॥२३॥ सर्वे वा सर्वसंयोगात् ॥२४॥
 स्तोत्रकारिणां वा तत्संयोगाद्बहुश्रुतेः ॥२५॥
 सर्वे तु वेदसंयोगात् कारणादेकदेशे
 स्यात् ॥२६॥ ग्रावस्तुतो भिक्षो न विद्यते-
 ऽनाम्नानात् ॥२७॥ हारियोजने वा सर्वसं-

योगात् ॥२८॥ चमसिनां वा सन्निधाना-
 त् ॥२९॥ सर्वेषां तु विधित्वात्तदर्थं चम-
 सि श्रुतिः ॥३०॥ वषट्कोराञ्च भक्षयेत् ॥३१॥
 होमाग्निपत्राभ्याञ्च ॥३२॥ प्रत्यक्षोपदेशा-
 न्नमसानामव्यक्तः शेषे ॥३६॥ स्याद्वाका-
 रणभावात् अनिर्देशश्चमसानाम् कर्तुं-
 स्तद्वचनत्वात् ॥३४॥ चमसे चान्यदर्शना-
 त् ॥३५॥ एकपात्रे क्रमादध्वर्युः पूर्वो भ-
 क्षयेत् ॥३६॥ होना वा मन्त्रवर्णान् ॥३७॥
 वचनाच्च ॥३८॥ कारणानुपूर्व्याच्च ॥३९॥
 वचनादनुज्ञानभक्षणम् ॥४०॥ तदुपहृत उ-
 पहूयस्वेत्यनेन अनुज्ञापयेल्लिङ्गान् ॥४१॥
 तत्रार्थात्प्रतिवचनम् ॥४२॥ तदेकपात्राणां
 समवायात् ॥४३॥ याज्यापनयेतापनीतो
 भक्षः प्रवरवत् ॥४४॥ यपुर्वा कारणगमा-
 त् ॥४५॥ प्रवृत्तत्वात् प्रवरस्यानपायः
 ॥४६॥ फलचमसो नैमित्तिको भक्षविकारः
 श्रुतिसंयोगात् ॥४७॥ इज्याविकारो वा सं-

स्कारस्य तदर्थत्वात् ॥४८॥ होमात् ॥४९॥
 चमसैश्च तुल्यकालत्वात् ॥५०॥ लिङ्गदर्श-
 नाच्च ॥५१॥ अनुप्रसर्पिषु सामान्यात् ॥
 ५२॥ ब्राह्मणा वा तुल्यशब्दत्वात् ॥५३॥
 इति जैमिनीये तृतीयस्य पञ्चमः पादः
 सर्वार्थमप्रकरणात् ॥१॥ प्रकृतौ वाऽद्विरुक्त-
 त्वात् ॥२॥ तद्वर्जन्तु वचनप्राप्ते ॥३॥ द-
 र्शनादिति चेत् ॥४॥ न चोदनैकाथर्थात् ॥
 ५॥ उत्पत्तिरिति चेत् ॥६॥ न, तुल्यत्वा-
 त् ॥७॥ लोढनार्थकात्स्न्यात्तुमुखविप्रतिषे-
 धात् प्रकृत्यर्थः ॥८॥ प्रकरणविशेषात्तु वि-
 कृतौ विशोधि स्यात् ॥९॥ नैमित्तिकं तु
 प्रकृतौ, तद्विकारः संयोगविशेषात् ॥१०॥
 इष्टार्थमग्न्याधेयं प्रकरणात् ॥११॥ न वा
 तासां तदर्थत्वात् ॥१२॥ लिङ्गदर्शनाच्च
 ॥१३॥ तत्प्रकृत्यर्थं यथान्येऽनारभ्य, वादाः
 ॥१४॥ सर्वार्थं वा आधानस्य स्वकालत्वो-
 त् ॥१५॥ तासामग्निः प्रकृतितः प्रयोजव-

त् स्यात् ॥१६॥ न वा तासां तदर्थत्वा-
 त् ॥१७॥ तुल्यः सर्वेषां पशुविधिः प्रकर-
 णाविशेषात् ॥१८॥ स्थानाच्च पूर्वस्य ॥१९॥
 श्वस्त्वेषां तत्र प्राक्श्रुतिगुणार्था ॥२०॥
 तेनोत्कृष्टस्य कालविधिरिति चेत् ॥२१॥
 नैकदेशत्वात् ॥२२॥ अर्थेनेति चेत् ॥२३॥
 न श्रुतिविप्रतिषेधात् ॥२४॥ स्थानात्तु पू-
 र्वस्य संस्कारस्य तदर्थत्वात् ॥२५॥ लिङ्ग-
 दर्शनाच्च ॥२६॥ अचोदना गुणार्थेन ॥२७॥
 दोहयोः कालभेदादसंयुक्तं श्रुतं स्यात् ॥२८॥
 प्रकरणाविभागाद्वा तत्संयुक्तस्य काल-
 शास्त्रम् ॥२९॥ तद्वत्सवनान्तरे ग्रहाम्ना-
 न् ॥३०॥ रशना च लिङ्गदर्शनात् ॥३१॥
 आराच्छिष्टमसंयुक्तमितरैः सन्निधानात् ॥
 ३२॥ संयुक्तं वा तदर्थत्वाच्चेष्टस्य तन्निमि-
 त्तत्वात् ॥३३॥ निर्देशादव्यवतिष्ठेत ॥३४॥
 अग्न्यङ्गमप्रकरणे तद्वत् ॥३५॥ नैमित्तिकम-
 तुल्यत्वादसमानविधानं स्यात् ॥३६॥ प्र-

तिनिधिश्च तद्वत् ॥३७॥ तद्वत्प्रयोजनैव
 स्वात् ॥३८॥ अशास्त्रलक्षणत्वाच्च ॥३९॥
 नियमार्था गुणश्रुतिः ॥४०॥ संस्थास्तु स
 मानविधानाः प्रकरणाविशेषात् ॥४१॥ च
 पदेशश्च तुल्यवत् ॥४२॥ विकारास्तु क
 मसंयोगे नित्यस्य समत्वात् ॥४३॥ आ
 धा द्विरुक्तत्वात् प्रकृतेर्भविष्यन्तीति ॥४४॥
 वचनात्तु समुच्चयः ॥४५॥ प्रतिषेधाच्च
 पूर्वलिङ्गानाम् ॥४६॥ गुणविशेषादेकस्य
 व्यपदेशः ॥४७॥ इति जैमिनीये तृतीयस्य
 अध्यायस्य षष्ठः पादः । प्रकरणविशेषादसंयु
 क्तं प्रधानस्य ॥१॥ सर्वेषां वा शेषत्वस्यात
 द्प्रयुक्तत्वात् ॥२॥ आरादपीति चेत् ॥३॥
 तद्वाक्यं हि तदर्थत्वात् ॥४॥ लिङ्ग
 शब्ताच्च ॥५॥ फलययोगात्तु स्वामि
 क्तं प्रधानस्य ॥६॥ चिकीर्षया च संयोगात्
 ॥७॥ तथाभिधानेन ॥८॥ तदुक्तं तु प
 लश्रुतिस्तस्मात्स वचिकीर्षा स्यात् ॥९॥

गुणाभिधानात् सर्वार्थमभिधानम् ॥१०॥

दीक्षादक्षिणंस्तु वचनात् प्रधानस्य ॥११॥

निवृत्तिदर्शनाच्च ॥१२॥ तथा यूपस्य

वेदिः ॥१३॥ देशमात्रं वाऽशिष्येणैकवाक्य-

त्वात् ॥१४॥ सामिधेनीस्नदन्वाहुरिति

हविर्द्वानयोर्वचनात् सामिधेनीनाम् ॥१५॥

देमात्रं वा प्रत्यक्षं ह्यथकर्म सोमस्य ॥१६॥

समाख्यानं च तद्वत् ॥१७॥ शास्त्रफलं प्र-

योक्तिरि तल्लक्षणत्वात् तस्मात् स्वयं प्र-

योगे स्यात् ॥१८॥ उत्सर्गे तु प्रधानत्वात्

शेषकारी प्रधानस्य, तस्मात् अन्यः स्वयं

वा स्यात् ॥१९॥ अन्यो वा स्यात् परिक्र-

याम्नानाद्विप्रनिषेधात्प्रत्य गात्मनि ॥२०॥

तत्रार्थात्कलं परिमाणं स्यादनियमोऽविशे-

षात् ॥२१॥ अपि वा श्रुतिभेदात् प्रति-

नामधेयं स्युः ॥२२॥ एकस्य कर्मभेदादि

ति चेत् ॥२३॥ नोत्पत्तौ हि ॥२४॥ चमसा-

ध्वयंवश्व तैर्व्यपदेशात् ॥२५॥ उत्पत्तौ तु

बहुश्रुतेः ॥२६॥ दशत्वं लिङ्गदर्शनात् ॥२७॥
 शमिता च शब्दभेदात् ॥२८॥ प्रकरणाद्वो-
 त्पत्त्यसंयोगात् ॥२९॥ उपगाश्च लिङ्गद-
 र्शनात् ॥३०॥ विक्रयी त्वन्यः कर्मणोऽचो-
 दितत्वात् ॥३१॥ कर्मकार्यात् सर्वेषां
 ऋत्विक्त्वमविशेषात् ॥३२॥ न वा परिस-
 ङ्ख्यानात् ॥३३॥ पक्षेणेति चेत् ॥३४॥
 न सर्वेषामनधिकारः ॥३५॥ नियमस्तु द-
 क्षिणाभिः श्रुतिसंयोगात् ॥३६॥ उक्ता च
 यजमानत्वं तेषां दीक्षाविधानात् ॥३७॥
 स्वामिसप्तदशाः कर्मसामान्यात् ॥३८॥ ते
 सर्व्वार्थाः प्रयुक्तत्वादग्नयश्च स्वकालत्वात्
 ॥३९॥ तत्संयोगात्कर्मणो व्यवस्था स्यात्
 संयोगस्यार्थवत्त्वात् ॥४०॥ तस्योपदेश-
 समाख्यानेन निर्द्देशः ॥४१॥ तद्वच्च लि-
 ङ्गदर्शनम् ॥४२॥ प्रैषानुवचनं मैत्रावरु-
 णस्योपदेशात् ॥४३॥ पुरोऽनुवाक्याधिका-
 रो वा प्रैषसन्निधानात् ॥४४॥ प्रातरनुवा-

के च होतुदर्शनात् ॥४५॥ चमसांश्चमसा-
 ध्वर्यवः समाख्यानात् ॥४६॥ अध्वर्युर्वा
 तन्यायत्वात् ॥४७॥ चमसे चान्यदर्शनात्
 ॥४८॥ अशक्तौ ते प्रतीयेरन् ॥४९॥ वेदीप-
 देशात्पूर्ववद्वेदान्यत्वे यथोपदेशं स्युः ॥५०॥
 तद्ग्रहणाद्वास्वधर्मः स्यादधिकारसामर्थ्या-
 त् सहाङ्गैरवयक्तः शेषे ॥५१॥ इति जैमिनीये
 तृतीये अध्याये अष्टमः पादः । स्वामिकर्म प-
 रिक्लृप्तः कर्मणस्तदर्थत्वात् ॥१॥ वचनादितरे-
 षां स्यात् ॥२॥ संस्कारास्तु पुरुषसामर्थ्ये प-
 थावेदं कर्मवद्व्यवतिष्ठेरन् ॥३॥ याजमाना-
 स्तु तत्प्रधानत्वात्कर्मवत् ॥४॥ व्यपदे-
 शाच्च ॥५॥ गुणत्वे तस्य निर्देशः ॥६॥
 चोदनां प्रति भावाच्च ॥७॥ अतुल्यत्वा-
 दसमानविधानाः स्युः ॥८॥ तपश्च फल-
 सिद्धित्वाद्भोक्तवत् ॥९॥ वाक्यशेषश्च त-
 द्वत् ॥१०॥ वचनादि तरेषां स्यात् ॥११॥
 गुणत्वाच्च वेदेन न व्यवस्था स्यात् ॥१२॥

शास्त्रस्यानतिशङ्क्यत्वान्न च द्रव्यं विकी-
 र्यते तेनार्थेनाभिसम्बन्धात् क्रियायां पु-
 रुषश्रुतिः ॥६॥ अविशेषात्तु शास्त्रस्य य-
 थाश्रुतिफलानि स्युः ॥७॥ अपि वा का-
 रणाग्रहणे तदर्थमर्थस्यानभिसम्बन्धात् ॥८॥
 तथा च लोकभूतेषु ॥९॥ द्रव्याणि त्ववि-
 शेपेणानर्थक्यातत्प्रदीयेरन् ॥१०॥ स्वेनत्व-
 र्थेन सम्बन्धो द्रव्याणां पृथगर्थत्वान्,
 तस्मात् यथाश्रुति स्युः ॥११॥ चोदन्ते चा-
 र्थकर्मसु ॥१२॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥१३॥ तत्रै-
 कत्वमयज्ञाङ्गमर्थस्य गुणभूतत्वात् ॥१४॥
 एकश्रुतित्वाच्च ॥१५॥ प्रतीयते इति चेत्
 ॥१६॥ नाशब्दं तत्प्रमाणत्वात् पूर्ववत्
 ॥१७॥ शब्दवत्तूपलभ्यते तदोगमे हि तत्
 दृश्यते तस्य ज्ञानं यथान्येषाम् ॥१८॥ तद्वच्च
 लिङ्गदर्शनम् ॥१९॥ तथा च लिङ्गम् ॥२०॥
 आश्रयिष्वविशेषेण भावोऽर्थः प्रतीयेत ॥२१॥
 चोदनायान्त्वनास्मभो विभक्तत्वाच्चान्येन

विधीयते ॥१९॥ स्याद्वाद्रव्यचिकीर्षार्थाभावो-
 र्थे च गुणभूतताऽऽश्रयाद्गुणीभावः ॥२०॥
 अर्थे समवैषम्यतो द्रव्यकर्मणाम् ॥२१॥ ए-
 एकनिष्पत्तेः सर्वं समं स्यात् ॥२२॥ संसर्ग-
 रसनिष्पत्तेरामिक्षा वा प्रधानं स्यात् ॥२३॥
 मुख्यशब्दोभिसंस्तवाच्च ॥२४॥ पदकर्मप्र-
 योजकं नयनस्य परार्थत्वात् ॥२५॥ अर्था-
 भिधानकर्म च भविष्यता संयोगस्य तन्नि-
 मित्तत्वात्तदर्थो हि विधीयते ॥२६॥ पशाव-
 नालम्भाह्लोहितशकृत्तोरकर्मत्वम् ॥२७॥ एक-
 देशद्रव्यश्वोत्पत्तौ विद्यमानसंयोगात् ॥२८॥
 निर्देशात्तस्याप्यत्तरस्यान्यदर्थदिति चेत् ॥२९॥
 न शेषसन्निधानात् ॥३०॥ कर्मकार्यात् ॥३१॥
 लिङ्गदर्शनाच्च ॥३२॥ अभिधारणे विप्रक-
 र्षादनुयाजवत्पात्रभेदः स्यात् ॥३३॥ न वापा-
 त्रत्वाद्पात्रत्वेनैकदेशत्वात् ॥३४॥ हेतु-
 त्वाच्च सहप्रयोगस्य ॥३५॥ अभावदर्श-
 नाच्च ॥३६॥ सति सव्यवचनम् ॥३७॥ न

तस्येति चेत् ॥३८॥ स्यात्तस्य मुख्यत्वात्
 ॥३९॥ समानयनन्तु मुख्यं स्यात् लिङ्गद-
 र्शनात् ॥४०॥ वचने हि हेत्वसामर्थ्ये ॥४१॥
 तत्रोत्पत्तिरविभक्ता स्यात् ॥४२॥ तत्र
 जौहवमनुयाजप्रतिषेधार्थम् ॥४३॥ औप-
 श्रुतं तथेति चेत् ॥४४॥ स्यात् जुहुप्रति-
 षेधान्नित्यानुयादः ॥४५॥ तदष्टसंख्यं श्रव-
 णात् ॥४६॥ अनुग्रहाच्च जौहवस्य ॥४७॥
 द्वयोस्तु हेतुसामर्थ्यं श्रवणं च समानयने
 ॥४८॥ चतुर्थे अध्याये द्वितीयः पादः स्वरु-
 स्त्वेनेकनिष्पत्तिः स्वकर्मशब्दत्वात् ॥१॥
 जात्यन्तराच्च शङ्कते ॥२॥ तदेकदेशो वा
 स्वरुत्वस्य तन्निमित्तत्वात् ॥३॥ शकल-
 श्रुतेश्च ॥४॥ प्रतिन्यूपं च दर्शनात् ॥५॥
 आदाने करोतिशब्दः ॥६॥ स्वरुस्त्वेनेक-
 निष्पत्तिः स्वकर्मशब्दत्वात् ॥१॥ जात्य-
 न्तराच्च शङ्कते ॥२॥ तदेकदेशो वा स्वरु-
 त्वस्य तन्निमित्तत्वात् ॥३॥ शकलश्रुतेश्च

॥४॥ प्रति, यूपं च दर्शनात् ॥५॥ आदाने
 करोतिशब्दः ॥६॥ शाखायां तत्प्रधानत्वा-
 त् ॥७॥ शाखायां तत्प्रधात्वादुपवेषेण
 विभागः स्याद्वैषम्यं तत् ॥८॥ श्रुत्यपा-
 याच्च ॥९॥ हरणे तु जुहीतिर्योगसामान्या-
 त् द्रव्याणां चार्थशेषत्वात् ॥ १० ॥ प्र-
 तिपत्तिर्वा शब्दस्य तत्प्रधानत्वात् ॥११॥
 अर्थेऽपीति चेत् ॥१२॥ न, तस्यानधिका-
 रादर्थस्य च कृतत्वात् ॥१३॥ उत्पत्त्यसं-
 योगात् पूर्णितानामाज्यवद्विभागः स्यात्
 ॥१४॥ संयवनार्थानां वा प्रतिपत्तिरितरा-
 सां तत्प्रधानत्वात् ॥१५॥ प्रासनवन्मैत्रा-
 वरुणाय दण्डप्रदानं कृतार्थत्वात् ॥१६॥
 अर्थकर्म वा कर्तृसंयोगात् स्वगवत् ॥१७॥
 कर्मयुक्ते च दर्शनात् ॥१८॥ उत्पत्तौ येन
 संयुक्तं तदर्थं तत् श्रुतिहेतुत्वात्तस्यार्थान्ति-
 रगमने शेषत्वात् प्रतिपत्तिः स्यात् ॥१९॥
 सौमिके च कृतार्थत्वात् ॥२०॥ अर्थकर्म

वाभिधानसंयोगात् ॥२१॥ प्रतिपत्तिर्वा त-
 न्यायत्वाद्देशार्थावभृथश्रुतिः ॥२२॥ कर्तृदे-
 शकालानामचोदनं प्रयोगे नित्यसमवाया-
 त् ॥२३॥ नियमार्था वा श्रुतिः ॥२४॥ तथा-
 द्रव्येषु गुणश्रुतिरुत्पत्तिसंयोगात् ॥२५॥
 संस्कारे च तत्प्रधानत्वात् ॥२६॥ यजति-
 चोदना द्रव्यदेवताक्रियं समुदाये कृतार्थ-
 त्वात् ॥२७॥ तदुक्ते श्रवणाज्जुहोतिरासे-
 चनाधिकः स्यात् ॥२८॥ विधेः कर्मापत्रगि-
 त्वादर्थान्तरे विधिप्रदेशः स्यात् ॥२९॥ अ-
 पि वोत्पत्तिसंयोगादर्थसम्बन्धोऽविशिष्टा-
 नां प्रयोगैकत्वहेतुः स्यात् ॥३०॥ इति श्री-
 शबरस्वामिनः कृतौ मीमांसोभाष्ये चतुर्थ-
 स्याध्यायस्य द्वितीयः पादः । द्रव्यसंस्कार-
 कर्मसु परार्थत्वात् फलश्रुतिरर्थवादः स्या-
 त् ॥१॥ उत्पत्तेश्चातत्प्रधानत्वात् ॥२॥ फल-
 न्तु तत्प्रधानायाम् ॥३॥ नैमित्तिके विकार-
 त्वात् क्रतुप्रधानमन्यत् स्यात् ॥४॥ एकस्य

तूभयत्वे संयोगपृथक्त्वम् ॥५॥ शेषः इति
 चेत् ॥६॥ नार्थपृथक्त्वात् ॥७॥ द्रव्याणान्तुः
 क्रियार्थानां संस्कारः क्रतुधर्मः स्यात् ॥८॥
 चोदनायां फलाश्रुतेः कर्ममात्रं विधीयेत्
 नह्यशब्दं प्रतीयते ॥९०॥ अपि वाऽस्मान्-
 सामर्थ्याच्चोदनार्थेन गम्येतार्थानां ह्यर्थव-
 त्त्वेन वचनानि प्रतीयन्तेऽर्थतो ह्यसमर्था-
 नामानन्तर्याऽप्यसम्बन्धः तस्माच्छ्रुत्येकदे-
 शः सः ॥९१॥ वाक्यार्थश्च गुणार्थवत् ॥९२॥
 तत्सर्वार्थमनादेशात् ॥९३॥ एकं वा चो-
 दनैकत्वात् ॥९४॥ सस्वर्गः स्यात्, सर्वा-
 न् प्रत्यविशिष्टत्वात् ॥९५॥ प्रत्ययाच्च ॥९६॥
 क्रतौ फलार्थवादमङ्गवत्काष्ठाजिनिः ॥९७॥
 फलमात्रेयो निर्देशादश्रुतौ ह्यनुमानं स्या-
 त् ॥९८॥ अङ्गेषु स्तुतिः परार्थत्वात् ॥९९॥
 काम्ये कर्मणि नित्यः स्वर्गी यथा यज्ञाङ्गे
 क्रत्वर्थः ॥१०॥ वीते च कारणे नियमात्
 ॥११॥ कामो वा तत्संयोगेन चोदयते ॥१२॥

अङ्गं गुणत्वात् ॥२३॥ बीते च नियमस्त-
 दर्थम् ॥२४॥ साव्वकाम्यमङ्गकामैः प्रकर-
 णात् ॥२५॥ फलोपदेशो वा प्रधानशब्दसं-
 प्रयोगात् ॥२६॥ तत्र सर्वेऽविशेषात् ॥२७॥
 योगसिद्धिर्वार्थस्योत्पत्त्यसंयोगित्वात् ॥२८॥
 तत्र सर्वेऽविशेषात् ॥२७॥ योगसिद्धिर्वा-
 र्थस्योत्पत्त्यसंयोगित्वात् ॥२८॥ समवाये
 चोदनासंयोगस्यार्थवत्त्वात् ॥२९॥ काल-
 शुतौ काल इति चेत् ॥३०॥ नासमवाया-
 त्प्रयोजनेन स्यात् ॥३१॥ उभयार्थमिति
 चेत् ॥३२॥ न शब्दैकत्वात् ॥३३॥ प्रकर-
 णादिति चेत् ॥३४॥ नोत्पत्तिसंयोगात् ॥
 ३५॥ अनुत्पत्तौ तु कालः स्यात्प्रयोजनेन
 सम्बन्धात् ॥३६॥ उत्पत्तिकालविषये कालः
 स्याद्वाक्यस्य तत्प्रधानत्वात् ॥३७॥ फल-
 संयोगस्त्वचोदिते न स्यादशेषभूतत्वात् ॥३८॥
 अङ्गानान्तूपघातसंयोगो निमित्तार्थः ॥३९॥
 (अङ्गानान्तूपघातसंयोगो निमित्तार्थः) ॥३९॥

प्रधानेनाभिसंयोगादङ्गानां मुख्यकालत्वम्
 ॥४०॥ अपवृत्ते तु चोदना तत्सामान्यात्
 स्वकाले स्यात् ॥४१॥ चतुर्थस्याध्यायस्य-
 तृतीयः पादः । प्रकरणशब्दसामान्याच्चो-
 दनानामनङ्गत्वम् ॥१॥ अपि वाङ्मनिष्ठ्याः
 स्युस्ततो विशिष्टत्वात् ॥२॥ मध्यस्थं य-
 स्य तन्मध्ये ॥३॥ सर्वासां वा समत्वासच्चो-
 दनातः स्यान्नहि तस्य प्रकरणं देशार्थमु-
 च्यते मध्ये ॥४॥ प्रकरणाविभागे च विप्र-
 तिषिद्धं ह्युभयम् ॥५॥ अपि वा कालमात्रं
 स्याददर्शनाद्विशेषस्य ॥६॥ फलवद्बोक्तहेतु-
 त्वादितरस्य प्रधानं स्यात् ॥७॥ दधिग्रही
 नैमित्तिकः श्रुतिसंयोगात् ॥८॥ नित्यश्च
 ज्येष्ठशब्दात् ॥९॥ सार्वरूप्याच्च ॥१०॥
 नित्यो वा स्यादर्थवादस्तयोः कर्मण्यस-
 म्यन्धाद्भित्वाच्चान्तरायस्य ॥११॥ वैश्वा-
 नरश्च नित्यः स्यान्नित्यैः समानसङ्ख्यात्वात्
 ॥१२॥ पक्षे वोत्पन्नसंयोगात् ॥१३॥ षट्चि-

त्वात् स्वेन त्वर्थेन सम्बन्धः, तस्मात्स्वश-
 ब्दमुच्यत ॥६॥ तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥७॥
 प्रवृत्त्या तुल्यकालानां गुणानां तदुपक्रमात्
 ॥८॥ सर्व्वमिति चेत् ॥९॥ नाकृतत्वात् ॥१०॥
 क्रत्वन्तरवदिति चेत् ॥११॥ नासमवायात्
 ॥१२॥ स्थानाच्चोत्पत्तिसंयोगात् ॥१३॥ मु-
 ख्यक्रमेण वाङ्मानां तदर्थत्वात् ॥१४॥ प्रकृ-
 तौ तु स्वशब्दत्वात् यथाक्रमं प्रतीयेत ॥१५॥
 मन्त्रतस्तु विरोधे स्यात् प्रयोगरूपसाम-
 थ्यात् तस्मात् उत्पत्तिदेशः सः ॥१६॥ तद्व-
 चनाद्विकृतौ यथा प्रधानं स्यात् ॥१७॥ वि-
 प्रतिपत्तौ वा प्रकृत्यन्वयाद्यथोपकृति ॥१८॥
 विकृतिः प्रकृतिधर्मत्वात्तत्कालाः स्याद्व-
 याशिष्टम् ॥१९॥ अपि वा क्रमकालसंयुक्ता
 सद्यः क्रियेत तत्र विधेरनुमानात् प्रकृति-
 धर्मलोपः स्यात् ॥२०॥ कालोत्कर्ष इति
 चेत् ॥२१॥ न तत्सम्बन्धात् ॥२२॥ अङ्गा-
 नां मुख्यकालत्वाद्य थोक्तमुत्कर्षे स्यात्

॥२३॥ तदादि वाभिसम्बन्धात्तदन्तमपक-
 र्षे स्यात् ॥२४॥ प्रवृत्त्या कृतक्रांतानाम् ॥२५॥
 शब्दविप्रतिषेधाच्च ॥२६॥ असंयोगात्तु वै-
 कृतं तदेव प्रतिकृष्येत ॥२७॥ असङ्गिकं च
 नोत्कर्षेदसंयोगात् ॥२८॥ तथाऽपूर्वम् ॥२९॥
 सान्तपनीया तूत्कर्षेदग्निहोत्रं सवनवद्वैगु-
 ण्यात् ॥३०॥ अव्यवायाच्च ॥३१॥ अस-
 म्बन्धात्तु नोत्कर्षेत् ॥३२॥ प्रापणाच्च नि-
 मित्तरस्य ॥३३॥ सम्बन्धात् सवनोत्कर्षः ॥३४॥
 षोडशी चोक्तयसंयोगात् ॥३५॥ अथ प-
 ञ्चमे अध्याये द्वितीयः पादः । सन्निपाते
 प्रधानानामेकैकस्य गुणानां सर्वकर्म स्या-
 त् ॥१॥ सर्वेषां वैकजातीयं कृतानुपूर्वत्वा-
 त् ॥२॥ कारणादभ्यावृत्तिः ॥३॥ मुष्टिकपा-
 लाचदोनाञ्जनाभ्यञ्जनवपनपावनेषुचैकेन ॥४॥
 सर्वाणि त्वेककार्यत्वादिषां तद्गुणत्वात् ॥५॥
 संयुक्ते तु प्रकृमात्तदङ्गं स्यादितरस्य तद-
 प्यत्वात् ॥६॥ वचनात्तु परिध्याणान्तमञ्ज-

नादि स्यात् ॥७॥ कारणाद्वानवसर्गः स्या-
 त् यथा पात्रवृद्धिः ॥८॥ न वा शब्दकृत-
 त्वान्नप्रायमात्रमितरदर्थात्पात्रविवृद्धिः ॥९॥
 पशुगणे तस्य तस्यापवर्जयेत्पश्वेकत्वात्
 ॥१०॥ दैवतैर्वैककर्म्यात् ॥११॥ मन्त्रस्य चा-
 र्थवत्त्वात् ॥१२॥ नानाबीजेष्वेकमुलूखलं
 विभवात् ॥१३॥ विवृद्धिर्वा नियमानुपूर्व-
 स्य तदर्थत्वात् ॥१४॥ एकं वा तण्डुल-
 भावाद् न तेस्तदर्थत्वात् ॥१५॥ विकारे त्व-
 नुयाजानां पात्रभेदोऽर्थभेदात् स्यात् ॥१६॥
 प्रकृतेः पूर्वोक्तत्वाद् पूर्वमन्ते स्यान्न ह्यवो-
 दितस्य शेषान्नानम् ॥१७॥ मुख्यानन्तर्य-
 मात्रे यस्तेन तुल्यश्रुतित्वादशब्दत्वात् प्रा-
 कृतानाम् व्यव्रायः स्यात् ॥१८॥ अन्ते तु
 वादरायणस्तेषां प्रधानशब्दत्वात् ॥१९॥
 तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥२०॥ कृतदेशात्तु पू-
 र्वेषां सं देशः स्यात्तेन प्रत्यक्षसंयोगात् न्या-
 यमात्रमितरत् ॥२१॥ प्रकृताच्च पुरस्ता-

द्यत ॥२२॥ सन्निपाश्रेत् यथोक्तमन्ते स्या-
 त् ॥२३॥ अथ पञ्चमे अध्याये तृतीयः पादः
 विवृद्धिः कर्मभेदात्पृषदाज्यवत्तस्य तस्यो-
 पदिश्येत ॥१॥ अपि वा सर्वसङ्ख्यात्वाद्वि-
 कारः प्रतीयेत ॥२॥ स्वस्थानात्तु विवृद्धे-
 रन् कृतानुपूर्व्यत्वात् ॥३॥ समिध्यमान-
 वतीं समिदुवतीं चान्तरेण धाययाः स्यु-
 र्दावापृथिव्यारन्तराले समर्हणात् ॥४॥ त-
 च्छब्दो वा ॥५॥ उष्णिक्कुभोरन्ते दर्श-
 नात् ॥६॥ स्तोमविवृद्धो वहिष्पवसाने
 पुरस्तात्पपर्यासादागन्तवः स्युस्तथाहि
 दृष्टं द्वादशाहे ॥७॥ पर्यास इति चान्ता-
 ख्या ॥८॥ अन्ते वा तदुक्तम् ॥९॥ वच-
 नात्तु द्वादशाहे ॥१०॥ अतद्विकारश्च ॥११॥
 तद्विकारेऽप्यपूर्वत्वात् ॥१२॥ अन्ते तूत्तर-
 योर्हध्यात् ॥१३॥ अपि वा गायत्री-वृहत्य-
 नुष्टुप्सु वचनात् ॥१४॥ ग्रहेष्टकमौपानु-
 वाक्यं सवनचितिशेषः स्यात् ॥१५॥ क्रत्व-

मिशेषो वा चोदितत्वादचोदनानुपूर्वस्य
 ॥१६॥ अन्ते स्युरव्यवायात् ॥१७॥ लिङ्गद-
 र्शनाच्च ॥१८॥ मध्यमायान्तु वचनात् त्रि-
 ह्यणवत्यः ॥१९॥ प्राग्लोकम्पूणायास्तस्याः
 सम्पूरणार्थत्वात् ॥२०॥ संस्कृते कर्म सं-
 स्काराणान्तदर्थत्वात् ॥२१॥ अनन्तरं व्रतं
 तदभूतत्वात् ॥२२॥ पूर्वं च लिङ्गदर्शनात्
 ॥२३॥ अर्थवादो वा अर्थस्य विद्यमानत्वा-
 त् ॥२४॥ न्यायविप्रतिषेधाच्च ॥२५॥ सञ्चिते
 त्वग्निचिदुक्तं प्रापणान्निमित्तस्य ॥२६॥
 क्रत्वन्ते वा प्रयोगवचनोभावात् ॥२७॥ अ-
 ग्नेः कर्मत्वनिर्देशात् ॥२८॥ परेणावेदनादौ-
 क्षितः स्यात्सर्वेर्दीक्षाभिसम्बन्धात् ॥२९॥
 इष्ट्यन्ते वा तदतर्था ह्यविशेषार्थसम्बन्धात्
 ॥३०॥ समाख्यानं च तद्वत् ॥३१॥ अङ्गवत्
 क्रतूनामानुपूर्वम् ॥३२॥ न वासम्बन्धात्
 ॥३३॥ काम्यत्वाच्च ॥३४॥ अनर्थक्यान्नेति
 चेत् ॥३५॥ स्याद्विद्यार्थत्वाद्यया प्ररेषु स-

र्वस्वारात् ॥३६॥ य एतेनेत्यग्निष्टोमः प्र-
 करणात् ॥३७॥ लिङ्गाच्च ॥३८॥ अथान्येने-
 ति संस्थानाम् सन्निधानात् ॥३९॥ तत्प्रकृ-
 त्तेर्वापत्तिविहारौ हि न तुल्ये षूपद्येते ॥४०॥
 प्रशंसा वा विहरणाभावात् ॥४१॥ विधिप्र-
 त्ययाद्वा नह्यकस्मात्प्रशंसा स्यात् ॥४२॥
 एकस्तोमे वा क्रतुसंयोगात् ॥४३॥ सर्वेषां
 वा चोदनाविशेषात् प्रशंसा स्तोमानाम् ४४
 क्रमको योऽर्थशब्दाभ्यां श्रुतिविशेषादर्थ-
 परत्वाच्च ॥४५॥ अवदानाभिघोरणासादने-
 श्वानुपूर्व्यं प्रवक्तव्यं स्यात् ॥४६॥ यथाप्रदानं
 वा तदर्थत्वात् ॥४७॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥४८॥ व-
 चनादिष्टिपूर्वत्वम् ॥४९॥ सोमश्चैकषाम-
 ग्न्याधेयस्य तु नक्षत्रातिक्रमवचनात् तद-
 क्तेनानर्थकं हि स्यात् ॥५०॥ तदर्थवचनाच्च
 नाविशेषात्तदर्थत्वम् ॥५१॥ अयक्ष्यमाणस्य
 च पवमानहविषां कालनिर्देशात् आनन्त-
 यर्गादिशङ्का स्यात् ॥५२॥ इष्टिरयक्ष्यमाणस्य,

तदर्थं सोमपूर्वत्वम् ॥९॥ उत्कर्षात् ब्रा-
 ह्मणस्य सोमः स्यात् ॥१०॥ पौर्णमासी वा
 श्रुतिसंयोगात् ॥११॥ सर्वस्य वैककर्म्यात्
 ॥१२॥ स्याद्वा विधिस्तदर्थेन ॥१३॥ प्रकर-
 णोत्तु कालः स्यात् ॥१४॥ स्वकाले स्याद-
 विप्रतिषेधात् ॥१५॥ अपनयो बाधानस्य
 सर्वकालत्वात् ॥१६॥ पौर्णमास्यूर्ध्वं सोमात्
 ब्राह्मणस्य वचनात् ॥१६॥ एवं शब्दसा-
 मर्थ्यात् प्राक्कृतस्त्रविधानात् ॥१८॥ पुरो-
 ऽङ्गशस्त्वनिर्देशे तदुक्ते देवताभावात् ॥१९॥
 आज्यमपीति चेत् ॥२०॥ न मिश्रदेवतत्वा
 दैन्द्राग्नवत् ॥२१॥ विकृतेः प्रकृतिकालत्वा-
 त्सद्वत्कालोत्तरा विकृतिः तयोः प्रत्यक्ष-
 शिष्टत्वात् ॥२२॥ द्वैयहकाल्ये तु यथान्य
 यम् ॥२३॥ वचनाद्वैककाल्यं स्यात् ॥२४॥
 सान्नाय्याग्निषोमीयविकारा ऊर्ध्वं सोमात्
 प्रकृतिवत् ॥२५॥ तथा सोमविकारा दर्शपू-
 र्णमोसाभ्याम् ॥२६॥ अथ षष्ठे अध्याये प्र-

थमः पादः । द्रव्याणां कर्मसंयोगे गुण
 त्वेनाभिसम्बन्धः ॥१॥ असाधकं तु ताद-
 र्थात् ॥२॥ प्रत्यर्थं चाभिसंयोगात् कर्म
 तो ह्यभिसम्बन्धः तस्मात् कर्मोपदेशः स्या
 त् ॥३॥ फलार्थत्वात् कर्मणः शास्त्रं स-
 र्वोधिकारं स्यात् ॥४॥ कर्तुर्वा श्रुतिसंयो-
 गाद्विधिः कात्स्न्येन गम्यते ॥५॥ लिङ्गवि-
 शेषनिर्द्देशात् पुंयुक्तमैतिशायनः ॥६॥ त-
 दुक्तित्वाच्च दोषश्रुतिरविज्ञाते ॥७॥ जातिं
 तुवादरायणोऽविशेषात्, तस्मात् स्त्रयपि
 प्रतीयेत जात्यर्थस्याविशिष्टत्वात् ॥८॥
 चोदितत्वात् यथाश्रुति ॥९॥ द्रव्यवत्त्वात्तु-
 पुंसां स्यात्, द्रव्यसंयुक्तं, क्रयविक्रयाभ्या-
 म् अद्रव्यत्वं स्त्रीणां द्रव्यैः समानयोगि-
 त्वात् ॥१०॥ तथा च अन्यार्थदर्शनम् ॥११॥
 तदार्थात्कर्मतादर्थ्यम् ॥१२॥ फलोत्साहा-
 विशेषात् ॥१३॥ अर्थेन च समवेतत्वात् ॥१४॥
 क्रयस्य धर्तृमात्रत्वत् ॥१५॥ स्वत्तामपि द-

शयति ॥१६॥ स्वतोस्तु वचनादैककर्म्यं
 स्यात् ॥१७॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥१८॥ क्रीतत्वा
 तु भक्त्या स्वामित्वमुच्यते ॥१९॥ फलार्थि
 त्वात् स्वामित्वेनाभिसम्बन्धः ॥२०॥ फल-
 वत्तां च दर्शयति ॥२१॥ द्वाधानं च द्वि-
 जवत् ॥२२॥ गुणस्य तु विधानत्वात् पत्रया
 द्वितीयशब्दः स्यात् ॥२३॥ तस्या यावेदुक्त-
 माशीर्ब्रह्मचर्यमनुत्यत्वात् ॥२४॥ चातुर्व-
 र्यमविशेषात् ॥२५॥ निर्देशाद्वा त्रयाणां
 स्यादग्न्याधेये ह्यसम्बन्धः क्रतुषुब्राह्मण
 श्रुतिरित्यात्रेयः ॥२६॥ निमित्तार्थेन वाद-
 रिः तस्मात् सर्वाधिकार स्यात् ॥२७॥ अ-
 पि यान्यार्थदर्शनात् यथाश्रुति प्रतीयेत ॥२८॥
 निर्देशात् पक्षे स्यात् ॥२९॥ वैगुण्याच्चेति
 चेत् ॥३०॥ न काम्यत्वात् ॥३१॥ संस्कारे
 च तत्प्रधानत्वात् ॥ ३२॥ अपि वा वेदनि
 र्देशादपमूद्राणां प्रतीयेत ॥३३॥ गुणार्थि-
 त्वाच्चेति चेत् ॥६४॥ सरुकारस्य तदर्थत्वाः

त् विद्यायां पुरुषश्रुतिः ॥३५॥ विद्वानिदं
 शान्तेति चेत् ॥३६॥ अवैद्यत्वादभावः कर्म
 णि स्यात् ॥३७॥ तच्चान्यार्थदर्शनम् ॥३८॥
 त्रयाणां द्रव्यसम्पन्नः कर्मणो द्रव्यसिद्धि-
 त्वात् ॥३९॥ अनित्यत्वात् नैवं स्यादर्थसिद्धि-
 द्रव्यसंयोगः ॥४०॥ अङ्गहीनश्च तदुर्मा ॥४१॥
 उत्पत्तौ नित्यसंयोगात् ॥४२॥ अत्रार्थसं-
 स्य हीनं स्यात् ॥४३॥ वचनाद्रथकारस्या-
 धानेऽस्य सर्वशेषत्वात् ॥४४॥ न्यायो वा
 कर्मसंयोगात् शूद्रस्य प्रतिषिद्धत्वात् ॥४५॥
 अकर्मत्वात् नैवं स्यात् ॥४६॥ आनर्थ-
 क्यं च संयोगात् ॥४७॥ गुणार्थेनेति चेत्
 ॥४८॥ उक्तमनिमित्तत्वम् ॥४९॥ सौधन्व-
 नास्तु हीनत्वात् मन्त्रवर्णातिप्रतीयेरन् ॥५०॥
 स्थापतिर्निषादः स्यात् शब्दसामर्थ्यात् ॥५१॥
 लिङ्गदर्शनाच्च ॥५२॥ अथ षष्ठे अध्याये द्वि-
 तीयः पादः पुरुषार्थैकसिद्धित्वात् तस्या त-
 स्य तस्याधिकारः स्यात् ॥१॥ अपि चो-

प्रवृत्तिः स्तात् तथाभूनापदेशात् ॥१॥ अ-
 पि वाऽप्येकदेशे स्यात् प्रधाने ह्यर्थनिर्वृ-
 त्तिर्गुणमात्रमितरत्तदर्थत्वात् ॥२॥ तदक-
 र्म्मणि च दोषस्तस्मात् ततो विशेषः स्यात्
 प्रधानेनाहिसम्बन्धात् ॥३॥ कर्म्मभिदं तु
 जैमिनिः प्रयोगवचनैकत्वात् सर्वेषामुपदेशः
 स्यादिति ॥४॥ अर्थस्य व्यपवर्गित्वादेक-
 स्यापि प्रयोगे स्यात् यथा क्रत्यन्तरेषु ५
 विध्यपराधे च दर्शनात् समाप्तेः ॥६॥
 प्रयश्चित्तविधानाच्च ॥७॥ काम्येषु चैवम-
 र्थित्वात् ॥८॥ असंयोगात् नैवं स्यात् वि-
 धेः शब्दप्रमाणत्वात् ॥९॥ अकर्मणि-
 चाप्रत्यवायात् ॥१०॥ क्रियाणामाश्रितत्वा-
 त् द्रव्यान्तरे विभागः स्यात् ॥११॥ अपि
 वाऽव्यतिरेकाद्रूपशब्दाविभागाच्च गोत्ववदे-
 क कर्म्यं स्यान्नामधेयं च सत्त्ववत् ॥१२॥
 श्रुतिप्रमाणत्वाच्छिष्टाभावे नागमोऽन्य-
 स्यात् शिष्टत्वात् ॥१३॥ क्वचिद्विधानाच्च ॥१४॥

आगमो वा चोदनायाविशेषात् ॥१५॥ नि-
 यमार्थः क्वचिद्विधिः ॥१६॥ तन्नित्यतश्चि-
 कीर्षा हि ॥१७॥ न देवताग्निशब्दक्रियम-
 न्यार्थसंयोगात् ॥१८॥ देवतायां च तदर्थत्वा-
 त् ॥१९॥ प्रतिषिद्ध चाविशेषेण हि तच्छ्रुतिः
 ॥२०॥ तथा स्वामिनः फलसमवायात् फ-
 लस्य कर्मयोगित्वात् ॥२१॥ बहूनां तु प्रवृ-
 त्तान्यमागमयेदवैगुण्यात् ॥२२॥ सः स्वामी
 स्यात् तत्संयोगात् ॥२३॥ कर्मकरो वा भू-
 तत्वात् ॥२४॥ तस्मिंश्च फलदर्शनात् ॥२५॥
 सतदुर्मा स्यात् कर्मसंयोगात् ॥२६॥ सामा-
 न्यं तच्चिकीर्षा हि ॥२७॥ निर्देशात्तु विकल्पे
 यत्प्रवृत्तम् ॥२८॥ अशब्दमिति चेत् ॥२९॥
 नानङ्गत्वात् ॥३०॥ वचनाच्चान्याय्यमभावे
 तत्सामान्येन प्रतिनिधिरभावादितरस्य ॥३१॥
 न प्रतिनिधौ समत्वात् ॥३२॥ स्यात् श्रु-
 तिलक्षणे नियतत्वात् ॥३३॥ न, तदाप्सा
 हि ॥३४॥ मुख्याधिगमे मुख्यमागमी हि त-

दभावात् ॥३५॥ प्रवृत्तेऽपीति चेत् ॥३६॥
 नानर्थकत्वात् ॥३७॥ द्रव्यसंस्कारविरोधे
 द्रव्यं तदर्थत्वात् ॥३८॥ अर्थद्रव्यविरोधे-
 ऽर्थो द्रव्याभावे तदुत्पत्तेर्द्रव्याणामर्थशेष-
 त्वात् ॥३९॥ विधिरप्येकदेशे स्यात् ॥४०॥
 अपि वाऽर्थस्य शक्यत्वात् एकदेशेन निर्व-
 र्त्तितार्थानामविभक्तत्वाद् गुणमात्रमितरत्त-
 दर्थत्वात् ॥४१॥ शेषत् द्वयवदाननाशे स्या-
 त्तदर्थत्वात् ॥४२॥ अपि वा शेषभाजां स्या-
 द्विशिष्टकारणत्वात् ॥४३॥ निर्देशाच्छेषभ-
 क्षोऽन्यैः प्रधानवत् ॥४४॥ सर्वैर्वा समवायात्
 स्यात् ॥४५॥ निर्देशस्य गुणार्थत्वम् ॥४६॥
 प्रधाने श्रुतिलक्षणम् ॥४७॥ अर्थवदिति चेत्
 ॥४८॥ न चोदनाविरोधात् ॥४९॥ अर्थसमवा-
 यात्प्रायश्चित्तमेकदेशेऽपि ॥५०॥ न त्वशेषे
 वैगुण्यात्तदर्थं हि ॥५१॥ स्याद्वा प्राप्तनिमि-
 त्तत्वादतदुर्मो नित्यसंयोगान्न हि तस्य गु-
 णार्थनानित्त्वात् ॥५२॥ गुणानाञ्च परार्थत्वा-

द्वचनात् व्यपाश्रयः स्यात् ॥१३॥ भेदार्थमि-
 ति चेत् ॥१४॥ शेषभूतत्वात् ॥१५॥ अनर्थ-
 कश्च सर्वनाशे स्यात् ॥१६॥ क्षामे तु सर्व-
 दाहे स्यादेकदेशस्यावर्जनीयत्वात् ॥१७॥
 दर्शनादौकदेशे स्यात् ॥१८॥ अन्येन वैत-
 च्छास्त्रादि कारणप्राप्तिः ॥१९॥ तद्विः
 शब्दान्नेति चेत् ॥२०॥ स्यादन्यायत्वादि-
 ज्यागामी हविःशब्दः तल्लिङ्ग संयोगात्
 ॥२१॥ यथाश्रुतीति चेत् ॥२२॥ न तल्लक्षण-
 त्वादुपपातो हि कारणम् ॥२३॥ होमाभि-
 ययभक्षणं च तद्वत् ॥२४॥ उभाभ्यां वा न हि
 तयोर्धर्मशास्त्रम् ॥२५॥ पुमराधेयमोदनव-
 त् ॥२६॥ द्रव्योत्पत्तेर्विभयोः स्यात् ॥२७॥
 पञ्चशरावरतु द्रव्यश्रुतेः प्रतिनिधिः स्यात्
 ॥२८॥ चोदना वा द्रव्यदेवताविधिरवाच्ये
 हि ॥२९॥ स प्रत्यामनेत् स्थानात् ॥३०॥ अ-
 द्विविधिवर्ति निमित्तसंयोगात् ॥३१॥ विश्वजि-
 त्प्रवृत्तेभावः कर्मणि स्यात् ॥३२॥ निष्क-

यवादाच्च ॥३३॥ वत्ससंयोगे व्रतचोदना
 स्यात् ॥३४॥ कालो वा उत्पन्नसंयोगात् यथो
 क्तस्य ॥३५॥ अर्थापरिमाणाच्च ॥३६॥ वत्स-
 स्तु श्रुतिसंयोगात्तदङ्गं स्यात् ॥३७॥ कालस्तु
 स्यादचोदना ॥३८॥ अनर्थकश्च कर्मसंयोगे
 ॥३९॥ अवचनाच्च स्वशब्दस्य ॥४०॥ काल-
 श्चे तत्तद्वयत्पक्षे तद्विद्गसंयोगात् ॥४१॥ का-
 लार्थत्वाद्बोभयोः प्रतीयेत ॥४२॥ प्रस्तरे
 शाखा श्रयणवत् ॥४३॥ कालविधिर्बोभयोः
 विद्यमानत्वात् ॥४४॥ अतत्संस्कारार्थत्वा-
 च्च ॥४५॥ तस्माच्च विप्रयोगे स्यात् ॥४६॥
 उपवेषश्च पक्षे स्यात् ॥४७॥ षष्ठे अध्याये
 पञ्चमः पादः । अभ्युदये कालापसधादि
 ज्याचोदनाः स्यात् यथा पञ्चशरावे ॥१॥
 अप्रनयो वा विद्यमानत्वात् ॥२॥ तद्रूप-
 त्वाच्च शब्दानाम् ॥३॥ आतञ्जनाभ्या-
 सस्य दर्शनात् ॥४॥ अपूर्वत्वाद्विधानं स्यात्
 ॥५॥ पयोदोषात्पञ्चशरावेऽदुष्टं हीतरत् ॥६॥

सान्नाय्येऽपि तथेति चेत् ॥७॥ न तस्यादु-
 ष्टत्वादविशिष्टं हि कारणम् ॥८॥ लक्षणार्थं
 शून्यश्रुतिः ॥९॥ उपांशुयाजैऽवचनात् यथाप्र-
 कृतिः ॥१०॥ अपनयो वा प्रवृत्तया यथेतरे-
 षाम् ॥११॥ अनिरूपे स्यात्तत्संयोगात् ॥१२॥
 प्रवृत्ते वा प्रापणान्निमित्तस्य ॥१३॥ लक्ष-
 णमात्रमितरत् ॥१४॥ तथा चान्यार्थदर्शन-
 म् ॥१५॥ अनिरूपेऽभ्युदिते प्राकृतीभ्यो
 निर्वपेदित्याश्मरथग्रन्थदुलभूतेष्वपनया-
 त् ॥१६॥ व्यूढुर्भागभ्यस्त्वाले खनस्तत्का-
 रित्वाद्देवतापनयस्य ॥१७॥ विनिरूपे न
 मृष्टीनामपनयस्तर्जुणत्वात् ॥१८॥ अप्राकृ-
 तेन हि संयोगः तत्स्थानीयत्वात् ॥१९॥
 अभावाच्चचेतरस्य स्यात् ॥२०॥ सान्नाय्यसंयो-
 गान्नासन्नयतः स्यात् ॥२१॥ औषधसंयो-
 गाद्वोभयोः ॥२२॥ वैगुण्यान्नैति चेत् ॥२३॥
 जातत्वं स्कारत्वात् ॥२४॥ साभ्युत्थाने वि-
 श्वजिह्वीते विभागसंयोगात् ॥२५॥ प्रवृत्ते

वा प्रापणान्निमित्तस्य ॥२६॥ आदेशार्थेतरा
 श्रुतिः ॥२७॥ दीक्षापरिमाणे यथाकाम्य
 विशेषात् ॥२८॥ द्वादशाहस्तु लिङ्गात् स्यात्
 ॥२९॥ पौर्णमास्यामनियमोऽविशेषात् ॥३०॥
 आनन्तर्यात् तु चैत्री स्यात् ॥३१॥ मार्गो वै
 काष्ठकाश्रुतेः ॥३२॥ अन्या अपीति चेत् ॥३३॥
 न भक्तित्वादेष्टा हि लोके ॥३४॥ दीक्षाप-
 राधे चानुग्रहात् ॥३५॥ उत्थाने चानुप्ररो-
 हात् ॥३६॥ अस्यां च सर्वलिङ्गानि ॥३७॥ दी-
 क्षाकालस्य शिष्टत्वादतिक्रमे नियतानाम
 नुत्कर्षः प्राप्सकालत्वात् ॥३८॥ उत्कर्षोवा
 दीक्षिततत्त्वादविशिष्टं हि कारणम् ॥३९॥
 तत्र प्रतिहोमो न विद्यते, यथा पूर्वेषाम्
 ॥४०॥ कालप्राधान्याच्च ॥४१॥ प्रतिषेधाच्चो-
 दुर्मवभृथादिष्टेः ॥४२॥ प्रतिहोमश्चेत् सा-
 यमग्निहोत्रप्रभृतीनि हूयेरन् ॥४३॥ प्रातस्तु
 षोडशिनि ॥४४॥ प्रायश्चित्तमधिकारे सर्वत्र
 दोषसामान्यात् ॥४५॥ प्रकरणे वा शब्दहेतु-

त्वात् ॥४६॥ अतद्विकारश्च ॥४७॥ व्यापन्न
 स्यात्सु गतौ यदमोऽयमार्याणां तत् प्रती
 येत् ॥४८॥ विभागश्रुतेः प्रायश्चित्तं यौग
 पद्ये न विद्यते ॥४९॥ स्याद्वा प्राप्तिनिमित्त
 त्वात्कालमात्रमेकम् ॥५०॥ तत्र विप्रतिषे
 धाद्विकल्पः स्यात् ॥५१॥ प्रयोगान्तरे वो-
 भयानुग्रहः स्यात् ॥५२॥ न चैकसंयोगात्
 ॥५३॥ पौर्वापर्ये पूर्वदौर्बल्यं प्रकृतिवत् ५४
 यद्गुणात्तां जघन्यः स्यात् पुनर्यज्ञे सर्ववे
 दसन्दद्यात् यथेतरस्मिन् ॥५५॥ अहर्गणे
 यस्मिन्नपच्छेदस्तदावर्त्ततकर्म पृथक्त्वात् ५६
 सन्निपातेऽवैगुण्यात् प्रकृतिवत्कुल्यकल्पा
 यजेरन् ॥५७॥ वचनाद्वा शिरोवत् स्यात् ॥५८॥
 न वाऽनारभ्य-वादत्वात् ॥५९॥ स्याद्वा यज्ञा-
 र्थत्वादौदुम्बरीवत् ॥६०॥ न, तत्प्रधानत्वात्
 ॥६१॥ औदुम्बर्याः परार्थत्वात्कपालवत् ॥६२॥
 अन्येनापीति चेत् ॥६३॥ नैकत्वात्तस्य चां-
 नधिकारात् शब्दस्य चाविभक्तत्वात् ॥६४॥

सन्निपातात्तु निमित्तविघातः स्याद्बृहद्रथ-
 न्तरवद्विभक्तशिष्टत्वात् वसिष्ठनिर्वर्त्ये ॥९॥
 अपि वा कृत्स्नसंयोगादविघातः प्रतीयेत
 स्वामित्वेनाभिसंबंधात् ॥ १० ॥ सास्त्रीः क
 र्मबृद्धैकदेशेन संयोगे गुणत्वेनाभि संबंधः
 तस्मात्तत्र विघातः स्यात् ॥११॥ वचनात्तु
 द्विसंयोगस्तस्मादेकस्य पाणित्वम् ॥१२॥ अ
 र्थाभावात् नैवं स्यात् ॥१३॥ अर्थानाञ्च वि-
 भक्तत्वात् न तच्छ्रुतेन संबंधः ॥१४॥ पाणेः
 प्रत्यंगभावादसंबंधः प्रतीयेत ॥१५॥ सत्रा-
 णि सर्ववर्णानामविशेषात् ॥१६॥ लिङ्गदर्श
 नाच्च ॥१७॥ ब्राह्मणानां वेतरयोरात्वि उच्चा
 भावात् ॥१८॥ वचनादिति चेत् ॥१९॥ न
 स्वामित्वं हि विधीयते ॥२०॥ गार्हपते वा
 स्यातामविप्रतिषेधात् ॥२१॥ न वा कल्प
 विरोधात् ॥२२॥ सामित्वादितरेषामहीने
 लिंगदर्शनम् ॥२३॥ वासिष्ठानाम् वा ब्रह्म
 त्वनियमात् ॥२४॥ सर्वेषां वा प्रतिप्रसवात्

॥२५॥ विश्वोमित्यस्य हौत्रनियमात् भृगुशु-
 नकवसिष्ठानाम् अनधिकारः ॥२६॥ विहा-
 रस्य प्रभुत्वादनग्नीनामपि स्यात् ॥२७॥
 सारस्वते च दर्शनात् ॥२८॥ प्रायश्चित्त वि-
 धानाच्च ॥२९॥ साग्नीनां वेष्टिपूर्वत्वात् ३०
 स्वार्थेन च प्रयुक्तत्वात् ॥३१॥ सन्निवापंच
 दर्शयति ॥३२॥ जुहादीनामप्रयुक्तत्वात्सं-
 देहे यथाकामो प्रतीयेत ॥३३॥ अपि वान्या-
 नि पात्राणि साधारणानि कुर्वीरन् विप्रति-
 षेधाच्छास्त्रकृतत्वात् ॥३४॥ प्रायश्चित्तमा-
 पदि स्यात् ॥३५॥ पुरुषकल्पेन वा विकृतौ
 कर्तृनियमः स्यादग्न्यस्य तद्गुणत्वादभावा-
 दितरान् प्रत्येकस्मिन्नधिकारः स्यात् ॥३६॥
 लिङ्गाच्चेज्याविशेषयत् ॥३७॥ न वा संयोग-
 पृथक्त्वादगुणस्येज्याप्रधानत्वादसंयुक्ता हि-
 चोदना ॥३८॥ इज्यायां तद्गुणत्वाद्विशेषे-
 ण नियम्येत ॥३९॥ षष्ठे अध्याये सप्तमः
 प्रादः । स्वदाने सर्वमविशेषात् ॥१॥ यस्य

स्यादिति लावुक्रायनः ॥३७॥ संवत्सरोवि-
 चालित्वात् ॥३८॥ सा प्रकृतिः स्यादधिका-
 रात् ॥३९॥ अहानि वाग्निसंख्यत्वात् ॥४०॥
 षष्ठे अध्याये अष्टमः पादः । इष्टिपूर्व-
 त्वादक्रतुशेषो होमः संस्कृतेष्वग्निषु स्या-
 दपूर्वोऽप्याधानस्य सर्वशेषत्वात् ॥१॥ इ-
 ष्टित्वेन तु संस्तवश्चतुर्होतृनसंस्कृतेषु द-
 शयति ॥२॥ उपदेशस्त्वपूर्वत्वात् ॥३॥ स-
 सर्वेषोमविशेषात् ॥४॥ अपि वा क्रत्वभावा-
 दनाहिताग्नेरशेषभूतनिर्द्देशः ॥५॥ जपो वा
 नग्निसंयोगात् ॥६॥ इष्टित्वेन तु संस्तुते
 होमः स्यादनाभ्याग्निसंयोगादितरेषाम-
 वाच्यत्वात् ॥७॥ उभयोः पितृयज्ञवत् ८
 निर्द्देशो बानाहिताग्नेरनारभ्याग्निसंयोगा-
 त् ॥९॥ पितृयज्ञे संयुक्तस्य पुनर्वचनम् १०
 उपनयन्नादधीत होमसंयोगात् ॥११॥ स्थ-
 यतोऽष्टिवल्लौकिके वा विद्याकर्मनिपूर्व-
 त्वात् ॥१२॥ आधानञ्च भार्यासंयुक्तम् १३

अकर्म चोदुर्माधानात्तत्समवायो हि कर्म-
 निः ॥१४॥ प्रादुवदिति चेत् ॥१५॥ न श्रु-
 तिविप्रतिषेधात् ॥१६॥ सर्वार्थत्वाच्च पुत्रा-
 र्थो न प्रयोजयेत् ॥१७॥ सोमपानात्तु प्रा-
 पणं द्वितीयस्य तस्मादुपयच्छेत् ॥१८॥ पि-
 तृयज्ञे तु दर्शनात्प्रागाधानात्प्रतीयेत ॥१९॥
 स्थपतीष्टिः प्रयाजवदग्न्याधेयं प्रयोजये-
 त्तादध्याश्चापवृज्येत ॥२०॥ अपि वा लौकि-
 केऽग्नौ स्यादाधानस्यासर्वशेषत्वात् ॥२१॥
 अवक्रोर्णि-पशुश्च तद्वदाधानस्याप्राप्तका-
 लत्वात् ॥२२॥ उदगयनपूर्वपक्षाहः पुण्या-
 हेषु दैवानि स्मृतिरूपान्यार्थदर्शनात् ॥२३॥
 अहनि च कर्म साकल्यम् ॥२४॥ इतरेषु तु-
 पित्राणि ॥२५॥ याज्याक्रममविद्यमाने-
 लोकवत् ॥२६॥ नियतं बार्थवत्त्वात् स्या-
 त् ॥२७॥ तथा भक्षप्रैपाच्छादनसंज्ञप्रक्षो-
 मद्वेषम् ॥२८॥ अनर्थकं त्वनित्यं स्यात् ॥
 २९॥ पशुचोदनायामनियमोऽविशेषात्

॥३०॥ छागो वा मन्त्रवर्णात् ॥३१॥ न,
 चोदनाविरोधात् ॥३२॥ आर्षे यत्रदिति
 चेत् ॥३३॥ न, तत्र ह्यचोदितत्वात् ॥३४॥
 नियमो वैकार्थ्यं ह्यर्थभेदाद्भेदः पृथक्कोना-
 भिधानात् ॥३५॥ अनियमो वार्थान्तरत्वा-
 दन्यत्वं व्यतिरेकशब्दभेदाभ्याम् ॥३६॥
 रूपाल्लिङ्गाच्च ॥३७॥ छागे न कर्माख्या रू-
 पाल्लिङ्गाभ्याम् ॥३८॥ रूपान्यत्वान्न जाति
 शब्दः स्यात् ॥३९॥ विकारी नोत्पत्तिक
 त्वात् ॥४०॥ स नैमित्तिकः पशो गुणस्या
 चोदितत्वात् ॥४१॥ जातेर्वा तत्प्रायवच-
 नार्थवत्त्वाभ्याम् ॥४२॥ समाप्तश्च पूर्वः षट्जः ॥

॥ मीमांसा-दर्शनस्य उत्तरण्टके ॥

अथ सप्रमाधशायस्य प्रथमः पादः

श्रुतिप्रमाणत्वाच्छेषाणां मुख्यभेदे यथा
धिकारंभावः स्यात् ॥ १ ॥ उत्पत्त्यर्थावि-
भागाद्वा सत्त्ववदैकधर्म्यं स्यात् ॥ २ ॥ चो-
दनाशेषभावाद्वा तद्भेदाद्व्यवतिष्ठेन् उत्पत्ते-
र्गुणभूतत्वात् ॥ ३ ॥ सत्त्वैलक्षणसंयोगात्सार्व-
त्रिकं प्रतीयेत ॥ ४ ॥ अविभागात्तु नैवं स्या-
त् ॥ ५ ॥ द्वयर्थत्वं च विप्रतिषिद्धम् ॥ ६ ॥
उत्पत्तौ विध्यभावाद्वा चोदनायां प्रवृत्तः
स्यात्ततश्च कर्मभेदः स्यात् ॥ ७ ॥ यदि
वाप्यभिधानवत्सामान्यातसर्वधर्मः स्यात् ॥
८ ॥ अर्थस्य त्वविभक्तत्वात्तथा स्यादभिधा-

नेषुपूर्ववत्त्वात्प्रयोगस्यकर्मणःशब्दभाव्यत्वा-
 द्विभागाच्छेषाणामप्रवृत्तिः स्यात् ॥ ९ ॥
 स्मृतिरिति चेत् ॥ १० ॥ न, पूर्ववत्त्वात्
 ॥ ११ ॥ अर्थस्य शब्दभाव्यत्वात्प्रकरणनिव-
 न्धनाच्छब्दादेवान्यत्रभावः स्यात् ॥ १२ ॥
 समाने पूर्ववत्त्वादुत्पन्नाधिकारः स्यात् ॥
 ॥ १३ ॥ ३येनस्येतिचेत् ॥ १४ ॥ नासन्नि-
 धानात् ॥ १५ ॥ अपि वा यदप्यपूर्वत्वादि-
 तरदधिकार्थेजयौतिष्ठोमिका द्विधेस्तद्वाचकं-
 समानं स्यात् ॥ १६ ॥ पञ्चसञ्चरेश्वर्यवादाति-
 देशः सन्निधानात् ॥ १७ ॥ सर्वस्य वैकश-
 वद्यात् ॥ १८ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १९ ॥ वि-
 हिताम्नानान्नेति चेत् ॥ २० ॥ नेतरार्थत्वा-
 त् ॥ २१ ॥ एककपालैन्द्राग्नौ च तद्वत् ॥ २२ ॥
 एककपालानां वैश्वदेविकः प्रकृतिराग्रयणे
 सर्वहोमापरिवृत्तिदर्शनादवभृथे च सकृद-
 वदानस्य वचनात् ॥ २३ ॥

अथ सप्तमाध्यायस्य द्वितीयः पादः

साम्प्रोऽभिधानशब्देनप्रवृत्तिः स्यादप्र-
थाशिष्टम् ॥ १ ॥ शब्दैस्त्वर्थविधित्वादर्थान्-
न्तरेऽप्रवृत्तिः स्यात् पृथग्भावात् क्रि-
याया ह्यभिसम्बन्धः ॥ २ ॥ स्वार्थे वा
स्यात्प्रयोजनं क्रियाया स्तदङ्गभावेनोप-
दिश्येरन् ॥ ३ ॥ शब्दमात्रमिति चेत्
॥ ४ ॥ नौत्पत्तिकत्वात् ॥ ५ ॥ शास्त्र-
ज्ञेयमनर्थकं स्यात् ॥ ६ ॥ स्वरस्येति चेत्
॥ ७ ॥ नार्थाभावाच्छ्रुतेरसम्बन्धः ॥ ८ ॥
स्वरस्तूत्पत्तिषु स्यान्मात्रावर्णाविभक्तत्वा-
त् ॥ ९ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १० ॥ अश्रुतेस्तु
विकारस्योत्तरासु, यथाश्रुति ॥ ११ ॥ श-
ब्दानाञ्चासामञ्जस्यम् ॥ १२ ॥ अपि तु कर्म-
शब्दः स्याद्भावोऽर्थः प्रसिद्धग्रहणत्वाद्विकारो
ह्यविशिष्टोऽन्यैः ॥ १३ ॥ अद्रव्यञ्चापि दृ-
श्यते ॥ १४ ॥ तस्य च क्रिया ग्रहणार्था, ना-

नार्थेषु विरु पित्वादर्थो ह्यासामलौकिकी
 विधानात् ॥ १५ ॥ तस्मिन् संज्ञाविशेषाः
 स्युर्विकार पृथक्तात् ॥ १६ ॥ योनिशस्याश्च
 तुल्यवदितराभिर्विधीयन्ते ॥ १७ ॥ अयोनी
 चापि दृश्यते अतथायोनि ॥ १८ ॥ ऐकार्थ्य
 नास्ति वैरूप्यमिति चेत् ॥ १९ ॥ स्यादर्थान्त
 रेण्वनिष्पत्तेर्यथा पाके ॥ २० ॥ शब्दानाञ्च
 सामञ्जस्यम् ॥ २१ ॥

अथ सप्तमाध्यायस्य तृतीयः पादः

उक्तं क्रियाभिधानंतच्छ्रुतावन्यत्तविधिप्रदे
 शः स्यात् ॥ १ ॥ अपूर्वं वापि भागित्वात् ॥ २ ॥
 नाम्नस्त्वौत्पत्तिकत्वात् ॥ ३ ॥ प्रत्यक्षाद्गुणसंयो
 गात् शक्रियाभिधानं स्यात्तदभावेऽप्रसिद्धं स्या
 त् ॥ ४ ॥ अपि वा सत्त्वकर्मणि गुणार्थे वा श्रुतिः
 स्यात् ॥ ५ ॥ विश्वजिति सर्वपृष्ठे तत्पूर्व-
 कत्वात् ज्यौतिष्टोमिकानि पृष्ठानि अस्ति
 च पृष्ठशब्दः ॥ ६ ॥ षडहाद्वा तत्त हि
 चोदनाः ॥ ७ ॥ लिङ्गाच्च ॥ ८ ॥ उत्पन्ना-

धिकारो ज्योतिष्टोमः॥ १ ॥ द्वयोर्विधिरिति
 चेत् ॥ १० ॥ न व्यर्थत्वात्सर्वशब्दस्य॥११॥
 तथावभृथः सोमात् ॥ १२ ॥ प्रकृतैरिति
 चेत् ॥ १३ ॥ न भक्तित्वात् ॥ १४ ॥ लिङ्ग-
 दर्शनाच्च ॥ १५ ॥ द्रव्यादेशे तद् व्यःश्रुति
 संयोगात्पुरीडाशस्त्वनादेशे तत्प्रकृतित्वात्
 ॥ १६ ॥ गुणविधिस्तु न गृहणीयात्समत्वा-
 त् ॥ १७ ॥ निर्मन्यमादिषु चैवम् ॥ १८ ॥
 प्रणयनन्तु सौमिकमवाच्यं हीतरत् ॥ १९ ॥
 उत्तरवेदिप्रतिषेधश्च तद्धत् ॥ २० ॥ प्राकृतं
 वाऽनामत्वात् ॥ २१ ॥ परिसङ्ख्यार्थं श्रवणं
 गुणार्थमर्थवादी वा ॥ २२ ॥ अथमोत्तमयोः
 प्रणयनमुत्तरवेदिविप्रतिषेधात् ॥ २३ ॥ मध्य
 मयोर्वा गत्यर्थवादात् ॥ २४ ॥ औत्तरवेदिको
 नारभ्यवादप्रतिषेधः ॥ २५ ॥ स्वरसामैकक-
 पालामिक्षञ्च लिङ्गदर्शनात् ॥ २६ ॥ चोदना-
 सामान्याद्वा ॥ २७ ॥ कर्मजे कर्म यूपवत् ॥
 २८ ॥ रूपं वाऽशेषभूतत्वात् ॥ २९ ॥ विशये

लौकिकः स्यात् सर्वार्थत्वात् ॥ ३० ॥ न वै-
 दिकमर्थनिर्देशात् ॥ ३१ ॥ तथोत्पत्तिरित-
 रेषां समत्वात् ॥ ३२ ॥ संस्कृतं स्यात् त-
 च्छब्दत्वात् ॥ ३३ ॥ भक्त्या वाऽयज्ञशे-
 षत्वाद्गुणानामभिधानत्वात् ॥ ३४ ॥ कर्मणः
 पृष्ठशब्दः स्यात् तथाभूतोपदेशात् ॥ ३५ ॥
 अभिधानोपदेशाद्वा विप्रतिषेधाद्द्रव्येषु
 पृष्ठशब्दः स्यात् ॥ ३६ ॥

अथ सप्तमाध्यायस्य चतुर्थः पादः

इतिकर्तव्यताविधेर्यजतेःपूर्ववत्त्वम् ॥ १ ॥ स
 लौकिकः स्याद्द्रष्टृप्रवृत्तित्वात् ॥ २ ॥ वचनात्तु
 ततोऽन्यत्वम् ॥ ३ ॥ लिङ्गेनवानिमन्येत लिङ्गस्य
 तद्गुणत्वात् ॥ ४ ॥ अपि वाऽन्यायपूर्व-
 त्वाद्यत्र नित्यानुवादवचनानिर्युः ॥ ५ ॥
 मिथो विप्रतिषेधाच्च गुणानां व्यर्थकल्पना
 स्यात् ॥ ६ ॥ भागित्वात् नित्यम्येत गुणानां
 मभिधानत्वात् तस्यैवन्धादभिधानवत् यथा
 धेनुः किशोरिण ॥ ७ ॥ उत्पत्तीनां समत्वाद्वा

यथाधिकारं भावः स्यात् ॥ ८ ॥ उत्पत्ति-
 शेषवचनं च विप्रतिषिद्धमेकस्मिन् ॥ ९ ॥
 विधयन्तो वा प्रतिवञ्चोदनायां प्रवर्तन्त त-
 था हिलिङ्गदर्शनम् ॥ १० ॥ लिङ्गहेतुतवाद-
 लिङ्गे लौकिकं स्यात् ॥ ११ ॥ लिङ्गस्य
 पूर्ववत्त्वाच्चोदनाशब्दसामान्यादिकेनापि नि-
 रूप्येत यथा स्थालीपुलाकेन ॥ १२ ॥ द्वादशा-
 हिकमहर्गणे तत्प्रकृतित्वा वैकाहिकमधि-
 कागमाच्चदार्ढ्यं स्यादेकाहवत् ॥ १३ ॥
 लिङ्गाच्च ॥ १४ ॥ न वा कृत्वभिधानाद-
 धिकानामशब्दत्वम् ॥ १५ ॥ लिङ्गं सङ्घा-
 तधर्मः स्यात्तदर्थपित्तेर्द्रव्यवत् ॥ १६ ॥
 न धार्थधर्मत्वात् सङ्घातस्य गुणतवात् ॥ १७ ॥
 अर्थापित्तेर्द्रव्येषु धर्मलाभः स्यात् ॥ १८ ॥
 प्रवृत्त्या नियतस्य लिङ्गदर्शनम् ॥ १९ ॥
 विहारदर्शनं विशिष्टस्यानारभ्यवादानां प्र-
 कृत्यर्थतवात् ॥ २० ॥

अथ अष्टमाध्यायस्य प्रथमः पादः ।
 अथ विशेषलक्षणम् । १ । यस्य लिङ्ग-
 मर्थसंयोगादभिधानवत् ॥ २ ॥ प्रवृत्तित्वा-
 दिष्टेः सोमे प्रवृत्तिः स्यात् ॥ ३ ॥ लिङ्ग-
 दर्शनाच्च ॥ ४ ॥ कृतस्त्रविधानाद्वाऽपूर्व-
 त्वम् ॥ ५ ॥ सूरुगभिधारणाभावस्य च नि-
 त्यानुवादात् ६ । विधिरिति चेत् ॥ ७ ॥
 न वाक्यशेषत्वात् ॥ ८ ॥ शङ्कते चानुपोष-
 णात् ॥ ९ ॥ दर्शनमैष्टिकानां स्यात् ॥ १० ॥
 इष्टिषु दर्शपूर्णमासयोः प्रवृत्तिः स्यात् ॥ ११ ॥
 पशौ च लिङ्गदर्शनात् ॥ १२ ॥ दैक्षस्य
 चेतरेषु ॥ १३ ॥ ऐकादशिनेषु सौत्यस्य द्वै-
 शान्यस्य दर्शनात् ॥ १४ ॥ तत्प्रवृत्तिर्गणेषु
 स्यात् प्रतिपशु यूपदर्शनात् ॥ १५ ॥ अव्य-
 क्तासु तु सोमस्य ॥ १६ ॥ गणेषु द्वादशा-
 हस्य ॥ १७ ॥ गव्यस्य च तदादिषु ॥ १८ ॥
 निकायिनाञ्च पूर्वस्योत्तरेषु प्रवृत्तिः स्यात् १९
 कर्मणस्त्यप्रवृत्तित्वात् फल-नियम-कर्तृ-स

मुदायंस्थानन्वयस्तद्वन्धनत्वात् ॥ २० ॥
 प्रवृत्तौ चापि तादर्थ्यात् ॥ २१ ॥ अश्रुति-
 त्वाच्च ॥ २२ ॥ गुणकामेष्वश्रितत्वात् प्र-
 वृत्तिः स्यात् ॥ २३ ॥ निवृत्तिर्वा कर्मभेदात्
 ॥ २४ ॥ अपिवाऽतद्विकारत्वात् क्रत्वर्थत्वा-
 त्प्रवृत्तिः स्यात् ॥ २५ ॥ एककर्मणि विक-
 ल्पोऽविभागो हि चोदनैकत्वात् ॥ २६ ॥
 लिंगसाधारण्याद्विकल्पः स्यात् ॥ २७ ॥
 ऐकार्थ्याद्वा नियम्येत पूर्ववत्त्वत् विकारो
 हि ॥ २८ ॥ अश्रुतित्वाच्चेति चेत् ॥ २९ ॥
 स्यात् लिंगभावात् ॥ ३० ॥ तथा चान्यार्थ-
 दर्शनम् ॥ ३१ ॥ विप्रतिपक्षौ हविषा निय-
 म्येतकर्मणस्तदुपाख्यत्वात् ॥ ३२ ॥ तेन च
 कर्मसंयोगात् ॥ ३३ ॥ गुणत्वेन देवताश्रुतिः
 ॥ ३४ ॥ हिरण्यमाज्यधर्म तेजस्त्वात् ॥ ३५ ॥
 धर्मानुग्रहाच्च ॥ ३६ ॥ औषधं वा विश-
 दत्वात् ॥ ३७ ॥ चरुशब्दाच्च ॥ ३८ ॥
 तस्मिंश्च श्रपणश्रुते ॥ ३९ ॥ मधूदकेद्रव्य-

सामान्यात्पयोविकारः स्यात् ४० आज्यं वा
वर्णसामान्यात् ॥ ४१ ॥ धर्मानुग्रहाच्च ॥ ४२ ॥
पूर्वस्य चाविशिष्टत्वात् ॥ ४३ ॥

अथाष्टमाध्यायस्य द्वितीयः पादः

वाजिनिसोमपूर्वतुं सौत्रामण्याञ्च ग्रहेषु
ताच्छब्दत्वात् ॥ १ ॥ अनुवपट्काराच्च ॥ २ ॥
समुपहूय भक्षणाच्च ॥ ३ ॥ ऋयण-अयण-पु
रोरुमुपयाम-ग्रहणासादनवासीपनहनञ्जुतद्व-
त् ॥ ४ ॥ हविषा वा नियम्येत तद्विकार-
त्वात् ॥ ५ ॥ प्रशंसा सोमशब्दः ॥ ६ ॥
वचनानीतराणि ॥ ७ ॥ व्यपदेशश्च तद्वत्
॥ ८ ॥ पशुपुरोडाशस्य च लिङ्गदर्शनम् ॥ ९ ॥ प
शुःपुरोडाशविकारः स्याद्देवतासामान्यात् १०
प्रोक्षणाच्च ॥ ११ ॥ पर्यग्निकरणाच्च ॥ १२ ॥
सान्नाय्यं वा तत्प्रभवत्वात् ॥ १३ ॥ तस्य
च पात्रदर्शनात् ॥ १४ ॥ दध्नुः स्थान्मूतिसां
मान्यात् ॥ १५ ॥ पयो वा कालसामान्यात्
॥ १६ ॥ पश्वानन्तर्यात् ॥ १७ ॥ द्रवत्वं

चाविशिष्टम् ॥ १८ ॥ आमिक्षोभयभाव्य
 त्वादुभयविकारः स्यात् १९ एकं वा चोद-
 नैकत्वात् । २० । दधिसङ्घातसामान्यात् । २१ ।
 पयो वा तत्प्रधानत्वान्नलोकवत् दध्नस्तद-
 र्थत्वात् ॥ २२ ॥ धर्मानुग्रहाच्च ॥ २३ ॥
 सत्प्रमहीनश्च द्वादशाहस्तरयोभयथा प्रवृ-
 त्तिरैककम्यात् । २४ । अपि वायजतिश्रु-
 तेरहीनमूलप्रवृत्तिः स्यात्प्रकृत्या तुल्यशब्द-
 त्वात् ॥ २५ ॥ द्विरात्रादीनामैकादशरात्राद-
 हीनत्वं यजतिचोदनात् ॥ २६ ॥ त्रयोदश-
 रात्रादिषु सत्रभूतस्तेष्ववासनोपायिचोदना-
 त् । २७ । लिङ्गाच्च । २८ । अन्यतरतो ऽति
 रात्रत्वात्पंचदशरात्रस्याहीनत्वं कुण्डपायि
 नामयनस्य च तद्भूतेष्वहीनत्वं वस्यदर्शना-
 त् ॥ २९ ॥ अहीनवचनाच्च । ३० । सत्रेवोपा-
 यिचोदनात् । ३१ । सत्रलिङ्गञ्चदर्शयति । ३२ ।

अथाष्टमाध्यायस्य तृतीयः पादः ।

हविर्गणेपरमुत्तरस्यदेशसामान्यात् । १ ।

देवतया वा नियम्येत शब्दवच्चादितरस्या
 श्रुतित्वात् २ गणचोदनायां यस्य लि-
 ङ्गं तदावृत्तिः प्रतीयेताग्नेयवत् ३ ना-
 नाहानि वा सङ्घातत्वात् प्रवृत्तिलिङ्गेन
 चोदनात् ४ तथा चान्यार्थदर्शनम् ५
 कालाभ्यासेऽपि वादरिः कर्मभेदात् ६ त-
 दावृत्तिं तु जैमिनिरहनामप्रत्यक्षसङ्घट्टत्वा-
 त् ७ संस्थागणेषु तदभ्यासः प्रतीयेत कृ-
 तलक्षणग्रहणात् ८ अधिकाराद्वा प्रकृति-
 स्तद्विशिष्टा स्यादभिधानस्य तन्निमित्तत्वा-
 त् ९ गणादुपचयस्तत्प्रकृतित्वात् १० ए-
 काहाद्वा तेषां समत्वात् स्यात् ११ गा-
 यत्रीषु प्राकृतीनामवच्छेदः प्रकृत्यधिका-
 रात् सङ्घातत्वादग्निष्टोमवदव्यतिरेका-
 त्तदाख्यत्वम् १२ तन्नित्यवच्च पृथक्स-
 तीषु तद्वचनम् १३ न विंशतौ दशेति चे-
 त् १४ ऐकसङ्ख्यमेव स्यात् १५ गु गा-
 द्वा द्रव्यशब्दः स्यादसर्वविषयत्वात् १६

गोत्ववच्च समन्वयः १७ सङ्ख्यायाश्च श-
 व्दवत्त्वात् । १८ । इतरस्याश्रुतित्वाच्च । १९ ।
 द्रव्यान्तरे निवेशादुक्त्यलोपविशिष्टं स्या-
 त् । २० । अशास्त्रलक्षणत्वाच्च । २१ । उत्प-
 त्तिनामधेयत्वात् भक्त्या पृथक्सतीषु स्या-
 त् । २२ । वचनमिति चेत् । २३ । यावदुक्त-
 म् । २४ । अपूर्वे च विकल्पः स्याद्यदि स-
 ह्याविधानम् । २५ । ऋगुणत्वान्नेति चे-
 त् । २६ । तथा पूर्ववति स्यात् । २७ । गुणा-
 वैशेष्यं सर्वत्र । २८ । निष्पन्नग्रहणात् नेति
 चेत् । २९ । तथेहापि स्यात् । ३० । यदि वा-
 ऽविशये नियमः प्रकृत्युपबन्धाच्चरेष्वपि
 प्रसिद्धः स्यात् । ३१ । दृष्टः प्रयोग इति चे-
 त् । ३२ । तथा शेषेष्वपि । ३३ । भक्त्येति
 चेत् । ३४ । तथेतरस्मिन् । ३५ । अर्थस्य
 चासमाप्तत्वात् न तासामेकदेशे स्यात् । ३६ ।

अष्टमाध्यायस्य चतुर्थः पादः

दर्विहोमो यज्ञाभिधानं होमसंयोगात् । १ ।
 स लौकिकानां सप्तात् कर्तुस्तदाख्यत्वात् । २ ।
 सर्वेषां वा दर्शनाद्वास्तुहोमे । ३ । जुहोति
 चोदनानां वा तत्संयोगात् । ४ । द्रव्योपदेशाद्वा
 गुणाभिधानं स्यात् । ५ । न लौकिकानां
 मात्रा ग्रहणत्वाच्छब्दवृत्तांचान्यार्थवि-
 धानात् ॥ ६ ॥ दर्शनाच्चान्यपात्रस्य ॥ ७ ॥
 तथाग्निहविषोः ॥ ८ ॥ उक्तश्चार्थसम्बन्धः ॥ ९ ॥ तस्मिन् सोमः प्रवर्त्तताव्यक्त-
 त्वात् ॥ १० ॥ न वा स्वाहाकारेण संयो-
 गाद्वषट्कारस्य च निर्देशात्तन्त्रे तेन विप्र-
 तिषेधात् ॥ ११ ॥ शब्दान्तरत्वात् ॥ १२ ॥
 लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १३ ॥ उत्तरार्थस्तु स्वा-
 हाकारो यथा साप्तदश्यं तत्राविप्रतिषिद्धा
 पुनः प्रवृत्तिलिङ्गदर्शनात्पशुवत् ॥ १४ ॥
 अनुत्तरार्थो वाऽर्थवत्त्वादानर्थक्याद्वि प्राकृत
 स्योपरोधः स्यात् ॥ १५ ॥ न प्रकृतावपी-

ति चेत् ॥ १६ ॥ उक्तं समवाये पारदौर्व-
 ल्यम् ॥ १७ ॥ तच्चेदना वेष्टेः प्रवृत्तिरवा-
 द्विधिः स्यात् ॥ १८ ॥ शब्दसामर्थ्याच्च ॥
 १९ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ २० ॥ तत्राभावस्य
 हेतुत्वात्, गुणार्थे स्याददर्शनम् ॥ २१ ॥
 विधिरिति चेत् ॥ २२ ॥ न वाक्यशेषत्वात्
 गुणार्थे च समाधानं नानात्वेनोपपद्यते
 ॥ २३ ॥ येषां वाऽपरयोर्होमस्तेषां स्यादवि-
 रोधात् ॥ २४ ॥ तत्रौषधानि चोदयन्ते, ता-
 नि स्थानेन गम्येरन् ॥ २५ ॥ लिङ्गाद्वा
 शेषहोमयोः ॥ २६ ॥ प्रतिपत्ती तु ते भव-
 तस्तस्मादतद्विकारत्वम् ॥ २७ ॥ सन्निपाते
 विरोधिनामप्रवृत्तिः प्रतीयेत विधयुत्पत्ति-
 व्यवस्थानादर्थस्यापरिणेतृत्वात् वचनाद-
 तिदेशः स्यात् ॥ २८ ॥

नवमाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

यज्ञकर्म प्रधानं तद्वि चोदनाभूतं तस्य

द्रव्येषु संस्कारस्तत्प्रयुक्तस्तदर्थत्वात् ॥ १ ॥
 संस्कारे युज्यमानानां तादर्थ्यास्तत्प्रयुक्तं
 स्यात् ॥ २ ॥ तेन त्वर्थेन यज्ञस्य संयोगा-
 त् धर्मसम्यन्धस्तस्माद्यज्ञप्रयुक्तं स्यात्सं-
 स्कारस्य तदर्थत्वात् ॥ ३ ॥ फलदेव-
 तायोश्च ॥ ४ ॥ न, चोदतातो हि ता-
 द्गुण्यम् ॥ ५ ॥ देवता वा प्रयोजयेदति-
 थिवद्भोजनस्य तदर्थत्वात् ॥ ६ ॥ आर्घ्यप-
 त्याच्च ॥ ७ ॥ ततश्च तेन सम्यन्धः ॥ ८ ॥
 अपि वा शब्दपूर्वत्वाद्यज्ञकर्म प्रधानं स्या-
 द्गुणत्वेदेवताश्रुतिः ॥ ९ ॥ अतियौ तत्प्र-
 धानत्वमभावः कर्मणि स्यात्तस्य प्रीतिप्र-
 धानत्वात् ॥ १० ॥ द्रव्यसङ्ग्राहे तु समुदायं
 वाश्रुतिसंयोगात् ॥ ११ ॥ अर्थकारिते च द्रव्येण
 न व्यवस्था स्यात् ॥ १२ ॥ अर्थो वा स्यात्प्र-
 योजनमितरेषामचोदनास्तस्यचगुणमूतत्वात्
 ॥ १३ ॥ अपूर्वत्वाद्व्यवस्था स्यात् ॥ १४ ॥
 तत्प्रयुक्तत्वे च धर्मस्य सर्वाविषयत्वम् ॥ १५ ॥

तदयुक्तस्येति चेत् ॥ १६ ॥ नाश्रुतित्वात् ॥ १७ ॥
 अधिकारादिति चेत् । १८ । तुल्येषु नाधि-
 कारः स्यादचोदितश्च सम्बन्धः पृथक्सत्तां
 यज्ञार्थे नाभिसम्बन्धस्तस्माद्यज्ञप्रये, जनम्
 । १९ । देशविदुमुपांशुत्वं तेषां स्यात् श्रुति
 निर्देशात्तस्य च तत्र भावात् । २० । यज्ञ-
 स्य वा तत्संयोगात् । २१ । अनुवादश्च
 तदर्थवत् । २२ । प्रणीतादि तथेति चेत् ।
 २३ । न यज्ञस्याश्रुतित्वात् । २४ । तद्देशा-
 नां वा सङ्घातस्याचोदितत्वात् । २५ । अ-
 ग्निधर्मः प्रतीष्टकं सङ्घातात्पौर्णमासीवत्
 । २६ । अग्नेर्वा स्यात् द्रव्यैकत्वादितरा-
 सां तदर्थत्वात् । २७ । चोदनासमुदायात्तु
 पौर्णमास्यां तथा स्यात् । २८ । पत्नीसंया-
 जान्तत्वं सर्वेषामविशेषात् । २९ । लि-
 ङ्गाद्वा प्रागुक्तमात् । ३० । अनुवादो वा
 दीक्षा यथा नक्तं संस्थापनस्य । ३१ ।
 समाद्धाऽनारभ्य-विधानादन्ते लिङ्गविरो-

धात् ॥ ३२ ॥ अभ्यासः सामिधेनीनां
 प्राथम्यात् स्थानधर्मः स्यात् ॥ ३३ ॥ उ-
 ष्यावृत्तौ प्रयाजवदावर्तेतारम्भणीया ॥
 ॥ ३४ ॥ सकृद्वाऽऽरम्भसंयोगात् एकः पुनरा-
 रम्भो यावज्जीवप्रयोगात् ॥ ३५ ॥ अर्था-
 भिधानसंयोगान्मन्त्रेषु शेषभावः समात्तत्वा-
 चोदितमप्राप्तञ्चोदिताभिधानात् ॥ ३६ ॥ त-
 तश्चावचनं तेषामितरार्थं प्रयुज्यते ॥ ३७ ॥
 गुणशब्दस्तथेति चेत् ॥ ३८ ॥ न सम-
 वायात् ॥ ३९ ॥ चोदिते तु परार्थत्वाद्विधि-
 वदविकारः स्यात् ॥ ४० ॥ विकारस्तत्प्रधा-
 ने स्यात् ॥ ४१ ॥ असंयोगात्तदर्थेषु तद्विशि-
 ष्टं प्रतीयेत ॥ ४२ ॥ कर्माभावादेवमिति चे-
 त् ॥ ४३ ॥ न परार्थत्वात् ॥ ४४ ॥
 लिङ्गाविशेषनिर्देशात् समानविधानेष्वप्रा-
 प्राप्सारस्वती स्त्रीत्वात् ॥ ४५ ॥ पश्व-
 भिधानाद्वा तद्वि चोदनाभूतं पुंविषयं पुनः
 पशुत्वम् ॥ ४६ ॥ विशेषो वातदर्थनिर्देशा-

त् ॥ ४७ ॥ प्रशुत्वं चैकशब्दवात् ॥ ४८ ॥ य-
 थोक्तं वा सन्निधानात् ॥ ४९ ॥ आम्नाताद-
 न्यदधिकारे वचवाट्टिकारः स्यात् ॥ ५० ॥
 द्वैधं वा तुल्यहेतुत्वात्सामान्याट्टिकल्पः
 स्यात् ॥ ५१ ॥ उपदेशाच्च साम् ॥ ५२ ॥
 नियमो वा श्रुतिविशेषादितरत्साप्तद-
 श्यवत् ॥ ५३ ॥ अप्रगाणाच्छब्दान्यत्वे तथा
 भूतोपदेशः स्यात् ॥ ५४ ॥ यत्स्थाने वा तद्गी-
 तिः स्यात् पदान्यत्वप्रधानत्वात् ॥ ५५ ॥
 गानसंयोगाच्च ॥ ५६ ॥ वचनमिति चेत् ॥
 ५७ ॥ न तत्प्रधानत्वात् ॥ ५८ ॥

नवमाध्यायस्य द्वितीयः पादः ।

सामानि मन्त्रमेकै स्मृत्युपदेशाभ्याम् ॥ १ ॥
 तदुक्तदोषम् ॥ २ ॥ कर्म वा विधिलक्षणम्
 ॥ ३ ॥ तदुद्गृह्यं वचनात् पाकयज्ञवत् ॥
 ४ ॥ तत्त्वाविप्रतिषिद्धो द्रव्यान्तरे व्यतिरेकः
 प्रदेशश्च ॥ ५ ॥ शब्दार्थत्वात् नैवं स्यात्

॥६॥ परार्थत्वाच्च शब्दानाम् ॥ ७ ॥ अस-
 म्यन्वयश्च कर्मणा शब्दयोः पृथगर्थत्वात्
 ॥८॥ संस्कारश्चाप्रकरणेऽग्निवत्स्यात् प्रयु-
 क्तत्वात् ॥ ९ ॥ अकार्यत्वाच्च शब्दानाम
 प्रयोगः प्रतीयेत ॥ १० ॥ अश्रितत्वाच्च ॥
 ११ ॥ प्रयुज्येत इति चेत् ॥ १२ ॥ ग्रहणा-
 र्थम् प्रयुज्येत ॥ १३ ॥ तच्चे स्यात् श्रुतिनि-
 र्देशात् ॥१४॥ शब्दार्थत्वाद्विकारस्य ॥१५॥
 दर्शयति च ॥ १६ ॥ वाक्यानां तु विभक्त-
 त्वात् प्रतिशब्दं समाप्तिः स्यात् संस्कारस्य
 तदर्थत्वात् ॥ १७ ॥ तथा चान्यार्थदर्शनम्
 ॥ १८ ॥ अनवानोपदेशश्च तद्वत् ॥ १९ ॥
 अभ्यासेनेतरा श्रुतिः ॥ २० ॥ तदभ्यासः
 समासु स्यात् ॥२१॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ २२ ॥
 नैमित्तिकं तूत्तरात्यमानन्तर्यात्प्रतीयेत ॥
 २३ ॥ ऐकाध्याच्च तदभ्यासः ॥ २४ ॥
 प्रागाधिकन्तु ॥२५॥ स्वे च ॥२६॥ प्रगाथे च
 ॥ २७ ॥ लिङ्गदर्शनाव्यातिरेकाच्च ॥ २८ ॥

अथैक वात् विकल्पः स्यात् ॥ २१ ॥ अथैक
 त्वाद्विकल्पः स्यादृक्सामयोरुतदर्थं त्वात् ॥
 २० ॥ वचनाद्विन्यासः स्यात् ॥ २३ ॥ सामग्रदेशो
 विकाररुतदपेक्षः स्याच्छास्त्रकृतत्वात् ॥ २२ ॥
 वर्णं तु वादरिग्रथाद्रव्यं द्रव्यव्यतिरेकात्
 ॥ ३३ ॥ स्तोभस्यैके दूषयान्तरे निवृत्तिमू-
 ग्वत् ॥ ३४ ॥ सर्वातिदेशस्तु सामान्याहो-
 कवाद्विकारः स्यात् ॥ ३५ ॥ अन्वयञ्चापि
 दर्शयति ॥ ३६ ॥ निवृत्तिर्वाऽर्थलोपात्
 ॥ ३७ ॥ अन्वयो वार्थवादः स्यात् ॥ ३८ ॥
 अधिकञ्च विवर्णञ्च जैमिनिः स्तोभशब्द-
 त्वात् ॥ ३९ ॥ धर्मस्यार्थकृतत्वाद् व्यगुण
 विकारव्यतिक्रमप्रतिषेधे चोदनानुबन्धः
 समवायात् ॥ ४० ॥ तदुत्पत्तेस्तु निवृत्तिस्त-
 स्कृतत्वात्स्यात् ॥ ४१ ॥ आवश्येयान्वयार्थव-
 त्वात्संस्कारस्य तदर्थत्वात् ॥ ४२ ॥ आख्या
 चैवं तदाविशात् विकृतौ स्यादपूर्वत्वात्
 ॥ ४३ ॥ परार्थेनत्वर्थसामान्यं संस्कारस्य

तदर्थं स्यात् । ४४ । क्रियेरन् वार्थनिवृत्तिः
 । ४५ । एकार्थत्वादविभागः स्यात् । ४६ ।
 निर्देशाद्वा व्यवतिष्ठेरन् । ४७ । अप्राकृ-
 त्तद्विकाराद्विरोधादव्यवतिष्ठेरन् । ४८ ।
 उभयसामिन् चैवमेकार्थान्ति । ४९ । स्वार्थ-
 त्वाद्वा व्यवस्था स्यात् प्रकृतिवत् । ५० ।
 पार्वणहोमयोस्त्वप्रवृत्तिः समुदायार्थसंयो-
 गात्तदभीज्या हि । ५१ । कालस्येति चेत्
 । ५२ । नाप्रकरणत्वात् । ५३ । मन्त्रवर्णा-
 न्त्व । ५४ । तदभावेऽग्निवदिति चेत् । ५५ ।
 नाधिकारिकत्वात् । ५६ । उभयोरविशेषात्
 । ५७ । यदभीज्या वा तद्विषयी । ५८ ।
 प्रयाजेऽपीति चेत् । ५९ । नाचोदितत्वत् । ६० ।

नवमाध्याये तृतीयः पादः ।

प्रकृतौ यथोत्पत्तिवचनमर्थानां तथोत्तर-
 स्यान्ततौ तत्प्रकृतित्वादर्थे चाकार्यत्वात् ।
 १ । लिङ्गदर्शनाच्च । २ । जातिनैमित्तिकं

यथास्थानम् । ३ । अविकारमेके नार्पत्वात्
 । ४ । लिङ्गदर्शनाच्च । ५ । विकारो वा
 सदुक्तहेतुः । ६ । लिङ्गं मन्त्रचिकीर्षार्थम्
 । ७ । नियमो बोभयभागित्वात् । ८ । लौ-
 किके दोषसंयोगादपवृक्ते हि चोद्यते नि-
 मित्तेन प्रकृतौ स्यादभागित्वात् । ९ । अ-
 न्यायस्त्वविकारेणादृष्टप्रतिघातित्वादविशे-
 षाच्च तेनास्य । १० । विकारो वातदर्थ-
 त्वात् । ११ । अपित्वन्यायसम्यग्त्वात् प्रकृ-
 तिवत् परेष्वपियथार्थं स्यात् । १२ । यथा-
 र्थनत्वन्यायस्याचोदितत्वात् । १३ । छन्द-
 सि तु यथादृष्टम् । १४ । विप्रतिपत्तौ
 विकल्पः स्यात् । १५ । समत्वाद्गुणत्वन्याय-
 कल्पनैकदेशत्वात् । १६ । प्रकरणवि-
 शेषाच्च । १७ । अर्थाभावात् नैवं स्यात् गु-
 णमात्रमितरत् । १८ । द्यावोस्तथेति चेत् ।
 १९ । नोत्पत्तिशब्दत्वत् । २० । अपूर्वे च
 विकारो प्रदेशात् प्रतीयेत । २१ । विकृतौ

अपि तद्वचनात् । २१ । अधिगुः सवनीयेषु
 तद्वत्समानविधानाश्चेत् ॥ २२ ॥ प्रतिनि-
 धौ चाविकारात् । २३ । अनाम्नादशब्दत्वम-
 भावाच्चेतस्य स्यात् ॥ २४ । तादर्थ्या-
 द्वा तदाख्य स्यात् ॥ संस्कारैरविशिष्ट-
 त्वात् । २५ । उक्तञ्चतत्त्वमस्य । २६ । संसं-
 गिषु चार्थस्यास्थितपरिमाणत्वात् । २७ ।
 लिङ्गदर्शनाच्च । २८ । एकधेत्येकसंयोगाद-
 भ्यासेनाभिधानं स्यात् । २९ । अविकारो वा
 बहूनामेककर्मवत् । ३० । सकृत्त्वं त्रैकध्यं स्यादे-
 कत्वात्स्वचोऽनभिप्रेतं तत्प्रकृतित्वात् । प-
 रेष्वभ्यासेन विवृद्धावभिधानं स्यात् । ३१ ।
 मेधपतित्वं स्यात्सिदेवतस्य समवायात्सर्वत्र
 च प्रयुक्तत्वात्तस्य चान्यायनिगदत्वात्
 सर्वत्रैवाविकारः स्यात् ॥ ३२ ॥
 अपि वा द्विसमवायोऽर्थन्यत्वे यथासंख्यं
 प्रयोगः स्यात् । ३३ । स्वमिनी वैकश-
 वद्यादुत्कर्षो देवतायां स्यात् पत्नी द्वितीयश-

गः स्यात् । ३४ । देवतातुल्यदाशीष्वात्सम्प्राप्त-
 त्वास्वामिन्यनर्थिका स्यात् । ३५ । उत्स-
 र्गाच्चभक्त्यातस्मिन् प्रतित्वंस्यात् ॥ ३६ ॥
 उत्कृष्येतैकसंयुक्तो द्विदेवते सम्भवात् । ३७ ।
 एकस्तु समवायान्तस्य तल्लक्षणत्वात् । ३८ ।
 संसर्गित्वाच्च तस्मात्तेन विकल्पः स्यात्
 । ३९ । एकत्वेपिगुणानपायात् । ४० । नि-
 यमो बहुदेवते विकारः स्यात् ॥ ४१ ॥ वि-
 कल्पी वा प्रकृतिवत् ॥ ४२ ॥ अर्थान्तरे
 विकारः स्याद्देवतापृथक्त्वादेकाभिसमवाया-
 त् स्यात् ॥ ४३ ॥

नवमाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

षट् विंशतिरभ्यासेन पशुगणे तत्प्रकृति-
 त्वाङ्गणस्य प्रविभक्तत्वादविकारे हि तासा-
 मकारस्तेनाभिसम्बन्धो विकारान्न समासः
 स्यादसंयोगाच्च सर्वाभिः ॥ १ ॥ अभ्यासेऽ-
 पि तथेति चेत् ॥ २ ॥ नगुणादर्थकृतत्वाच्च
 ॥ ३ ॥ समासेऽपि तथेति चेत् ॥ ४ ॥ नास-

अभवात् ॥ ५ ॥ स्वाभिश्च वचनं प्रकृतौ
 तथैह स्यात् ॥ ६ ॥ बहुक्रीणान्तु प्रधानत्वा
 त् समासेनाभिधानं स्यात् प्राधान्यमधिगो
 स्तदर्थत्वात् ॥ ७ ॥ तासाञ्च कृतसूचनत्
 ॥ ८ ॥ अपित्वसन्निपातित्वात् पत्नीवदा-
 म्नातेनाभिधानं स्यात् ॥ ९ ॥ विकारस्तु प्र-
 देशत्वाद्यजमानवत् ॥ १० ॥ अपूर्वत्वात्त-
 था पत्न्याम् ॥ ११ ॥ आम्नातस्त्वविकारात्
 सहवासु सर्वगामित्वात् ॥ १२ ॥ सहमात्वे-
 व प्रधानं स्याद्वहुकृत्यः पुनः प्रधानम् ॥ १३ ॥
 अनाम्नातवचनमवचनेन हि बहुक्रीणां स्या
 निर्देशः ॥ १४ ॥ अभ्यासो वाऽविकारात् ॥
 १५ ॥ पशुस्त्वेवं प्रधानं स्यादभ्यासस्य त-
 स्मिन्नितित्वात् तस्मात्समासशब्दः स्यात् ॥
 १६ ॥ अश्वस्य चतुस्त्रिंशत्तस्य वचनाद्वै
 शेषिकम् ॥ १७ ॥ तत् प्रतिपिध्य प्रकृति-
 नियुज्यते सा चतुस्त्रिंशद्वाच्यत्वात् ॥ १८ ॥
 अत्र वा स्यादाम्नातत्वादाविकल्पश्च न्या-

प्रः ॥ १९ ॥ तस्यान्तु वचसादिरवत् पदवि
 कारः स्यात् ॥ २० ॥ सर्वप्रतिषेधो वाऽसं-
 योगात् पदेन स्यात् ॥ २१ ॥ वनिष्टसन्नि-
 धानादुल्लेखेण वपामिधानम् ॥ २२ ॥ प्रश-
 साऽस्यामिधानम् ॥ २३ ॥ बाहुप्रशंसा वा
 ॥ २४ ॥ श्येन-शला-कश्यप-कवच-स्त्रे कप-
 र्णेष्वाकृतिवचनं प्रसिद्ध-सन्निधानात् ॥ २५ ॥
 कात्स्न्यं वा स्यात्तथाभावात् ॥ २६ ॥ अ-
 भ्रिगोश्चतुर्थत्वात् ॥ २७ ॥ प्रासङ्गिके
 प्रायश्चित्तं न विद्यते परार्थत्वान्तदर्थे हि
 विधीयते ॥ २८ ॥ धारणे च परार्थत्वात्
 ॥ २९ ॥ क्रियार्थत्वादितरेषु कर्म स्यात् ॥
 ३० ॥ न तूत्पन्ने यस्य चोदनाऽप्राप्तकाल-
 द्वात् ॥ ३१ ॥ प्रदानदर्शनं प्रयणे लहुर्मभी-
 जनार्थत्वात् संसर्गाच्च मधूदकवत् ॥ ३२ ॥
 संस्कारप्रतिषेधश्च तद्वत् ॥ ३३ ॥ तत्प्रति-
 षेधे च तथाभूतस्य वर्जनात् ॥ ३४ ॥ अध-
 र्मत्वमप्रदानात् प्रणेतार्ये विधानादतुस्य-

त्वादसंसर्गः ॥ ३५ ॥ परो नित्यानुवादः
 स्यात् ॥ ३६ ॥ विहितप्रतिषेधो वा ॥ ३७ ॥
 वर्जने गुणभावित्वात्तदुक्तप्रतिषेधात् स्या-
 त् कारणात् केवलाशनम् ॥ ३८ ॥ व्रतध-
 र्माञ्चलेपवत् ॥ ३९ ॥ रसप्रतिषेधो वा पु-
 रुषधर्मत्वात् ॥ ४० ॥ अभ्युदये दोहापनयः
 स्वधर्मा स्यात् प्रवृत्तत्वात् ॥ ४१ ॥ श्रुतो-
 पदेशाच्च ॥ ४२ ॥ अपनयो वार्थान्तरे वि-
 धानाच्चरूपयोवत् ॥ ४३ ॥ लक्षणार्था श्रुत-
 श्रुतिः ॥ ४४ ॥ श्रयणानान्तत्त्वपूर्वत्वात् प्र-
 दानार्थं विधानं स्यात् ॥ ४५ ॥ गुणो वा
 श्रयणार्थत्वात् ॥ ४६ ॥ अनिर्देशाच्च ॥ ४७ ॥
 श्रुतेश्च तत्प्रधानत्वात् ॥ ४८ ॥ अर्थवाद-
 श्च तदर्थवत् ॥ ४९ ॥ संस्कारं प्रति भावा-
 च्च तस्मादथ प्रधानं स्यात् ॥ ५० ॥ पर्य-
 गिनकृतानामुत्सर्गे तादृश्यमुपधानवत् ॥ ५१ ॥
 शेषप्रतिषेधो वार्थाभावादिङान्तवत् ॥ ५२ ॥
 पूर्ववत्त्वाच्च शब्दस्य संस्थापयतीति चाप्र-

वृत्ते नोपपद्यते ॥ ५३ ॥ प्रवृत्तेर्यज्ञहेतुत्वा-
 प्रतिषेधे संस्काराणामकर्म स्यात् तरका-
 रितत्वाद् यथा प्रयाजप्रतिषेधे ग्रहणमा-
 जस्य ॥ ५४ ॥ क्रिया वा स्यादवच्छेदाद-
 कर्म सर्वहानं स्यात् ॥ ५५ ॥ आजप्रसंस्था-
 प्रतिनिधिः स्यात् द्रव्योत्सर्गात् ॥ ५६ ॥
 समाप्तिवर्चनात् ॥ ५७ ॥ चोदना वा कर्मो-
 त्सर्गादन्यैः स्यादविशिष्टत्वात् ॥ ५८ ॥
 अनिजग्राह्य वनस्पतेः प्रसिद्धां तेन दर्शय-
 ति ॥ ५९ ॥ संस्थातदेवतत्वात् स्यात् ॥

१० अध्याये १ पादः

विधेः प्रकृष्टान्तरेतिदेशात् सर्वकर्म स्या-
 द् ॥ १ ॥ अपि वाभिधानसंस्कारद्रव्यमर्थ-
 क्रियेत तादर्थ्यात् ॥ २ ॥ तेषामप्रत्यक्षवि-
 शिष्टत्वात् ॥ ३ ॥ इष्टिरारम्भसंयोगादङ्गभू-
 तान्निवर्त्तारम्भस्य प्रधानसंयोगात् ॥ ४ ॥
 प्रधानाच्चान्यसंयुक्तात्सर्वारम्भान्निवर्त्त-
 तानङ्गत्वात् ॥ ५ ॥ तस्यां तु स्यात् प्रया-

अवत् । ६ । नवाङ्गभूतत्वात् । ७ ।
 एकवाक्यत्वाच्च । ८ । कर्म च द्रव्यसंयो-
 गार्थमर्थभावान्निवर्त्तत तादर्थ्यं श्रुतिसं-
 योगात् । ९ । रथाणौ तु देशमात्रत्वादिनि-
 वृत्तिः प्रतीयेत । १० । अपि वा शेषभूत-
 त्वात् तत्संस्कारः प्रतीयेत । ११ । सभा-
 रथानञ्च तद्वत् । १२ । मन्त्रवर्णाश्च तद्वत्
 । १३ । प्रयाजि च तन्व्यायत्वात् । १४ ।
 लिङ्गदर्शनाच्च । १५ । तथाजिप्रभागाग्नि-
 रपीति चेत् । १६ । व्यपदेशाद्देवतान्तरम्
 । १७ । संसृज्यच्च । १८ । पशावपीति चे-
 त् । १९ । न तद्वत्तवचनात् । २० । लिङ्ग
 दर्शनाच्च ॥ २१ ॥ गुणो वा स्यात् कपाल-
 वत् गुणभूतविकाराच्च ॥ २२ ॥ अपिवाशेष-
 भूतत्वात्संस्कारः प्रतीयेत स्वाहाकारव-
 दङ्गानामर्थसंयोगात् । २३ । व्युद्वचनञ्च
 विप्रतिपत्तौ तदर्थत्वात् । २४ । गुणोपीति
 चेत् । २५ । नासहानात् कपालवत् । २६ ।

अहाभास्य समप्रतिपत्तौ तद्वचनं तदर्थत्वा-
 त् । २७ । अहाभासे च तद्वचनम् । २८ ।
 वेत्तायाश्च हितुत्वं प्रसिद्धं तेन दर्शय-
 ति । २९ । अविशुद्धोपपत्तिरर्थपत्तेः श्रुतव-
 त् गुणभूताविकारः स्यात् । ३० । स द्वयर्थः
 स्यादुभयोः श्रुतिभूतत्वाद्धिप्रतिपत्तौ ता-
 दर्थ्याद्धिकारत्वमुक्तं तस्यार्थं वाद्वतवम्
 । ३१ । विप्रतिपत्तौ तासांभाव्याविकारः
 स्यात् । ३२ । अग्रासी वा प्रयोजनदेक-
 देशोऽन्यदेवत्यः । ३३ । चरुर्विविक्कारः
 कयादिज्वासंयोगात् । ३४ । प्रसिद्धमहण-
 त्वाच्च ॥ ३५ ॥ ओदनी वान्नसंयोगा-
 त् । ३६ । न द्वयर्थत्वात् ॥ ३७ ॥ कपालं
 विकारी वा विशयेऽर्थोपपत्तिभ्याम् । ३८ ।
 गुणमुख्यविशेषाच्च । ३९ । तच्छ्रुतौ चा-
 न्यहविष्ठात् ॥ ४० ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ।
 । ४१ । ओदनी वा प्रयुक्तत्वात् । ४२ ।
 अपूर्वव्यपदेशाच्च । ४३ । तथा च लिङ्ग

दर्शनम् । ४३ । संकपाले प्रकृत्या स्याद-
 न्यस्य चाश्रुतिर्वात् । ४५ । एकस्मिन् वा
 विप्रतिषेधात् । ४६ । तं वार्थान्तरसंयोगा-
 गादपूपे पाकसंयुक्तं धारणार्थं चरी भव-
 ति तत्रार्थात् पातुलाम्भः स्यादनिर्घमोऽवि-
 शेधात् । ४७ । चरी वा लिङ्गदर्शनात् ।
 ४८ । तस्मिन् पेषणमनर्थलोपात्स्यात् । ४९ ।
 अक्रिया वा अपूपहेतुत्वात् । ५० । पिण्डा
 र्थत्वाच्च संयवनम् । ५१ । संवपनञ्च ताद-
 ध्यात् । ५२ । सन्तापनमधः श्रपणात् । ५३ ।
 उपधानञ्च तादध्यात् । ५४ । घृथुश्लक्षणे वा
 नपूपत्वात् । ५५ । अम्यूहश्चोपरिपाकार्थ-
 त्वात् । ५६ । तथावज्ज्वलनम् । ५७ । व्यूह-
 स्यासादनञ्च प्रकृतावश्रुतित्वात् । ५८ ।

१० अध्याये २ पादः ।

कृष्णलिप्पर्थलोपादपाकः स्यात् । १ । स्याद्वा
 प्रत्यक्षशिष्टत्वात् प्रदानेवत । २ । उपस्तरणा
 मिधारणयोस्मृतार्थत्वादकर्मस्यात् ॥ ३ ॥

क्रियेत वार्थवादत्वात्तयोः संसर्गहेतुत्वात्
 । ४ । अकर्म वा चतुर्भिर्वाप्तिवचनात् सह
 पूर्णं पुनश्चतुरवन्तम् । ५ । क्रिया वा मु-
 र्धावदानपरिमाणात् सामान्यात् तद्गुण-
 त्वम् । ३ । तेषां चैकावदानत्वात् । ७ ।
 आप्तिः संस्वराद्यमानत्वात् । ८ । संतोस्त्वा
 प्तिवचनं व्यर्थम् । ९ । विकल्पस्तैकाव-
 दानत्वात् । १० । सर्वविकारे त्वभ्यासान-
 र्थकं हविषो हीतस्त्रयं स्यादपि वा स्विष्टकृ-
 तः स्यादितरस्यान्याथयत्वात् ॥ ११ ॥ अक-
 र्म वा संसर्गार्थनिवृत्तित्वात् तस्यादाप्ति-
 समर्थत्वम् ॥ १२ ॥ भक्षाणान्तुमीत्य-
 र्थत्वादकर्म स्यात् । १३ । स्याद्वा निहो-
 नदर्शनात् । १४ । वचनं वाज्यभक्षस्यप्र-
 कृती स्यादभागित्वात् । १५ । वचनं वा
 हिरण्यस्य अदानवदाज्यस्य गुणभूतत्वात्
 । १६ । एकधीपहारे सहत्वं ब्रह्मभक्षणां
 प्रकृती विहतत्वात् । १७ । सर्वत्वं

स्युर्वा अर्थवादत्वात् ॥ ५२ ॥ नेषुष्टाभिधानात्
 तदभावादितरस्मिन् ॥ ५३ ॥ स्युर्वा
 होतुकामाः ॥ ५४ ॥ न तदाशीष्टात् ॥ ५५ ॥
 सर्वस्वारस्य दिष्टगतौ समापनं न विद्वत्ते
 कर्मणो जीवसंयोगात् ॥ ५६ ॥ स्याद्दोभयोः
 प्रत्यक्षशिष्टत्वात् ॥ ५७ ॥ गते कर्मस्थि-
 यज्ञवत् ॥ ५८ ॥ जीवत्यवचनमायुराशि
 परतदर्थत्वात् ॥ ५९ ॥ वचनं वा भागित्वा
 त् प्राक् यथोक्तात् ॥ ६० ॥ क्रिया स्याद्दुर्म
 मात्रायाम् ॥ ६१ ॥ गुणलोपे च मुख्यस्य ६२
 मुष्टिलोपास्तु संख्यालोपस्तद्गुणत्वात् स्या-
 त् ॥ ६३ ॥ न निर्वापशेषत्वात् । ३४ । सं-
 ख्या तु चोदनां प्रति सामान्यात् तद्विकारः
 संयोगाच्च परं मुष्टेः ॥ ६५ ॥ न चोदनाभि-
 सम्बन्धात् प्रकृतौ संस्कारयोगात् ॥ ६६ ॥
 औत्पत्तिके तु द्रव्यतो विकारः स्यादका-
 र्यत्वात् ॥ ६७ ॥ नमित्तिके तु कार्यत्वात्
 प्रकृतेः स्यात् तदापत्तेः ॥ ६८ ॥ विप्र-

तिषे च तद्वचनात् प्राकृतगुणलोपः स्याद् ते
 न च कर्मसंयोगात् ॥ ६९ ॥ परेषां प्रतिषे
 धः स्यात् ॥ ७० ॥ प्रतिषेधाच्च ॥ ७१ ॥ अर्था
 भावे संस्कारत्वं स्यात् ॥ ७२ ॥ अर्थेन च वि
 पर्यासे तादर्थ्यात् तत्त्वमेव स्यात् ॥ ७३ ॥

मीमांसा-दर्शने

-----०-----

१० अध्याये ३ पादः ।

विकृतौ शब्दवत्त्वात् प्रधानस्य गुणानाम
 प्रिकोतपत्तिः सन्निधानात् ॥ १ ॥ प्रकृतिव
 त् तस्य चानुपरोधः ॥ २ ॥ चोदनाप्रभुत्वा
 च्च ॥ ३ ॥ प्रधानं त्वङ्गसंयुक्तं तथामूलममू
 लं स्यात् तस्य विध्युपलक्षणात् सर्वा हि
 पूर्वान् विधिरविशेषात् प्रवर्तितः ॥ ४ ॥
 न चाङ्गविधिरनङ्गे स्यात् ॥ ५ ॥ कर्मणश्चै
 कशब्दात् सन्निधाने विधेरारूपासंयोगो
 गुणेन तद्विकारः स्यात् शब्दस्य विधिगामि
 त्वात् गुणस्य चापदेश्यत्वात् ॥ ६ ॥ अ

कार्यत्वाच्च नाम्नाः ॥ ७ ॥ तुल्या च प्रभुता
 गुणे ॥ ८ ॥ सर्वमेवं प्रधानानामिति चेत् ॥
 ९ ॥ तथाभूतेन संयोगादयथार्थविधयः स्युः
 ॥ १० ॥ विधित्वं चाविशिष्टमेवं प्राकृतानां
 वैकृतैः कर्मणा योगात्तस्मात् सर्वं प्रधाना
 र्थम् ॥ ११ ॥ समत्वाच्च तदुत्पत्तेः संस्कारैर
 धिकारः स्यात् ॥ १२ ॥ हिरण्यगर्भः पूर्वस्य
 मन्त्रलिङ्गात् ॥ १३ ॥ प्रकृत्यनुपरोधाच्च ॥ १४ ॥
 उत्तरस्य व मन्त्रार्थित्वात् ॥ १५ ॥ विध्य
 लिङ्गात् तच्छ्रुतौ विकारः स्यात् गुणानामु
 पदेश्यत्वात् ॥ १६ ॥ पूर्वस्मिंश्चामन्त्रत्वदर्शनात् ॥ १७ ॥
 संस्कारे तुक्रियान्तरं तस्य विधायकत्वात् ॥ १८ ॥
 प्रकृत्यनुपरोधाच्च ॥ १९ ॥ विधेस्तु तत्र भावात् सन्देहे य
 स्य शब्दस्तदर्थः स्यात् ॥ २० ॥ संस्कारसामर्थ्याद्गुणसंयोगाच्च ॥ २१ ॥
 विप्रतिषेधात् क्रियाप्रकरणे स्यात् ॥ २२ ॥ षड्भिर्हीक्ष
 यतीति तासां मन्त्रविकारः श्रुतिसंयोगा

त् ॥ २३ ॥ अभ्यासात्तु प्रधानस्य ॥ २४ ॥
 आवृत्त्या मन्त्रकर्म स्यात् ॥ २५ ॥ अपि वा
 प्रतिसमन्वत्वात् प्राकृतानामहानिः स्यादन्या
 यश्च कृतेऽभ्यासः ॥ २६ ॥ पौर्वापर्यञ्चाभ्या
 से नोपपद्यते नैमित्तिकत्वात् ॥ २७ ॥ त
 त्प्रपञ्चञ्च दर्शयति ॥ २८ ॥ न चाविशेषा
 द्वयपदेशः स्यात् । २९ । अग्न्याधेयस्य नै-
 मित्तिके गुणविकारे दक्षिणादानमधिकं
 स्याद्वाक्यसंयोगात् । ३० । शिष्टत्वाच्चेत-
 रासां यथस्थानम् । ३१ । विकारस्त्वप्र-
 करणे हि काम्यानि । ३२ । शङ्कते च नि-
 वृत्तेरुभयत्वं हि श्रूयते । ३३ । वासो व-
 त्सञ्च सामान्यात् । ३४ । अर्थापत्तेस्तदु-
 क्तस्यान्निमित्ताख्याभिसंयोगात् । ३५ ।
 दाने पाकोऽर्थलक्षणः । ३६ । पाकस्य चा-
 न्नकादितत्वात् । ३७ । तथाभिघारणस्य
 । ३८ । द्रव्यविधिसन्निधौ सङ्ख्या तेषांगुण-
 त्वात् स्यात् । ३९ । समत्वात् तु गुणाना

मेकस्य श्रुतिसंयोगात् ॥ ४० ॥ यस्य वा
 सन्निधाने स्याद् वाक्यतो ह्यभिसम्बन्धः ।
 ४१ । असंयुक्ता तु तुल्यवदितराभिर्विधीय-
 न्ते तस्मात् सर्वाधिकारः स्यात् । ४२ ।
 असंयोगाद्विधिश्रुतावैकजाताधिकारः स्या-
 त् श्रुत्याकोपात्कृतोः । ४३ । शब्दार्थश्चा-
 पिलोकवत् । ४४ । सा पशूनामुत्पत्तितोवि-
 भागात् । ४५ । अनियमोऽविशेषात् । ४६ ।
 भागित्वाद्वा गवांस्यात् । ४७ । प्रत्ययात् ।
 ४८ । लिङ्गदर्शनाच्च । ४९ । तत्र दानं वि-
 भागेन प्रदानानां पृथक्त्वात् ॥ ५० ॥ परि-
 क्रयाच्च लोकवत् । ५१ । विभागश्चापि द-
 र्शयति । ५२ । समं स्यादश्रुतित्वत् । ५३ ।
 अपि वा कर्मवैषम्यात् । ५४ । असुल्याः
 स्युः परिक्रये विषमाख्या विधिश्रुतौ परि-
 क्रयात् न कर्मण्युपपद्यते दर्शनाद्विशेषस्य
 तथाभ्युदये । ५५ । तस्य धेनुरिति गवां,
 प्रकृतौ विभक्त्योदितत्वात् सामान्यात्

तद्विकारः स्यात् च धेष्टिर्गुणशब्देन । ५६ ।
 सर्वस्य वा कृतुसंयोगादेकत्वं दक्षिणार्थस्य
 गुणानां कार्यकत्वादर्थे विकृतौ श्रुतिभूतं
 स्यात् तस्मात् समवायाद्धि कर्मभिः । ५७ ।
 चोदनानामनाश्रयाह्निङ्गेन नियमः स्यात् ।
 ५८ । एका पञ्चेति धेनुवत् । ५९ । त्रिव-
 त्सश्च ॥ ६० ॥ तथा च लिङ्गदर्शनम् । ६१ ।
 एके तु श्रुतिभूतत्वात् सङ्ख्याया गवां लि-
 ङ्गविशेषेण । ६२ । प्राक्राशौ तथेति चेत् ।
 ६३ । अपि त्ववयवार्थत्वात् विभक्तप्रकृ-
 तित्वात् गुणेदन्ताविकारः स्यात् । ६४ ।
 धेनुवच्चाश्वदक्षिणा, स ब्रह्मण इति पुरु-
 षापनयो यथा हिरण्यस्य । ६५ । एके तु
 कर्तृसंयोगात् स्ववत्तस्य लिङ्गविशेषेण ।
 ६६ । अपि वा तदधिकाराद्विरण्यवद्विका-
 रः स्यात् । ६७ । तथा च सोमचमसः ।
 ६८ । सर्वविकारी वा कृत्वर्थे प्रतिषेधात्
 यशूनाम् ॥ ६९ ॥ ब्रह्मदानेऽविशिष्टमिति

चेत् ॥ ७० ॥ उत्सर्गस्य क्रतवर्थत्वात् प्रतिषि
 द्ध्यकर्म स्यात् न च गौणः प्रयोजनमर्थः स
 दक्षिणानां स्यात् ॥ ७१ ॥ यदितुब्रह्मणस्तदू
 नं तद्विकारः स्यात् ॥ ७२ ॥ सर्वं वायुरुपा
 पनयात्तासां कृतुप्रधानत्वात् ॥ ७३ ॥ यजु
 र्युक्ते त्वध्वर्योर्दक्षिणा विकारः स्यात् ॥ ७४
 ॥ अपि वायुतिभूतत्वात् सर्वासां तस्य भा
 गो नियम्यते ॥ ७५

मीमांसा-दर्शने

१० अध्याये ४ पादः ।

प्रकृतिलिङ्गसंयोगात् कर्मसंस्कारं विकृताव
 धिकं स्यात् ॥ १ ॥ चीदनालिङ्गसंयोगे त
 द्विकारः प्रतीयेत प्रकृतिसन्निधानात् ॥ २
 सर्वत्र तुग्रहाम्मानमधिकं स्यात् प्रकृतिवत्
 ॥ ३ ॥ अधिकैश्चैकवाक्यत्वात् ॥ ४ ॥ लि
 ङ्गदर्शनाच्च ॥ ५ ॥ प्राजापत्येषु चाम्नात्
 ॥ ६ ॥ आमने लिङ्गदर्शनात् ॥ ७ ॥ उपगे-
 षु शरवत् स्यात् प्रकृतिलिङ्गसंयोगात् ॥ ८ ॥

आनर्थक्यात् त्वधिकं स्यात् ॥ ९ ॥ स-
 स्कारे चान्यसंयोगात् ॥ १० ॥ प्रयाजवदि-
 ति चेत् ॥ ११ ॥ नार्थान्यत्वात् ॥ १२ ॥ आ-
 च्छादने त्वै काथ्यात् प्राकृतस्य विकारः स्या-
 त् ॥ १३ ॥ अधिकं चान्यार्थत्वात् ॥ १४ ॥
 सप्तुव्यञ्जं दर्शयति ॥ १५ ॥ सामस्वर्थान्त-
 रश्रुतेरविकारः प्रतीयेत ॥ १६ ॥ अर्थे त्व-
 श्च यमाणि शेषत्वात् प्राकृतस्य विकारः स्या-
 त् ॥ १७ ॥ सर्वेषामविशेषात् ॥ १८ ॥ एकं
 स्य वा श्रुतिसामर्थ्यात् प्रकृतेश्चाविकारा-
 त् ॥ १९ ॥ स्तोमविवृद्धा त्वधिकं स्यादवि-
 वृद्धौ द्रव्यविकारः स्यादितरस्याश्रुतित्वा-
 त् ॥ २० ॥ पवमाने स्यातां तस्मिन्वावापो-
 द्वापदर्शनात् ॥ २१ ॥ वचनानि त्वपूर्वत्वा-
 त् ॥ २२ ॥ विधिशब्दस्य मन्त्रत्वे भावः
 स्यात्तेन चोदना ॥ २३ ॥ शेषाणां चोदनैक-
 त्वात्तस्मात्सर्वत्र श्रूयते ॥ २४ ॥ तथोत्तर-
 स्यान्ततौ तत्प्रकृतित्वात् ॥ २५ ॥ प्राकृत-

स्य गुणश्रुतौ सगुणेनाभिधानं स्यात् । २६ ।
 अविकारो वा अर्थशब्दानिर्णयात्स्यात्
 द्रव्यवत् । २७ । तथारम्भासंमवायाद्वा
 चोदितेनाभिधानं स्यादर्थस्य श्रुतिसंमवा-
 यित्वादवचने च गुणशास्त्रमनर्थकं स्या-
 त् । २८ । द्रव्येप्रारम्भगामित्वादर्थे वि-
 कारः सामर्थ्यात् । २९ । बुधन्वान् पव-
 मासवद्विशेषनिर्देशात् ॥ ३० ॥ मन्त्रविशेष
 निर्देशात् न देवताविकारः स्यात् । ३१ ।
 विधिनिगमभेदात् प्रकृतौ तत्प्रकृतित्वा-
 द्विकृतावपि भेदः स्यात् । ३२ । यथोक्तं
 वा विप्रतिपत्तेर्न चोदना । ३३ । स्विष्टकृद्दे-
 वतान्यात्वे तच्छब्दत्वान्निवर्तत । ३४ ।
 संयोगो वा अर्थापत्तेरभिधानस्य कर्मज-
 त्वात् । ३५ । सगुणस्य गुणलोपे निगमेषु
 यावदुक्तं स्यात् ॥ ३६ ॥ सर्वस्य वैकर्म्या-
 न् । ३७ । स्विष्टकृदावापिकोऽनुयाजे स्यात्
 प्रयोजनवदङ्गानामर्थसंयोगात् । ३८ । अ

त्वाहेति च शस्त्रवत् कर्म स्यात् चौदनान्ति
 रात् । ३९ । संस्कारी वा चौदितरय शब्दव
 चनार्थत्वात् । ४० । स्यादुगुणार्थत्वात् । ४१ ।
 मनोलाभान्तु वचनाद्विकारः स्यात् । ४२ ।
 पृष्ठार्थेऽन्यद्व्यन्तरात् तद्योनिपर्वत्वात् स्या
 दृचांप्रविभक्तत्वात् । ४३ । स्वयोनौ सर्वा
 स्यत्वात् । ४४ यूपवादिति चेत् । ४५ । न
 कर्मसंयोगात् । ४६ । कार्यत्वादुत्तरस्योर्यथा
 प्रकृति । ४७ । समानदेवते वा तृचस्याविभा
 गात् । ४८ । ग्रहाणां देवतान्यत्वे स्तुतश
 स्त्रयोः कर्मत्वाविकारः स्यात् । ४९ । उभय
 पानात्पृषदाज्ये दध्नुः स्यादुपलक्षणं निगमे
 षु पातव्यस्योपलक्षणात् । ५० । न वा परा
 र्थत्वाद्यज्ञपतिवत् । ५१ । स्याद्वा आवाहन
 स्य तादृश्यात् । ५२ । न वा संस्कारशब्द
 त्वात् । ५३ । स्याद्वा द्रव्याभिधानात् । ५४ ।
 दध्नुस्तु गुणभूतत्वादाज्यपा निगमाः स्युर्गु
 षत्संयुतेराज्यप्रधानत्वात् । ५५ । दधि वा

स्यात् प्रधानमाज्ये प्रथमान्त्यसंयोगात् ५६
 अपि वाज्यप्रधानत्वाद्गुणार्थे व्यपदेशे भ-
 क्त्यासंस्कारशब्दः स्यात् । ५७ । अपि वा
 स्याद्विकारत्वात् तेन स्यादुपलक्षणम् । ५८ ।
 नवा स्यात् गुणशास्त्रत्वात् । ५९ ।

मीमांसा-दर्शने

१० अध्याये ५ पादः ।

आनुपूर्व्यवतामेकदेशग्रहणेष्वांगमवदन्त्य
 लोपः स्यात् । १ । लिङ्गदर्शनाच्च । २ । वि-
 कल्पो वा समत्वात् । ३ । क्रमादुपजनो-
 ऽन्ते स्यात् ४ लिङ्गमविशिष्टं सङ्ख्याया हि
 तत्त्वचनम् । ५ । आदितो वा प्रवृत्तिः स्या-
 दारम्भस्य तदादित्वात् वचनादन्त्यविधिः
 स्यात् । ६ । एकत्रिके तृचादिषु माध्यन्दिने
 च्छन्दसां श्रुतिभूतत्वात् । ७ । आदितो वा
 तन्नायतवादितरस्यानुमानिक त्वात् । ८ ।
 यथानिवेशञ्च प्रकृतिवत् सङ्ख्यामात्रविकार-
 त्वात् । ९ । त्रिकस्तृचे ध्रुव्ये स्यात् १० ।

एकसमां वा स्तोमसमावृत्तिधर्मत्वात् । ११ ।
 चोदनासु त्वपूर्वत्वान्निर्द्वेन धर्मनिधमः
 समात् । १२ । प्राप्तिस्तु रात्रिशब्दसम्ब-
 न्धात् । १३ । अपूर्वासु तु सह्यासु विक-
 ल्यः समात् सर्वासामर्थवत्त्वात् । १४ ।
 स्तोमविवृद्धौ प्राकृतानामभ्यासेन सह्यापू-
 रणमविकारात् सह्यायां गुणशब्दत्वाद-
 न्यस्य चाश्रुतित्वात् । १५ । आगमेन वा-
 ऽभ्यासरस्याश्रुतित्वात् । १६ । सह्यायाश्च
 पृथक्त्वनिवेशात् । १७ । पराक्शब्दत्वा-
 त् । १८ । उक्ताविकाराच्च । १९ । अश्रु-
 तित्वान्नेति चेत् ॥ २० ॥ स्यादर्थचोदिता-
 नां परिमाणशास्त्रम् । २१ । आवापवचनं
 चाभ्यासे नोपपद्यते । २२ । साम्नां चो-
 त्पत्तिसामर्थ्यात् । २३ । धूर्ध्वपीति चे-
 त् । २४ । नावृत्तिधर्मत्वात् । २५ । व-
 हिष्पवमाने तु ऋगागमः सामैकत्वात् ।
 २६ । अभ्यासेन तु सह्यापूरणं सामिधेनी-

ष्वभ्यासप्रकृतित्वात् । २७ । अविशेषात्
 नेति चेत् । २८ । स्यात् तदुर्मत्वात् प्रवृत्ति
 वदभ्यस्येत आसङ्ख्यापूरणात् । २९ । याव
 दुक्तं वाकृतपरिमाणत्वात् । ३० । अधिका
 नाञ्च दर्शनं त् । ३१ । कर्मस्वपीति चेत् । ३२ ।
 न चोदितत्वात् । ३३ । षोडशिनो वैकृत
 त्वं तत्र वृत्तस्त्रविधानात् । ३४ । प्रकृतौ-
 चामात्रदर्शनात् । ३५ । अयज्ञवचनाच्च । ३६
 । प्रकृतौ वा शिष्टत्वात् । ३७ । प्रवृत्तिदर्श
 नाच्च । ३८ । आम्नातं परिसङ्ख्यार्थम् । ३९ ।
 उक्तमभावदर्शनम् । ४० । गुणादयज्ञत्वम् ।
 ४१ । तस्याग्रयणाद् ग्रहणम् । ४२ । उक्थ्या
 च्च वचनात् । ४३ । तृतीयसवने वचनात्
 स्यात् । ४४ । अनभ्यासे पराक्शब्दस्य ता
 दर्थ्यात् । ४५ । उक्थ्यविच्छेदवचनत्वात् ।
 ४६ । आग्रयणाद्वा पराक्शब्दस्य देशवाचि
 त्वात् पुनराधेयवत् । ४७ । विच्छेदः स्तो-
 मसामान्यात् । ४८ । उक्थ्याग्निष्ठोमसंयो

विरोधित्वाच्च लोकवत् ॥ ६६ ॥ क्रतोश्च
 तद्गुणत्वात् ॥ ६७ ॥ विरोधिनाच्च तत्
 शुतावशवदत्वात् विकल्पः स्यात् ॥ ६८ ॥
 पृषदाज्ये समुच्चयात् ग्रहणस्य गुणार्थत्व-
 म् ॥ ६९ ॥ यद्यपि चतुरवत्तीति तु नियमे
 नोपपद्यते ॥ ७० ॥ कृत्वन्तरे वा तन्याय-
 त्वात् कर्मभेदात् ॥ ७१ ॥ यथाश्रुतीति चे-
 त् ॥ ७२ ॥ न चोदनैकत्वात् ॥ ७३ ॥

मीमांसा-दर्शने

दशमे अध्याये अष्टमः पादः ।

प्रतिषेधः प्रदेशेऽनारभ्य-विधाने च
 प्राप्तप्रतिषिद्धत्वात् विकल्पः स्यात् ॥ १ ॥
 अर्थप्राप्तवादिति चेत् ॥ २ ॥ न, तुल्यहेतु
 त्यादुभयं शब्दलक्षणम् ॥ ३ ॥ अपि तु वा-
 क्यशेषः स्यादन्याय्यत्वाद्विकल्पस्य विधी-
 नामेकदेशः स्यात् ॥ ४ ॥ अपूर्वे चार्थवा-
 दः स्यात् ॥ ५ ॥ शिष्ट्वा तु प्रतिषेधः

स्यात् । ६ । न चेदन्यं प्रकल्पयेत् प्रहृतं
 प्रावर्धवाद् स्यादानर्थक्यात् परसामर्थ्या
 अ । ७ । पूर्वैश्च तुल्यकालत्वात् । ८ ।
 उपवाटश्च तद्वत् । ९ । प्रतिषेधादकर्मस्ति
 चेत् ॥ १० ॥ न शब्दपूर्वत्वात् । ११ ॥
 दीक्षितस्य दानहोमपाकप्रतिषेधोऽविशेषा
 त् सर्वदानहोमपाकप्रतिषेधः स्यात् । १२ ।
 अकृतयुक्तानां वा धर्मः स्यात् कृतोः प्र-
 त्यक्ष शिष्टत्वात् । १३ । तस्य वाप्यानुमा-
 निक्रमविशेषात् । १४ । अपि तु वाक्यशे-
 षत्वादितरपार्थदासः स्यात् प्रतिषेधे वि-
 कल्पः स्यात् । १५ । अबिशेषेण यत् शा-
 स्त्रमन्याय्यत्वात् विकल्पस्य तत् सन्दि-
 ग्धमाराद्विशेषशिष्टं स्यात् । १६ । अप्र-
 करणे तु यच्छास्त्रं विशेषे श्रूयमाणमवि-
 कृतमाज्यभागवत् प्राकृतप्रतिषेधार्थम् । १७ ।
 विकारे तु तदर्थं स्यात् ॥ १८ ॥ वाक्यशे-
 षो वा कृतुना ग्रहणात् स्यादनारभ्यविधान

स्य ॥ १९ ॥ मन्त्रेष्ववाक्यशेषत्वंगुणोपदेशा
 त्प्रातः ॥ २० ॥ अनाम्नाते च दर्शनात् ॥
 २१ ॥ प्रतिषेधान्न ॥ २२ ॥ अग्न्यतिग्राह्य-
 स्य विकृतावुपदेशादप्रवृत्तिः स्यात् ॥ २३ ॥
 मासि-ग्रहणञ्च तद्वत् ॥ २४ ॥ ग्रहणं वा
 तुल्यत्वात् ॥ २५ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ २६ ॥
 ग्रहणं समानविधानं स्यात् ॥ २७ ॥ मा-
 सि-ग्रहणमभ्यासप्रतिषेधार्थम् ॥ २८ ॥ उ-
 त्पत्तितादध्याच्चतुरवत्तं प्रधानस्य होमसं-
 योगात् अधिकमाज्यमतुल्यत्वाल्लोकवदुत्प-
 त्तेर्गुणभूतत्वात् ॥ २९ ॥ तत्संस्कारश्रुतेश्च
 ॥ ३० ॥ ताभ्यां वा सह स्विष्टकृतः सकृत्त्वे
 द्विरभिधारणेन तदाप्तिवचनात् ॥ ३१ ॥
 तुल्यवच्चाभिधाय सर्वेषु भक्त्यानुक्रमणा
 त् ॥ ३२ ॥ साप्तदशयवन्निनयम्येत ॥ ३३ ॥
 हविषो वा गुणभूतत्वात्तथाभूतविवक्षा
 स्यात् ॥ ३४ ॥ पुरोडाशाभ्यामित्यधिकृता-
 न्नां पुरोडाशयोरुपदेशस्तत्प्रवृत्तित्वाद्वैश्यस्तो

मवत् । ३५ । नत्वनित्याधिकारोऽस्ति वि
 धौ नित्येन सम्यन्धस्तस्मादवाक्यशेषत्व-
 म् । ३६ । सति च नैकदेशेन कर्तुः प्रधान
 भूतत्वात् । ३७ । कृतस्त्वत्वात्तु तथा स्तो-
 मे । ३८ । कर्तुः स्यादिति चेत् । ३९ । न
 गुणार्थत्वात् प्राप्ते च नोपदेशार्थः ॥ ४० ॥
 कर्मणोस्तु प्रकरणे तन्न्यायत्वात् गुणानां
 लिङ्गेन कालशास्त्रं स्यात् । ४१ । यदि तु
 सान्नायग्रं सोमयाजिनो न ताभ्यां समवा-
 योऽस्ति विभक्तकालत्वात् । ४२ । अपि
 वा विहितत्वात् गुणार्थायां पुनःश्रुतौ स-
 न्देहे श्रुतिर्द्विदेवतार्था स्यात् यथानभिप्रेतः
 तयाग्रेयो दर्शनादेकदेवते । ४३ । विधिं तु
 वादरायणः । ४४ । प्रतिषिद्धविज्ञानाद्वा ।
 ४५ । तथा चान्यार्थदर्शनम् । ४६ । उपां-
 शुयाजमन्तरा यजतीति हविलिङ्गाश्रुति-
 त्वात् यथाकामो प्रतीयेत । ४७ । ध्रौवा-
 द्वा सर्वसंयोगात् । ४८ । तद्वच्च देवतायां

स्वात् । ४९ । तान्द्रीणां प्रकरणात् ॥ ५० ॥
 धर्माद्वा स्यात् प्रजापतिः । ५१ । देवता
 यास्त्वनिर्वचनं तत्रशब्दस्येह मृदुत्वं तस्मा
 दिहाधिकारेण । ५२ । विष्णुर्वा स्याद्वौत्रा
 न्नादिमावासाहविश्च स्यात् हौत्रस्य
 तत्र दर्शनात् । ५३ । आपि वा पौर्णमा-
 स्यां स्यात् प्रधानशब्दसंयोगात् गुणत्वा
 न्मन्त्री यथाग्रधानं स्यात् । ५४ । आन-
 न्तर्ग्यञ्च सान्नाय्यस्य पुरोडाशेन दर्शयति
 अमावास्याविकारे । ५५ । अग्नीषोमविधा
 नात्तु पौर्णमास्यामुभयत्र विधीयते । ५६ ।
 प्रतिषिद्ध्य-विधानात् वा विष्णुः समानदे-
 शः स्यात् । ५७ । तथा चान्यार्थदर्शनम् ॥
 ५८ । न चानङ्गं सकृच्छ्रुतावुभयत्र विधीये
 तासम्बन्धात् । ५९ । गुणानां च परार्थ-
 त्वात्, प्रकृतौ विधिलिङ्गानिदर्शयति ॥
 ६० ॥ विकारे चाश्रुतिस्त्वात् । ६१ । द्विपु-
 रोडाशायां स्यादन्तरार्थत्वात् । ६२ । अ-

जामिकरणार्थत्वाच्च । ६३ । तदर्थमिति
 चेन्न तत्प्रधानत्वात् । ६४ । अशिष्टेन
 च सम्बन्धात् । ६५ । उत्पत्तेस्तु निवेशः
 स्याद्गुणस्यानुपरोधेनार्थस्य विद्यमान-
 त्वात् विधानादन्तरार्थस्य नैमित्तिकत्वा-
 त् तदभावेऽश्रुतौ स्यात् । ६६ । उभयोस्तु
 विधानात् । ६७ । गुणान्नाञ्च परार्थत्वादु
 पक्षेऽवददेति स्यात् । ६८ । अनपायश्च
 कालस्य लक्षणं हि पुरोडाशौ । ६९ । प्रश्न-
 सार्थमजामित्वम् ॥ ७० ॥

मीमांसा-दर्शने

११ अध्याये १ पादः ।

प्रयोजनाभिसम्बन्धात् पृथक्सत्तां ततः
 स्यादैककर्म्यमेकशब्दाभिसंयोगात् ॥ १ ॥
 शेषवद्वा प्रयोजनं प्रतिकर्म विभज्येत । २ ।
 अविधानान्तु नैवं स्यात् । ३ । शेषस्य हि
 परार्थत्वाद्धिधानात् प्रतिप्रधानभावः

स्यात् ॥ ४ ॥ अङ्गानान्तु शब्दभेदात् क्र-
 तुवत् स्यात् फलान्यत्वम् ॥ ५ ॥ अर्थभेद-
 स्तुतत्राथैकाध्यादैककर्म्यम् ॥ ६ ॥ श-
 ब्दभेदान्नेति चेत् ॥ ७ ॥ कर्मार्थत्वात् प्र-
 योगे ताच्छब्दं स्यात् तदर्थत्वात् ॥ ८ ॥
 कर्तृविधेर्नानार्थत्वाद्गुणप्रधानेषु । ९ । आर-
 म्भस्य शब्दपूर्वत्वात् ॥ १० ॥ एकेनापि स-
 माप्येत कृतार्थत्वादथवा कृत्वन्तरेषु प्राप्तेषु
 चोत्तरावत् स्यात् ॥ ११ ॥ फलाभावान्नेति
 चेत् ॥ १२ ॥ न, कर्मसंयोगात् प्रयोजनम्
 शब्ददोषं स्यात् ॥ १३ ॥ ऐकशब्दादिति
 चेत् ॥ १४ ॥ नार्थपृथक्त्वात्समत्वादगुणत्वम्
 ॥ १५ ॥ विधेस्त्वैकश्रुतित्वादप्यर्थायवि-
 धानात् नित्यवच्छ्रुतभूताभिसंयोगात् अ-
 र्थेन युगपत् प्राप्तेर्यथाप्राप्तं स्वशब्दो नि-
 वीतवत् सर्वप्रयोगे प्रवृत्तिः स्यात् ॥ १६ ॥
 तथा कर्मोपदेशत्वात् ॥ १७ ॥ कृत्वन्तरेषु
 पुनर्वचनम् ॥ १ ॥ उत्तरास्वश्रुतित्वाद्विशे-

माणत्वात् प्रधाने च क्रियार्थत्वादनियमः
 स्यात् । ३३ । पृथक्काद्विधितः परिमाणं
 स्यात् । ३४ । अनभ्यासो वा प्रयोगवचने
 कत्वात् सर्वस्य युगपच्छास्त्रादफलत्वाच्च
 कर्मणः स्यात् क्रियार्थत्वात् । ३५ । अ-
 भ्यासो वा छेदनसंमार्गाविदानेषु वचना-
 त्सकृत्त्वस्य । ३६ । अनभ्यासस्तु वाच्यत्वा-
 त् । ३७ । बहुवचनेन सर्वप्राप्तिर्विकल्पः
 स्यात् । ३८ । दृष्टः प्रयोग इति चेत् । ३९ ।
 भक्त्येति चेत् ॥ ४० ॥ तथैतरस्मिन् । ४१ ।
 प्रथमं वा नियम्यैत कारणादितिक्रमः स्या-
 त् । ४२ । श्रुत्यर्थाविशेषात् । ४३ । तथा
 चान्यार्थदर्शनम् । ४४ । प्रकृत्या च पूर्वव-
 त् तदास्ति । ४५ । उत्तरासु यावत् स्वं
 मपूर्वत्वात् । ४६ । यावत् स्वं चान्यविधा-
 नेनामुवाचः स्यात् । ४७ । साकल्यविधा-
 नात् । ४८ । प्रत्यर्थत्वाच्च । ४९ । अग्नि-
 होत्रे चाशेषवद्ववागूनियमः प्रतिषेधः कु-

परार्थतवात् । ६ । कर्मणोऽश्रुतत्वाच्च । ७ ।
 अङ्गानि तु विधानत्वात् प्रधानेनोपदिश्ये
 रन् तस्मात् स्यादेकदेशत्वम् । ८ । द्रव्य-
 दैवतं तथेति चेत् । ९ । न चोदनाविधिशे-
 षत्वात् नियमार्था विशेषः । १० । तेषु
 समवेतानां समवायात्तन्त्रमङ्गानि भेदस्तु
 तद्भेदात् कर्मभेदः प्रयोगे स्यात् तेषां प्र-
 धानशब्दत्वात्तथा चान्यार्थदर्शनम् । ११ ।
 इष्टि राजसूयचातुर्मास्येष्वैककर्म्यादङ्गानां
 तन्त्रभावः स्यात् ॥ १२ ॥ कालभेदान्तेति चे
 त् ॥ १३ ॥ नैकदेशत्वात् पशुवत् ॥ १४ ॥
 अपि वा कर्म पृथक्कासेषां तन्त्रविधानात्
 साङ्गानामुपदेशः स्यात् ॥ १५ ॥ तथा चा
 न्यार्थदर्शनम् ॥ १६ ॥ तथा तदवयवेषु स्या
 त् ॥ १७ ॥ पशौ तु चोदनैकत्वात्तन्त्रस्य वि
 प्रकर्षः स्यात् ॥ १८ ॥ तथा स्यादध्वरक
 ल्पेभ्यो विशेषस्यैककालत्वात् ॥ १९ ॥ इष्टि
 रिति चैकवच्छ्रुतिः ॥ २० ॥ अपि वा कर्म

गादस्तुतशस्त्रः स्यात् सति हि संस्थान्यत्व-
 म् ॥ ४९ ॥ सस्तुतशस्त्रो वा तदङ्गत्वात् ॥
 ५० ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ५१ ॥ वचनात् सं-
 स्थान्यत्वम् ॥ ५२ ॥ अभावादतिरात्रेषु गृ-
 ह्यते ॥ ५३ ॥ अन्वयो वानारभ्यविधाना-
 त् ॥ ५४ ॥ चतुर्थे चतुर्थेऽहन्यहीनस्य गृ-
 ह्यत इत्यभ्यासेन प्रतीयेत भोजनवत् ५५ ॥
 अपि वा सङ्ख्यावत्त्वात् नानाहीनेषु गृह्य-
 ते पक्षवद्वैकस्मिन् संख्यार्थभावात् ॥ ५६ ॥
 भोजने तत्सङ्ख्यं स्यात् ॥ ५७ ॥ जगत्सा-
 म्नि सामाभावात् ऋक्तः साम तदाङ्गं
 स्यात् ॥ ५८ ॥ उभयसाम्नि नैमित्तिकं
 विकल्पेन समतत्रात् स्यात् ॥ ५९ ॥ सु-
 ख्येन वा त्रियज्येत् ॥ ६० ॥ निमित्तविधा-
 ताद् वा क्रतुयुक्तस्य कर्म स्यात् ॥ ६१ ॥
 ऐन्द्रवायवसमाग्रवचनादादितः प्रतिकर्षः
 स्यात् ॥ ६२ ॥ अपि वा धर्माविशेषात् स
 दुर्माणां स्वस्थाने प्रकरणादग्रत्वमुच्यते ॥

६३ ॥ धारासंयोगाच्च ॥ ६४ ॥ कामसंयोगे
 तु वचनादादितः प्रतिकर्षः स्यात् ॥ ६५ ॥
 तद्देशानां वाग्रसंयोगात् तदनुक्तं कामशा-
 स्त्रं स्यात् नित्यसंयोगात् ॥ ६६ ॥ परेषु
 चाग्रशब्दः पूर्ववत् स्यात् तदादिषु ॥ ६७ ॥
 प्रतिकर्षो वा नित्यार्थेनाग्रस्य तदसंयोगा-
 त् ॥ ६८ ॥ प्रतिकर्षञ्च दर्शयति ॥ ६९ ॥
 पुरस्तादैन्द्रवायवसराग्रस्य कृतदेशत्वात् ॥
 ७० ॥ तुल्यधर्मत्वाच्च । ७१ । तथा च
 लिङ्गदर्शनम् । ७२ । सादनं चापि शेष-
 त्वात् । ७३ । लिङ्गदर्शनाच्च । ७४ । प्र-
 दानञ्चापि सादनवद् । ७५ । न वा प्रधान-
 नत्वात् शेषत्वात् सादनं तथा । ७६ ।
 अनीकायां न्यायोक्तेष्वाम्नानं गुणार्थं स्यात्
 त् । ७७ । अपि बाहर्गणेष्वग्निवत् समा-
 नविधानं स्यात् । ७८ । द्वादशाहस्य व्यू-
 ढसमूढत्वं पृष्ठवत् समानविधानं स्यात् ।
 ७९ । व्यूढो वा लिङ्गदर्शनात् समूढविका-

२ः ॥ ८० ॥ कामसंयोगात् ॥ ८१ ॥ तस्यो
 भयथा अवृत्तिरैककर्मणात् ॥ ८२ ॥ एकाद-
 शिनवत् त्रयनीका परिवृत्तिः स्यात् ॥ ८३ ॥
 स्वस्थानविवृद्धिर्वा अहामप्रत्यक्षसङ्ख्यत्वा-
 त् ॥ ८४ ॥ पृष्ठयावृत्तौ चाग्रयणस्य दर्श-
 नात् त्रयस्त्रिंशो परिवृत्तौ पुनरैन्द्रवायवः
 स्यात् ॥ ८५ ॥ वचनात् परिवृत्तिरैकादशि-
 नेषु ॥ ८६ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ ८७ ॥ छन्दो
 व्यतिक्रमात् व्यूढे भक्ष-पचमान-परिधि-
 कपालस्य मन्त्राणां यथोत्पत्तिवचनमूहवत्
 स्यात् ॥ ८८ ॥

मीमांसा-दर्शने

१० अध्याये ६ पादः ।

एकञ्च स्थानि यज्ञे स्युः स्वाध्यायवत् । १ ।
 त्वे वा लिङ्गदर्शनात् । २ । स्वर्दृशं प्रति
 वीक्षणं कालमात्रं परार्थत्वात् । ३ । पृ-
 ष्ठस्य युगपद्विधेरैकाहवत् द्विसामस्व-

म् । ४ । विभक्ते वा समस्तविधानात् त-
 द्विभागे विप्रतिषिद्धम् । ५ । समासस्त्वै-
 कादशिनेषु तत्प्रकृतित्वात् । ६ । विहार
 प्रतिषेधाच्च । ७ । अतिलो वा लोकवद्वि-
 भागः स्यात् । ८ । विहारप्रकृतित्वाच्च । ९ ।
 विशये च तदासत्तेः । १० । त्रयस्तथेति चे-
 त् । ११ । न समत्वात् प्रयोजवत् । १२ ।
 सर्वपृष्ठेशवदात्तेषां स्याद्विकदेशत्वं पृष्ठस्य
 कृतदेशत्वात् ॥ १३ ॥ विधेस्तु विप्रकर्षः
 स्यात् । १४ । वैरूपसामा क्रतुसंयोगात् त्रि-
 वृद्धदेकसामा स्यात् । १५ । पृष्ठार्थे वा प्र-
 कृतिलिङ्गसंयोगात् । १६ । त्रिवृद्धदिति चे-
 त् । १७ । न प्रकृतावकृतस्त्रसंयोगात् ॥ १८ ॥
 विधित्वान्नेति चेत् ॥ १९ ॥ स्यात् विशये त
 न्न्यायत्वात् कर्माविभागात् ॥ २० ॥ प्रकृते-
 श्चाविकारात् ॥ २१ ॥ त्रिवृत्ति सङ्ख्यात्वेन
 सर्वसङ्ख्याविकारः स्यात् ॥ २२ ॥ स्तीमस्य
 वा तल्लिङ्गत्वात् ॥ २३ ॥ उभयसाम्नि वि-

श्वजिद्विभागः स्यात् ॥ २४ ॥ पृष्ठार्थे
 वा अतदर्थत्वात् । २५ । लिङ्गदर्शनाच्च ।
 २६ । पृष्ठे रसभोजनमावृत्ते संस्थिते स-
 यस्त्रिंशोऽहनि स्यात् तदानन्तव्यात् प्रकृ-
 तिवत् । २७ । अन्ते वा कृतकालत्वात् ।
 २८ । अभ्यासे च तदभ्यासः कर्मणः पुनः
 प्रयोगात् । २९ । अन्ते वा कृतकालत्वा-
 त् ॥ ३० ॥ आवृत्तिस्तु व्यवाये कालभेदात्
 स्यात् । ३१ । मधु न दीक्षिता ब्रह्मचारि-
 त्वात् । ३२ । प्राश्येत वा यज्ञार्थत्वात् ।
 ३३ । मानसमहरन्तरं स्यात् भेदव्यपदेशा-
 त् । ३४ । तेन च संस्तवात् । ३५ । अह-
 रन्ताच्च परेण चीदना । ३६ । पक्षे सङ्ख्या
 सहस्रवत् । ३७ । अहरङ्गं वाऽशुक्लचोदना-
 भावात् । ३८ । दशमविसर्गवचनाच्च । ३९ ।
 दशमेऽहन्निति च तद्गुणशास्त्रात् ॥ ४० ॥
 सङ्ख्यासामञ्जस्यत् । ४१ । पञ्चतिरेके चै-
 कस्य भावात् । ४२ । स्तुतिव्यपदेशमङ्गेन

विप्रतिषिद्धं ब्रतवत् ॥ ४३ ॥ वचनादतद-
 न्तत्वम् ॥ ४४ ॥ सत्रमेकः प्रकृतिवत् ॥ ४५ ॥
 वचनात् तु बहुना स्यात् ॥ ४६ ॥ अपदे-
 शः स्यादिति चेत् ॥ ४७ ॥ नैकव्यपदेशा-
 त् ॥ ४८ ॥ सन्निवापञ्च दर्शयति ॥ ४९ ॥
 बहुनामिति चैकस्मिन् विशेषवचनं व्यर्थ-
 म् ॥ ५० ॥ अन्ये स्युर्ऋत्विजः प्रकृतिव-
 त् ॥ ५१ ॥ अपि वा यजमानाः स्युर्ऋत्वि-
 जामभिधानसंयोगात् तेषां स्यात् यजमा-
 नत्वम् ॥ ५२ ॥ कर्तृसंस्कारो वचनादाधा-
 तृवदिति चेत् ॥ ५३ ॥ स्याद्विशये तन्न्या-
 त्वात् प्रकृतिवत् ॥ ५४ ॥ स्वाम्यारूपाः स्यु-
 र्गृहपतिवदिति चेत् ॥ ५५ ॥ न प्रसिद्ध्यह-
 णत्वादसंयुक्तस्य तदुर्मण ॥ ५६ ॥ दीक्षि-
 तादीक्षितव्यपदेशश्च नोपपद्यते अर्थयो-
 नित्यभावित्वात् ॥ ५७ ॥ अदीक्षितत्वाच्च ॥
 ५८ ॥ द्वादशाहस्य सत्रत्वमासनीषायिचो-
 दनेन यजमानबहुत्वेन च सत्रशब्दाभिसं-

योगात् । ५९ । यजतिचोदनादहीनत्वं स्वा-
 मिनां चाऽस्थितपरिमाणत्वात् ॥ ६० ॥ अ-
 हीने दक्षिणाशास्त्रंगुणत्वात् प्रत्यहं कर्म भे-
 दः स्यात् । ६१ । सर्वस्य वैककर्म्यात् ॥ ६२ ॥
 पृषदाज्यवद्वाऽहनां गुणशास्त्रं स्यात् ॥ ६३ ॥
 ज्यौतिष्टोम्यस्तु दक्षिणाः सर्वासामेककर्म-
 त्वात् प्रकृतिवत् तस्मान्नासां विकारः स्या-
 त् ॥ ६४ ॥ द्वादशाहे वचनात् प्रत्यहं द-
 क्षिणाभेदस्तत्प्रकृतित्वात् परेषु तासां सं-
 ख्यविकारः स्यात् ॥ ६५ ॥ परिक्रयाविभा-
 गाद्वा समस्तस्य विकारः स्यात् ॥ ६६ ॥
 भेदस्तु गुणसंयोगात् ॥ ६७ ॥ प्रत्यहं सर्व-
 संस्कारः प्रकृतिवत्सर्वासां सर्वशेषत्वात् ॥
 ६८ ॥ एकार्थत्वान्नेति चेत् ॥ ६९ ॥ स्यादु-
 तपत्तौ कालभेदात् ॥ ७० ॥ विभज्य तु सं-
 स्कारवचनात् द्वादशाहवत् ॥ ७१ ॥ लिङ्गे
 न द्रव्यनिर्देशे सर्वत्र प्रत्ययः स्यात् लि-
 ङ्गस्य सर्वगामित्वादाग्नेयवत् ॥ ७२ ॥ या-

वदर्थं वा अर्थशेषत्वादल्पेन परिमाणं स्यात्
 त् तस्मिंश्च लिङ्गसामर्थ्यम् ॥ ७३ ॥ आ-
 ग्रेये कृत्स्नविधिः ॥ ७४ ॥ ऋजीगस्य प्र-
 धानत्वादहर्गणे सर्वस्य प्रतिपत्तिः स्यात् ॥
 ७५ ॥ वाससि मानोपावहरणे प्रकृतौ सो-
 मस्य वचनात् ॥ ७६ ॥ तत्राहर्गणेऽर्थाद्वासः
 प्रकृतिः स्यात् ॥ ७७ ॥ नानं प्रत्युत्पादयेत्
 प्रकृतौ तेन दर्शनादुपावहरणस्य ॥ ७८ ॥
 हरणे वा शुत्यसंयोगादर्थोद्विकृतौ तेन ॥ ७९ ॥

मीमांसा-दर्शने

१० अध्याये ७ पादः ।

कहविष्टं समस्तचोदितत्वात् । १ ।

प्रत्यङ्गं वा ग्रहवदङ्गानां पृथक्प्रकल्पन-
 त्वात् । २ । हविर्भेदात् कर्मणोऽभ्यासः त-
 स्मात्तेभ्योऽबदानं स्यात् । ३ । आज्याभाग-
 वद्वा निर्देशात् परिसङ्ख्या स्यात् । ४ । ते-
 षा वा द्वावदानत्वं विवक्षन्भिनिर्दिशेत्

पशोः पञ्चावदानत्वात् । ५ । अंसशिरो-
 नूकसक्थिप्रतिषेधश्च तदन्यपरिसङ्ख्यान-
 नर्थकः स्यात् प्रदानत्वात् तेषां निरवदा-
 नप्रतिषेधः स्यात् । ६ । अपि वा परिस-
 ङ्ख्या स्यादनवदानीयशब्दत्वात् । ७ । अ-
 ब्राह्मणे च दर्शनात् । ८ । शृताशृतौपदेशा-
 न्न तेषामुत्सर्गवदयज्ञशेषत्वम् । ९ । इत्या-
 शेपात् स्विष्टकृदिज्येत प्रकृतिवत् । १० ।
 त्र्यङ्गैर्वा शरवत् विकारः स्यात् । ११ ।
 अय्यूधौ तु होतुः त्र्यङ्गवत् इडाभक्षवि-
 कारः स्यात् । १२ । शेषे वा समवैलि त-
 स्माद्रथवन्नियमः स्यात् । १३ । अशास्त्र-
 त्वात् नैवं स्यात् । १४ । अपि वा दान-
 मात्रं स्यात् भक्षशब्दानभिसम्बन्धात् ।
 १५ । दातुस्त्वविद्यमानत्वादिडाभक्षविका-
 रः स्यात् शेषं प्रत्यविशिष्टत्वात् । १६ ।
 अग्नीधश्च वनिष्ठुरध्यूध्वीवत् । १७ । अ-
 प्राकृतत्वान्मैत्रावरुणस्याभक्षत्वम् । १८ ।

स्याद्वा होत्रध्वय्युविकारत्वात्तयोः कर्माभि-
 म्वन्धात् । १९ । द्विभागः स्यात् द्विकर्म-
 त्वात् । २० । एकत्वाद्वैकभागः स्यात् भा-
 गस्याष्टुतिभूतत्वात् । २१ । प्रतिप्रस्थातुश्च
 वपाश्रपणात् । २२ । अभक्षो वा कर्मभेदा-
 त्तस्याः सर्वप्रदानत्वात् । २३ । विष्कृतौ प्रा-
 कृतस्य विधेर्ग्रहणात् पुनःष्टुतिरनर्थिका
 स्यात् । २४ । अपिवाग्नेयवत् द्विशब्दत्वं स्या-
 त् । २५ । न वा शब्दपृथक्त्वात् ॥ २६ ॥
 अधिकं वार्थवत्त्वात् स्यादर्शवादगुणाभावे-
 वचनादविकारे तेषु हि तादर्थ्यं स्यादपूर्व-
 त्वात् । २७ । प्रतिषेधः स्यादिति चेत् । २८ ।
 नाश्रुतत्वात् । २९ । अग्रहणादिति चेत् ।
 ३० । न तुल्यत्वात् । ३१ । तथा तदुग्रहणे
 स्यात् । ३२ । अपूर्वतान्तु दर्शयेत् ग्रहण-
 स्याथत्वात् । ३३ । ततोऽपि यावदुक्तं स्या-
 त् । ३४ । स्विष्टकृद्वक्षप्रतिषेधः स्यात् तु-
 ल्यकारणत्वात् । ३५ । अप्रतिषेधो वा द-

शानादिडायां स्यात् । ३६ । प्रतिषेधो वा
 वधिपूर्वस्य दर्शनात् । ३७ । शंयिडान्तत्वे
 विपत्पः स्यात् परेषु पत्न्यनुयाजप्रतिषे-
 धोऽनर्थकः स्यात् । ३८ । नित्यानुवादो वा
 कर्मणः स्यादशब्दत्वात् । ३९ । प्रतिषेधा-
 र्थवत्त्वात् चोत्तरस्य परस्तात् प्रतिषेधः
 स्यात् ॥ ४० ॥ प्राप्तेवा पूर्वस्य वचनादति
 क्रमः स्यात् । ४१ । प्रतिषेधस्य त्वरायुक्त-
 त्वात् तस्य च नान्यदेशत्वम् । ४२ । उप-
 सत्सु यावदुक्तमकर्म स्यात् । ४३ । सौवेण
 वा गुणत्वात् शेषप्रतिषेधः स्यात् । ४४ ।
 अप्रतिपिदुं वा प्रतिषिध्यप्रतिस्रवात् । ४५ ।
 अनिज्या वा शेषस्य मुख्यदेवतानभाज्य-
 त्वात् । ४६ । अवमृथे बर्हिषः प्रतिषेधात्
 शेषकर्म स्यात् । ४७ । आजयभागयोर्वा गु-
 णत्वात् शेषप्रतिषेधः स्यात् । ४८ । प्रया-
 जानां त्वेकदेशप्रतिषेधात् वाक्यशेषत्व-
 तस्मान्नित्यानुवादः स्यात् । ४९ । आजय-

दर्शयति । ४१ । संस्कारास्त्वावर्तैरन्तर्यका-
 लत्वात् । ५१ । तत्कालस्तु यूपकर्मत्वात्
 स्य धर्मविधानात् सर्वाधानां च वदन् द-
 न्यकालत्वम् । ६१ । सकृन्मानं च दर्शय-
 ति । ७१ । स्वस्तन्त्वापवर्गः स्यादस्वका-
 लत्वात् । ८१ । साधारणे वानुनिष्पत्तिस्त-
 स्य साधारणत्वात् । ९१ । सोमान्ते च
 प्रतिपत्तिर्दर्शनात् । १०१ । न चोत्पत्तिवा-
 क्यत्वात् प्रदेशात् प्रस्तरे तथा । १११ ।
 अहर्गणे विषाणाप्रासनं धर्मविप्रतिषेधा-
 दन्ते प्रथमे वाहनि विकल्पः स्यात् । १२१ ।
 पाणैस्त्वयुतिभूतत्वाद्विषाणानियमः स्या-
 त् प्रातः सवनमध्यत्वाच्चिष्टं चाभिप्रवृ-
 त्तत्वात् । १३१ । शिष्टे चाभिप्रवृत्तत्वा-
 त् । १४१ । वाग्विसर्गो हविष्कृता बीजमे-
 दे तथा स्यात् । १५१ । यथाह्वानमपीति
 चेत् । १६१ । पशौ च पुरीडाशे समानतन्त्रं
 भवेत् । १७१ । अङ्गप्रधानार्थो योगः सर्वा-

पवर्गे च विमोकः स्यात् । १८ । प्रधाना-
 पवर्गे वा तदर्थत्वात् । १९ । अवमृथे च
 तद्वत् प्रधानार्थस्य प्रतिषेधो पवृक्तार्थ-
 त्वात् । २० । अहर्गणे च प्रत्यहं स्यात्
 तदर्थत्वात् । २१ । सुब्रह्मण्या तु तत्त्वं
 दीक्षावदन्यकालत्वात् । २२ । तत्कालत्वा-
 दावर्तेत प्रयोगतोविशेषसंयोगात् । २३ ।
 अप्रयोगाद्भूमिति चेत् । २४ । प्रयोगनि-
 र्देशात् कर्तृभेदवत् । २५ । तदभूतरथा-
 नादग्निवदिति चेत् तदपवर्गस्तदर्थत्वात् ।
 २६ । अग्निवदिति चेत् । २७ । न प्रयोग
 साधारस्यात् । २८ । लिङ्गदर्शनाच्च । २९ ।
 तद्वि लथेति चेत् । ३० । नाशिष्टत्वादित
 रन्यायत्वात् । ३१ । विध्येकत्वादिति चे-
 त् । ३२ । न कृतस्त्रस्य पुनः प्रयोगात्
 प्रधानवत् । ३३ । लौकिके तु यथाकामी
 संस्कारानर्थलोपात् । ३४ । यजायुधानि
 धार्यरन् प्रतिपत्तिविधानादृजीषवत् । ३५ ।

यजमानसंस्कारो वा तदर्थः श्रूयते तत्र
 लथाकासी तदर्थतवात् ॥ ३६ ॥ मुख्य-
 धारणं वा मरणस्यानियतत्वात् ॥ ३७ ॥
 यो वा यजनीये म्रियेत सोऽधिकृतः स्या-
 दुपवेषवत् ॥ ३८ ॥ न शास्त्रलक्षणत्वात् ॥
 ३९ ॥ उत्पत्तिर्वा प्रयोजकत्वादाशिरवत् ॥
 ४० ॥ शवदासामञ्जस्यमिति चेत् ॥ ४१ ॥
 तथाशिरिऽपि ॥ ४२ ॥ शास्त्रात्तु विप्रयोग-
 स्तत्त्वैकद्रव्यचिकीर्णा प्रकृतार्थेहापूर्वार्थ-
 वत् भूतोपदेशः ॥ ४३ ॥ प्रकृत्यर्थत्वात्
 षोडशमस्याः क्रियेत् ॥ ४४ ॥ अग्न्याधेये
 वा विप्रतिषेधात्तानि धारयैः मरणस्यानि-
 मित्तत्वात् ॥ ४५ ॥ प्रतिपत्तिर्वारिथान्येषा
 न् ॥ ४६ ॥ उपरिष्ठात् सोमानां प्राजापत्यै-
 श्चरन्तीति ॥ ४७ ॥ अद्भुविपर्यासो विना
 वचनादिति चेत् ॥ ४८ ॥ उत्कर्षः संयोगा-
 त् कालनात्रमितरत्र ॥ ४९ ॥ प्रकृतिकाला-
 सत्तः शास्त्रवतामिति चेत् ॥ ५० ॥ न यु-

तिप्रतिषेधात् ॥ ५१ ॥ विकारस्थाने इति
 चेत् ॥ ५२ ॥ न चोदनापृथक्त्वात् ॥ ५३ ॥
 उत्कर्षे सूक्तवाकस्य न सोमदेवितानामुत्कर्-
 षः परब्रह्मत्वाद्वाह्यधामिष्कर्षेनान्वयः ॥
 ५४ ॥ वाक्यसंयोगाद् बीष्कर्षः समानतन्त्र-
 त्वानिर्धोषान्नन्वयः ॥ ५५ ॥

अथ बीमांसा-दर्शने

एकादशाध्यायस्य चतुर्थः पादः ।

चोदनैकत्वाद्वाजसूयेऽनुक्तदेशकालानां
 समवायात्तन्त्रमङ्गानि ॥ १ ॥ प्रतिदक्षिणं
 वा कर्तृसम्बन्धादिष्विदं दृग्भूतत्वात्सु-
 दायो हि तन्निर्बुद्ध्या तदेकत्वादिकक्षोदो-
 यदेशः स्यात् ॥ २ ॥ तथा चाग्न्यर्थदर्शन-
 म् ॥ ३ ॥ अनियमः स्यादिति चेत् ॥ ४ ॥
 नोपदिष्टत्वात् ॥ ५ ॥ प्रयोजनैकत्वात् ॥
 ६ ॥ अविशेषार्था पुनः श्रुतिः ॥ ७ ॥ अ-
 वैष्टौ चैकतन्त्रं स्याद्विद्वद्दर्शनात् वचना-

त् कामसंयोगेन ॥ ८ ॥ अत्यर्थायामिति
 चेन्न वर्णसंयोगात् ॥ ९ ॥ पवमानहविः
 प्रैकतन्त्रं प्रयोगवचनैकत्वात् ॥ १० ॥ लि
 ङ्गदर्शनाच्च ॥ ११ ॥ वर्तमानापदेशोद्बचनास्तु
 तन्त्रभेदः स्यात् ॥ १२ ॥ सहत्वेनित्यानु-
 वादः स्यात् ॥ १३ ॥ द्वादशाहे तु प्रकृति-
 त्वादेकैकमहरपवृज्यत कर्मपृथक्कात् ॥ १४ ॥
 अह्नां चाश्रुतिभूतत्वात् तत्र साङ्गं क्रि-
 येत यथा माध्यन्दिने ॥ १५ ॥ अपि वा
 फलकर्तृसम्बन्धात् सहप्रयोगः स्यादाग्नेया
 भीषोभीयवत् ॥ १६ ॥ साङ्गकालश्रुति
 त्वाद्वा स्वस्थानानां विकारः स्यात् ॥ १७ ॥
 दीक्षोपसदां च संख्या पृथक् पृथक् प्रत्ये-
 क्षसंयोगात् ॥ १८ ॥ वसतीवरीपर्यन्तानि
 पूर्वाणि तन्त्रमन्यकालत्वादवभूथादीन्युत्त-
 राणि दीक्षाविसर्गार्थत्वात् ॥ १९ ॥ तथा
 चान्यार्थदर्शनम् ॥ २० ॥ चोदनापृथक्के
 त्वैकतन्त्रं समवेतानां कालसंयोगात् ॥ २१ ॥

त्तिष्ठैकम्यात् । ३७ । वृद्धिदर्शनाच्च । ३८ ।
 कपादानि च कुम्भीः तुल्यसंख्यानाम् ।
 प्रतिप्रथमं वा प्रकृतिवत् ॥ ४० ॥ सर्वेषां
 वाभिप्रथमं स्यात् । ४१ । एकद्रव्ये संस्का-
 राणां व्यख्यातमेककर्मत्वात् । ४२ । द्र-
 व्यान्तरे कृतार्थत्वात् तस्य पुनः प्रयोगा-
 न्मन्तरस्य च तद्गुणत्वात् पुनः प्रयोगः
 स्यात्तदर्थे न विधानात् । ४३ । निर्वपण-
 लवतस्तरणो ज्यग्रहणोपु चैकं द्रव्यवत् प्र-
 योजनैकत्वात् । ४४ । द्रव्यान्तरवद्वा स्या-
 त् तत्संस्कारात् । ४५ । वेदिप्रोक्षणे म-
 न्त्राभ्यासः कर्मणः पुनः प्रयोगात् । ४६ ।
 एकस्य वा गुणविधिः द्व्यैकत्वात् तस्मात्
 सकृत्प्रयोगाः स्यात् ॥ ४७ ॥ कण्डूयने प्र-
 त्यह् कर्मभेदात् स्यात् ॥ ४८ ॥ अपि च
 चोदनैककालमैककर्म्यं स्यात् ॥ ४९ ॥ स्व-
 पुनदीतरणाभिर्वर्षणामेध्यप्रतिमन्त्रणेषुचैव
 म् ॥ ५० ॥ प्रयागे त्वार्थनिर्वृत्ते ॥ ५१ ॥

जैमिनेः परतन्त्रत्वापत्तेः स्वतन्त्रः प्रतिषे-
 धः स्यात् । ८९ । नानार्थत्वात् सोमे दर्श-
 पूर्णमासप्रकृतीनां वेदिकर्म स्यात् । ९० । अ-
 कर्म वा कृतदूषा स्यात् । ९० । पात्रेषु च
 प्रसङ्गः स्याद्दोमार्थं त्वात् । ९१ । न्याय्या-
 नि वा प्रयुक्तत्वादप्रयुक्ते प्रसङ्गः स्यात् । ९२
 शामित्वे च पशुपुरीडाशो न स्यादितरस्य
 प्रयुक्तत्वात् । ९३ । अप्रपणं वाऽग्निहीनस्य
 शमामुखीयेनस्यत् प्रजाहितस्याविद्यमान-
 त्वात् । ९४ । हविर्दाने निर्वपणार्थं साध-
 यतां प्रयुक्तत्वात् । ९५ । असिद्धिर्वाऽन्यदे-
 शत्वात् प्रधानवैगुण्यादवैगुण्ये प्रसङ्गः स्या-
 त् । ९६ । अनसाञ्च दर्शनात् । ९७ । तदयु-
 क्तत्वाच्च कालभेदात् । ९८ । मन्त्राश्च स-
 त्विपातित्वात् । ९९ । धारणार्थत्वात् सो-
 मेऽनयन्त्राधानं न विद्यते । १०० । तथा च
 तमुपेततत्वात् । १०१ । विपूतिषेधाच्च । १०२ ।
 सत्यवदिति चेत् । १०३ । न संयोगपृथक्

त्वात् । २१ । ग्रहार्थं च पूर्वमिष्टेस्तदर्थं
 त्वात् । २५ । शेषवदिति चेन्न वैश्वदेवो हि
 स्याद् व्यपदेशात् ॥ २६ ॥ न गुणार्थत्वा
 त् ॥ २७ ॥ सन्नहनञ्च वृत्तत्वात् ॥ २८ ॥
 अन्यविधानादाराग्यभोजनं न स्यादुभयं
 वृत्त्यर्थम् ॥ २९ ॥ शेषमक्षास्तथेति चेत्
 नान्यार्थत्वात् ॥ ३० ॥ भूतत्वाच्च परिकू-
 यः ॥ ३१ ॥ शेषमक्षास्तथेति चेत् ॥ ३२ ॥
 न कर्मसंयोगात् ॥ ३३ ॥ प्रवृत्तवरणात् प्र-
 तितन्त्रवरणात् प्रतितन्त्रवरणं हीतुः कि-
 येत ॥ ३४ ॥ ब्रह्मापीति चेत् ॥ ३५ ॥ न
 प्राक् नियमात्तदर्थं हि ॥ ३६ ॥ निर्दिष्ट-
 स्येति चेत् ॥ ३७ ॥ नाश्रुतत्वात् ॥ ३८ ॥
 होतुस्तथेति चेत् ॥ ३९ ॥ न कर्मसंयोगा-
 त् ॥ ४० ॥ यज्ञोत्पत्त्युपदेशे निष्ठितकर्म-
 प्रयोगभेदात् प्रतितन्त्रं कुर्येत ॥ ४१ ॥
 देशपृथक्त्वात् मन्त्रौ व्यावर्त्तते ॥ ४२ ॥

सन्नहनहरणं तथेति चेत् ॥ ४३ ॥ नान्या
र्थत्वात् ॥ ४४ ॥

मीमांसा-दर्शने

द्वादशाध्यायस्य प्रथमः पादः ।

विहारो लौकिकनैमित्तिकं साधयेत् प्र-
भुत्वात् ॥ १ ॥ मांसपाकप्रतिषेधश्च तद्-
वत् ॥ २ ॥ निर्देशाद् वा वैदिकानां स्या-
त् ॥ ३ ॥ सति चोपासनस्य दर्शनात् ॥
४ ॥ अभावदर्शनाच्च ॥ ५ ॥ मांसपाकी वि-
हितप्रतिषेधः स्यादाहुतिसंयोगात् ॥ ६ ॥
वाक्यशेषो वा दक्षिणस्मिन्ननारभ्य वि-
धानस्य ॥ ७ ॥ सवनीये छिद्रापिधानार्थ-
त्वात् पशुपुरोडाशो न स्यादन्येषामेवमर्थ-
त्वात् ॥ ८ ॥ क्रिया वा देवतार्थत्वात् ॥
९ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥ १० ॥ हविष्कृतसव-
नीयेषु न स्यात् प्रकृतौ यदि सर्वार्था प-
शुं प्रत्याहूता मा कुर्याद् विद्वन्मातृत्वा-

त् ॥ ११ ॥ पशौ तु संस्कृते विधानात् १२ ।
 योगाद्वा यज्ञाय तद्विमीके विसर्गः स्या-
 त् । १३ । निशियज्ञे प्राकृतस्यापवृत्तिः
 स्यात् प्रत्यक्षशिष्टत्वात् । १४ । कालवा-
 वयभेदाच्च तन्त्रभेदः स्यात् । १५ । वेद-
 द्वननत्रतं विप्रतिषेधात्तदेव स्यात् । १६ ।
 तन्त्रमध्य विधानाद्वा तलन्ता सवनीयव-
 त् । १७ । वैगुण्यादिध्रुवहिर्न साधयेद्-
 ग्न्यन्वाधानं च यदि देवतार्थम् । १८ ।
 अग्न्यन्वाधानञ्च यदि देवतार्थम् । १९ ।
 आरम्भणीया विकृतौ न स्यात् प्रकृति
 कालमध्यत्वात् कृता पुनस्तदर्थेन । २० ।
 सकृदारम्भसंयोगात् । २१ । स्याद्वा कालशे-
 षभूतत्वात् । २२ । आरम्भविभागाच्च ।
 २३ । विप्रतिषिद्धधर्माणां सम्प्रदाये भूयसां
 स्यात् सधर्मकत्वम् । २४ । मुख्यं वा पू-
 र्वचोदनाल्लोक्यत । २५ । तथा चान्यार्थ
 दर्शनम् । २६ । अङ्गुणविरोधे च ताद-

ध्यात् । २७ । परिधेर्द्वयार्थत्वादुभयधर्मा
 स्यात् । २८ । यौग्यस्तु विरोधे रयान्मु-
 ख्यानन्तर्यात् । २९ । इतरो वा तस्य तत्र
 विधानात् उभयोश्चाङ्गसंयोगः । ३० ।
 पशुसवनीयेषु विकल्पः स्यात् वैकृतश्चेदु-
 भयोरश्रुतिभूतत्वात् । ३१ । पाशुकं वा
 वैशेषिकान्नानात्तदनर्थकं विकल्पे स्यात् ।
 ३२ । पशोश्च विप्रकप्स्तन्त्रमध्ये विधा-
 नात् । ३३ । अपूर्व च प्रकृतौ समानतन्त्रा-
 चेदनित्यत्वादन्नर्थकं हि स्यात् । ३४ । अ-
 धिकश्च गुणः साधारणे विरोधात् कांस्य
 भोजिवदमुख्येऽपि । ३५ ॥ तत्प्रवृत्तया तु
 तन्त्रस्य नियमः स्यादथवा पाशुकं सूक्त-
 वाकेन । ३६ । न वाऽविरोधात् । ३७ ।
 शास्त्रलक्षणत्वाच्च । ३८ ।

मीमांसा-दर्शने

द्वादशाध्याय द्वाविंश पादो समाप्तः ।

विश्वजिति वत्सत्वंग्रामधेयाऽहनमित
 रथा तन्त्र भूयस्त्वादहत् स्यात् । १ । अ
 विरोधी वा उपरिवासो हि वत्सत्त्वकः ।
 २ । अनुनिर्वाप्येषु भूयस्त्वेन तन्त्रनियमः
 स्यात् शिष्टकृद्दर्शनाच्च । ३ । आगन्तुक-
 त्वाद्वा स्वधर्मा स्यात् शुक्तिविशेषादितर-
 स्य च मुख्यत्वात् । ४ । स्वस्थानित्याच्च ।
 ५ । स्विष्टकृच्छ्रपणान्नेति चेद् विकारः प-
 वमानवत् । ६ । अविकारी वा प्रकृतिव-
 द्भेदनां प्रतिभावाच्च । ७ । एककर्मणि शि
 ष्टत्वाद् गुणानां सर्वकर्म स्यात् । ८ । ए-
 कार्थास्तु विकल्प्येरन् समुच्चये ह्यावृत्तिः
 स्यात् प्राधानस्य । ९ । अभ्यस्येतार्थव-
 त्वादिति चेत् । १० । नाशुतत्वात् वि-
 कल्पवच्च दर्शयति कालान्तरेऽर्थवत्त्वं स्या
 त् । ११ । प्रायश्चित्तेषु चैकार्थान्निष्यन्ते
 नाभिसंयोगस्तरमात् सर्वस्य निर्घातः । १२ ।
 समुच्चयस्तु दोषार्थः । १३ । मन्त्राणां कर्म

संयोगः स्वधर्मेण प्रयोगः स्यात् धर्मस्य
 सन्निमित्तत्वात् । १४ । दिव्यां प्रति वि-
 धानाद्वा सर्वकारणं प्रयोगः स्यात् कर्मार्थ-
 त्वात् प्रयोगस्य । १५ । भाषास्वरूपदेशे
 ऐरवत्प्रायवचनप्रतिषेधः स्यात् । १६ ।
 मन्त्रोपदेशो वा न भाषिकस्य प्रायोपप-
 त्तेर्भाषिकश्रुतिः ॥ १७ ॥ विकारः कारणाग्रहणे
 तन्न्यायत्वाददृष्टे-ऽप्यवम् ॥ १८ ॥ तदुत्प-
 त्तेर्वा प्रवचनलक्षणत्वात् ॥ १९ ॥ मन्त्रा-
 णां करणार्थत्वात् मन्त्रान्तेन कर्मादि-
 सन्निपातः स्यात् सर्वस्य वचनार्थत्वात्
 ॥ २० ॥ सन्ततवचनाद्वारायामादि संयोगः
 ॥ २१ ॥ कर्मसन्तानो वा नानाकर्मत्वादि-
 त्वस्याशक्यत्वात् ॥ २२ ॥ आधारे च दी-
 र्घधारित्वात् ॥ २३ ॥ मन्त्राणां सन्निपाति-
 त्वाद्वैकार्थानां विकल्पः स्यात् ॥ २४ ॥ सं-
 ख्याविहितेषु समुच्चयो सन्निपातित्वात्
 ॥ २५ ॥ ब्राह्मणविहितेषु च संख्यावत् स-

वैयानुपदिष्टत्वात् ॥ २६ ॥ याज्यावषट्
 कारयोश्च समुच्चयदर्शनं तद्वत् ॥ २७ ॥
 विकल्पौ वा समुच्चयस्याशु तित्वात् ॥
 ॥ २८ ॥ गुणार्थत्वादुपदेशस्य ॥ २९ ॥
 वषट्कारे नानार्थत्वात् समुच्चयः हीत्वा
 स्तु वि कल्प्येनेकार्थत्वात् ॥ ३० ॥ क्रि
 यमाणानुवादित्वात् समुच्चयो वा हीत्वा-
 णाम् ॥ ३१ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ ३२ ॥

मीमांसा-दर्शने

अथ द्वादशाध्यायस्य चतुर्थः पादः

जपाश्चाकर्मयुक्ताःस्तुत्याशीरभिधानाश्च-
 याजमानेषु समुच्चयः स्यादाशीः पृथक्-
 त्वात् ॥ १ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ २ ॥
 याज्यानुवाक्यासु विकल्पः स्याद्वैवतोप-
 लक्षणार्थत्वात् ॥ ३ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥
 ॥ ४ ॥ क्रयेषु त्वविकल्पः स्यादेकार्थत्वा-
 तु ॥ ५ ॥ समुच्चयो वा प्रयोगद्रव्यसमवा-

संयोगः स्वधर्मेण प्रयोगः स्यात् धर्मस्य
 सन्निमित्तत्वात् । १४ । दिग्वां प्रति वि-
 धानाद्वा सर्वकारणं प्रयोगः स्यात् कर्मार्थ-
 त्वात् प्रयोगस्य । १५ । भाषास्वरोपदेशे
 ऐरवत्प्रायवचनप्रतिषेधः स्यात् । १६ ।
 मन्त्रोपदेशो वा न भाषिकस्य प्रायोपप-
 त्तिर्भाषिकश्रुतिः ॥ १७ ॥ विकारः कारणाग्रहणे
 तन्न्यायत्वाददृष्टेऽप्यवम् ॥ १८ ॥ तदुत्प-
 त्ते वा प्रवचनलक्षणत्वात् ॥ १९ ॥ मन्त्रा-
 णां करणार्थत्वात् मन्त्रान्तेन कर्मादि-
 सन्निपातः स्यात् सर्वस्य वचनार्थत्वात्
 ॥ २० ॥ सन्ततवचनाद्वारायामादि संयोगः
 ॥ २१ ॥ कर्मसन्तानो वा नानाकर्मत्वादि-
 तरस्याशक्यत्वात् ॥ २२ ॥ आधारे च दी-
 र्घधारत्वात् ॥ २३ ॥ मन्त्राणां सन्निपाति-
 त्वादेकाथानां विकल्पः स्यात् ॥ २४ ॥ सं-
 ख्यानविहितेषु समुच्चयो सन्निपातित्वात्
 ॥ २५ ॥ ब्राह्मणविहितेषु च संख्यावत् स-

वैषानुपदिष्टत्वात् ॥ २६ ॥ याज्यावषट्
 कारयोश्च समुच्चयदर्शनं तद्वत् ॥ २७ ॥
 विकल्पो वा समुच्चयस्याशु तित्वात् ॥
 ॥ २८ ॥ गुणार्थत्वादुपदेशस्य ॥ २९ ॥
 वषट्कारे नानार्थत्वात् समुच्चयः हीना
 स्तु वि कल्प्येननेकार्थत्वात् ॥ ३० ॥ क्रि
 यमाणानुवादित्वात् समुच्चयो वा हीना-
 णाम् ॥ ३१ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ ३२ ॥

मीमांसा-दर्शने

अथ द्वादशाध्यायस्य चतुर्थः पादः

अपाश्चाकर्मयुक्ताःस्तु स्याशीरभिधानाश्च-
 याजमानेषु समुच्चयः स्यादाशीः पृथक्-
 त्वात् ॥ १ ॥ समुच्चयं च दर्शयति ॥ २ ॥
 याज्यानुवाक्याम त् विकल्पः स्याद्वैवतोप-
 लक्ष्यगार्थत्वात् ॥ ३ ॥ लिङ्गदर्शनाच्च ॥
 ॥ ४ ॥ क्रयेषु त्वविकल्पः स्यादेकार्थत्वा-
 तु ॥ ५ ॥ समुच्चयो वा प्रयोगद्रव्यसमवा-

यात् ॥ ६ ॥ समुच्चयञ्च दर्शयति ॥ ७ ॥
 संस्कारे च तत्प्रधानत्वत् ॥ ८ ॥ संख्यास्तु
 तु विकल्पः स्यात् श्रुतिप्रतिषेधात् ॥ ९ ॥
 द्रव्यविकारात्तु पूर्ववदर्थकर्म स्यात् तथा
 विकल्पेन नियमप्रधानत्वात् ॥ १० ॥ द्र-
 व्यत्वैऽपि समुच्चयो द्रव्यकर्मनिष्पत्तेः प्रति
 पशुकर्मदादिवं सति यथाप्रकृति ॥ ११ ॥
 कपालेऽपि तथेति चेत् ॥ १२ ॥ न कर्मणः
 परार्थत्वात् ॥ १३ ॥ प्रतिपत्तिस्तु शेषत्वा-
 त् ॥ १४ ॥ श्रुतेऽपि पूर्ववत् स्यात् ॥ १५ ॥
 चिकल्पो न्वर्थकर्मनियमप्रधानत्वात् शेषे
 च कर्मकार्यसमवायात्तस्मात्तेनार्थकर्म स्यात्
 ॥ १६ ॥ वचनादसंस्कृतेषु कर्म स्यादि-
 ति ॥ १७ ॥ संसर्गं चापि दोषः स्यात् ॥ १८ ॥
 वचनादिति चेदथैतरस्मिन्नुत्सर्गं परिग्र-
 हः कर्मणः कृतत्वात् ॥ १९ ॥ स आहव-
 नीयः स्यादाहुतिसंयोगात् ॥ २० ॥ अन्यो
 बोद्धुं न्याहरणात् तस्मिंस्तु संस्कारकर्मशि-

ष्टत्वात् ॥ २३ ॥ स्थानाच्च परिलुप्येरन् ॥
 २४ ॥ नित्यधारणे विकल्पो न ह्यकस्मात्
 प्रतिषेधः स्यात् ॥ २५ ॥ नित्यधारणाद्वा
 प्रतिषेधो गतश्रियः ॥ २६ ॥ परार्थान्येकः
 प्रतियन्तिवत्सत्राहीनयोर्यजमानगणे अनि
 यमोऽविशेषात् ॥ २७ ॥ मुख्यो वा विप्र-
 तिषेधात् ॥ २८ ॥ सत्रे गृहपतिरसंयोगा-
 दौत्रवत् अग्राय वचनाच्च ॥ २९ ॥ सर्वैर्वा
 तदर्थत्वात् ॥ ३० ॥ विप्रतिषेधे परम् ॥ ३१ ॥
 हौत्रे परार्थत्वात् ॥ ३२ ॥ वचनं परम् ॥
 ३३ ॥ प्रभृत्वादात्विज्यं सर्ववर्णानां स्या-
 त् ॥ ३४ ॥ समृतेर्वा स्याद् ब्राह्मणानाम् ॥
 ३५ ॥ फलचमसविधानाच्चेतरेषाम् ॥ ३६ ॥
 सान्नाय्येऽप्येव प्रतिषेधः सोमपीथहेतुत्वा-
 त् ॥ ३७ ॥ चतुर्धाकरणे च निर्देशात् ॥
 ३८ ॥ अन्वाहाय्ये च दर्शनात् ॥ ३९ ॥

मीमांसाशास्त्रञ्च सम्पूर्णम् ।

सूचीपत्र

न्यायत्रयीविनी	३
तर्कसंग्रह	३॥
न्यायदर्शन मूल	३॥
शाङ्ख्यदर्शन मूल	३॥
योगदर्शन मूल	३॥
विशेषकदर्शन मूल	३॥
वेदान्तदर्शन मूल	३॥
ईशकेनउपनिषदवृत्तिः सहित	३॥
विशेषिकदर्शनशंकरमिश्रकृतभाष्यसहित ॥॥॥	३॥
शारीरकसूत्र वृत्ति	३॥
वैराग्यशतकसंस्कृत टीकासहित	३॥
शब्दरूपावली	३॥
सन्ध्या	३॥
विनयपत्रिका तुलसीदास	३॥
सामवेदसंहिता मूल	३॥
ईशादी ११ उपनिषद मूल	३॥५
भगवद्गीता मूल	३॥॥
वेदान्तपरिभाषा मूल	॥५
	५५

महाभाष्यकैयट सहित सटपनी १५५

साहसुत्रवृत्ती ॥५

मीमांसादर्शण मूल ॥

गोपालतापनी १५

कात्यायनीशान्ति ५

विष्णुसहस्रनाम ५

योगदर्शनवाचस्पति १॥५

साख्यतमोटा ठायप १५

लघुकौमुदी ॥५

चिकित्सकचंलामणि १॥

द्विद्वनर हिन्दी इंगरेजि १॥

अमरकोश मूल ॥

कृपारामशर्मा बूकसेलर लायविरेरी सामने

बनारस